

Η ΔΥΣΚΟΛΗ ΜΕΤΑΒΑΣΗ ΤΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΗ ΕΠΟΧΗ ΣΤΙΣ ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΕΙΣ ΤΟΥ ΤΑΝΖΙΜΑΤ, 1789-1853

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
ΤΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΣΤΕΛΓΙΑ

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ, ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ
ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑΣ, ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ,
ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ ΟΘΩΜΑΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ 2006
stelgias@yahoo.com

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ	2
ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ	4
ΠΡΩΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ: Η ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΟΥ ΣΕΛΙΜ Γ': ΤΟ ΕΚΣΥΓΧΡΟΝΙΣΤΙΚΟ ΑΝΟΙΓΜΑ ΤΟΥ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΚΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ	
Το νέο διπλωματικό "όπλο": Η νέα αυτοκρατορική δύναμη κρούσης	9
Οι προσπάθειες διατήρησης ανωτερότητας των οθωμανικών αυτοκρατορικών πολιτικοοικονομικών δομών	12
Οι δυσκολίες για τον εκσυγχρονισμό των αυτοκρατορικών δομών: Το φαινόμενο αγιάνιδων και οι επικίνδυνες φυγοκεντρικές δυνάμεις	17
Οι αντιμαχόμενες πλευρές στο αυτοκρατορικό κέντρο	20
Η δυσχερής κοινωνικοοικονομική πραγματικότητα της οθωμανικής επικράτειας	21
Ο επιβαλλόμενος συνασπισμός της Υψηλής Πύλης με τους υψηλόβαθμους ουλεμάδες: Η αποξένωση των χαμηλόβαθμων ουλεμάδων και της αραβικής χερσονήσου	25
ΔΕΥΤΕΡΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ: Η ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΑΝΩΜΑΛΙΑΣ ΣΤΟ ΟΘΩΜΑΝΙΚΟ ΠΟΛΙΤΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ (1807-1808)	
Ο συγκυριακός συνασπισμός γενιτσάρων – χαμηλόβαθμων ουλεμάδων – παραγόντων της αγοράς – οικονομικά ασθενέστερων τάξεων της Πόλης στην εξουσία	32
Η άνοδος ενός ισχυρού αγιάνη των Βαλκανίων στην Πόλη και οι δυσκολίες που αντιμετώπισε	35
ΤΡΙΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ: Η ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΟΥ ΜΑΧΜΟΥΤ Β': Ο ΕΚΣΥΓΧΡΟΝΙΣΜΟΣ ΤΩΝ ΔΟΜΩΝ ΚΑΙ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΩΝ ΤΗΣ ΥΨΗΛΗΣ ΠΥΛΗΣ	
Η πρώτη δεκαετία βασιλείας του Μαχμούτ Β': Οι πρώτες δυσκολίες και οι πρώτοι "εκσυγχρονιστικοί" ελιγμοί	38
1826 – Η κατάργηση του σώματος των γενιτσάρων: Το προοίμιο της φημισμένης περιόδου του Τανζιμάτ	41
Η μετωπική σύγκρουση της Υψηλής Πύλης με ολόκληρο το σώμα των ουλεμάδων	42

Οι προσπάθειες τόνωσης της κεντρικής οθωμανικής διοικήσεως και οι δυσκολίες κατά την δεκαετία 30	43
Τα πρώτα βήματα για μια παιδεία δυτικού τύπου	46
Η σύγχρονη δύναμη κρούσης της Αυτοκρατορίας, η διπλωματία στην νέα περίοδο	47
Το νέο αυτοκρατορικό αναγεννησιακό κέντρο	48
Η άνοδος της νέας γενιάς γραφειοκρατών του Μπάμπι Αλί	49
Οι προσπάθειες τόνωσης της οθωμανικής οικονομίας και οι κοινωνικοί αντίκτυποι	55
Η νέα κοινωνική πολιτική της νέας περιόδου: Ο Οθωμανισμός	60

ΤΕΤΑΡΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ: Η ΠΕΡΙΟΔΟΣ 1839 – 1856: Η ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΗ ΤΗΣ ΥΨΗΛΗΣ ΠΥΛΗΣ. ΟΙ ΣΤΟΧΟΙ ΚΑΙ ΟΙ ΔΥΣΚΟΛΙΕΣ

Η ριζοσπαστική μερίδα των γραφειοκρατών της Υψηλής Πύλης και οι ευσεβείς στόχοι της	63
Η νέα ιδιότητα της νέας δύναμης κρούσης (της διπλωματίας) στην νέα περίοδο του Τανζιμάτ	67
Η νέα κοινωνική πραγματικότητα της Υψηλής Πύλης	68
Το ανανεωμένο αυτόνομο αυτοκρατορικό κέντρο και η νέα εκδοχή των μιλλέτ · Η χαρακτηριστική περίπτωση του Λιβάνου	72
Το φιορμάνι του 1839: Οι πολλαπλές εκδοχές ενός φιλελεύθερου ριζοσπαστικού μανιφέστου με ιδιαίτερους ταξικούς στόχους	77
Τα αγεφύρωτα χάσματα και οι πολλαπλές αντιθέσεις	85
Οι προσπάθειες τόνωσης της οθωμανικής οικονομίας μετά το 1839· Οι αλλαγές στην οθωμανική κοινωνική δομή	87
Η αναγκαστική αλλαγή στάσης της Υψηλής Πύλης	99
Η κοινωνική πολιτική της νέας περιόδου του Τανζιμάτ: Οι διαφορετικές αναγνώσεις του δόγματος περί ισότητας των υπηκόων του Σουλτάνου	101
Milel-i Erbaa (Τα τέσσερα μιλλέτ της Αυτοκρατορίας): Οι πραγματικές πολιτικές συνθήκες και η ταξική πραγματικότητα της Αυτοκρατορίας	104

Ο ANTI – ΕΠΙΛΟΓΟΣ	115

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	119

Προλεγόμενα...

Οι ιστορικές "μεταβάσεις" στα σχήματα διακυβέρνησης -όπως άλλωστε και τα "πολιτικά σύνορα"- μου προσέλκυαν ανέκαθεν το ενδιαφέρον. Μελετώντας τα μεταβατικά στάδια στις μεγάλες αυτοκρατορίες του παρελθόντος (λ.χ. στο Βυζάντιο, στην Οθωμανική, στην Περσική Αυτοκρατορία) διαπίστωσα ότι η μετάβαση από ένα παλαιότερο σε ένα νεότερο στάδιο παρουσίαζε πάντοτε μεγάλο ενδιαφέρον. Πρώτα από όλα, σε ένα μεταβατικό στάδιο βλέπουμε να εντείνουν οι πολιτικές διαμάχες και να οδηγείται μια ολόκληρη κοινωνία σε μεγάλες αλλαγές ακόμη και σε θυελλώδεις αναταραχές. Παράλληλα, έχουμε και τις ατέρμονες προσπάθειες του πολιτικού κέντρου το οποίο προσπαθεί να σταθεί στο ύψος των περιστάσεων. Πολλές φορές αυτές οι προσπάθειες οδηγούν σε πολλαπλές, σαρωτικές κοινωνικές ανακατατάξεις, ενώ άλλες φορές η συνολική εικόνα υπενθυμίζει στον μελετητή τον Δον Κιχώτη του Θερβάντες.

Η οθωμανική μετάβαση, δηλαδή η μετάβαση από το προνεοτερικό κλασικό σχήμα διακυβέρνησης στο νεοτερικό σχήμα διακυβέρνησης της περιόδου του Τανζιμάτ ήταν ανέκαθεν μια ιστορική "περιπέτεια" η οποία με οδηγούσε σε ποικίλους προβληματισμούς και φυσικά σε ποικίλα αναπάντητα ερωτήματα. Θυμάμαι πολύ καλά ότι πέρασα πολλές καλοκαιρινές νύχτες στις παραλίες της Χάλκης "διαβάζοντας" την ιστορία αυτής της περιόδου και συζητώντας με φίλους το παρόν της Τουρκίας σε σχέση με την οθωμανική μετάβαση του χθες.

Ο μελετητής που επιθυμεί να ασχοληθεί με την οθωμανική μετάβαση από την κλασική περίοδο στην περίοδο του Τανζιμάτ έχει στην διάθεση του μια πλούσια βιβλιογραφία¹. Μια σειρά μελετών από ιστορικές αναλύσεις μέχρι και πολύτιμες πολιτικές αναλύσεις βρίσκονται στα ράφια των βιβλιοθηκών για να συνοδεύσουν τον μελετητή στην αναζήτηση του. Τέτοιες "αναζητήσεις" πραγματοποίησα και εξακολουθώ να πραγματοποιώ και εγώ. Και καθώς "αναζητούσα" ανακάλυπτα πολλαπλά σημεία -ερωτήματα αν θέλετε- τα οποία ήθελα ανέκαθεν να αναπτύξω διευρύνοντας τους προβληματισμούς μου. Αυτά λοιπόν τα πολλαπλά σημεία -ερωτήματα του χθες και του σήμερα σε ότι αφορά την οθωμανική μετάβαση αποτέλεσαν το σημείο εκκίνησης αυτής της μελέτης. Στην παρούσα μελέτη, προσέχοντας να μην ξεπεράσω τα στενά όρια μιας μεταπτυχιακής μελέτης (αλλιώς ο μελετητής θα έπρεπε να έρθει σε επαφή με πρώτες πηγές), προσπάθησα να παρουσιάσω κάποια από τα σημεία -ερωτήματα μου ή ακόμη να θέσω κάποια καινούργια. Η βασική μου σκέψη ήταν ότι η μελέτη μιας περιόδου η οποία ξεκινά με την βασιλεία του Σελίμ Γ' και ολοκληρώνεται λίγο πριν από το Φιρμάνι του 1856 (Ισλαχάτ Φερμανί), στο σύνολο της, παρουσίαζε ιδιαίτερο ενδιαφέρον και ότι μπορούσε να συμβάλω θέτοντας με τα δικά μου "ερωτήματα".

Αναλαμβάνοντας λοιπόν υπόψην όλα τα παραπάνω ξεκίνησα την συγγραφή της παρούσας μελέτης επιλέγοντας ως σημείο εκκίνησης την βασιλεία του Σελίμ Γ' η

---

¹ Ενδεικτικά βλπ. "Βιβλιογραφία" στο τέλος της μελέτης.

οποία ξεκίνησε το 1789 και βρήκε άδοξο τέλος το 1807. Αυτή η περίοδος άλλωστε αποτέλεσε και το πρώτο κεφάλαιο αυτής της μελέτης. Στο συγκεκριμένο κεφάλαιο πρώτα από όλα τονίζεται ότι στο τέλος του 18^{ου} αιώνα η πτώση των οθωμανικών διοικητικών και στρατιωτικών δομών σε περιφερειακό και κεντρικό επίπεδο έχει γίνει αισθητή σε όλα τα κοινωνικοπολιτικά μέτωπα (χαρακτηριστικά γίνεται λόγος για το γεγονός ότι η Οθωμανική Αυτοκρατορία τώρα πια είναι ίση με τα λοιπά δυτικά κράτη και όχι ανώτερη τους). Ο Σελίμ Γ' με τον στενό κύκλο των συνεργατών του έχει αντιληφθεί αυτή την "πικρή" πραγματικότητα και θέλοντας να ανταπεξέλθουν στις περιστάσεις προχωρούν σε "ανοίγματα" προς την Δύση και την κοινωνία της Αυτοκρατορίας με σκοπό να εξασφαλίσουν ομοφωνία στο πολιτικό κέντρο της Αυτοκρατορίας και να προχωρήσουν στον εκσυγχρονισμό των οθωμανικών διοικητικών και στρατιωτικών δομών (προώθηση της διπλωματικής τέχνης ως μια νέα οθωμανική δύναμη κρούσης, νέα οικονομικά μέτρα, νέος στρατός Νιζάμι Τζεντίτ, εγκαθίδρυση αξιοκρατίας στις γραφειοκρατικές και στρατιωτικές δομές κ.ο.κ.). Όπως αναλύεται άλλωστε και στο πρώτο κεφάλαιο, ο Σελίμ Γ' με τους αξιωματούχους αποτελούν την ομάδα που έχει πιστέψει στην αναγκαιότητα του εκσυγχρονισμού των οθωμανικών δομών και καταβάλλουν προσπάθειες για να πείσουν ολόκληρη την οθωμανική κοινωνία για την σημασία αυτού του γεγονότος. Για αυτό τον σκοπό άλλωστε το Τόπκαπι (το Οθωμανικό Παλάτι) πραγματοποιεί συνεχώς αναφορές στην σημασία της θρησκείας και της συνέχειας του κράτους. Την ίδια περίοδο άλλωστε από την μια στο κέντρο και από την άλλη στην αυτοκρατορική περιφέρεια, και πιο συγκεκριμένα στην Αραβία κάνει την εμφάνιση του ένα κάλεσμα για μια ορθότερη υπακοή στις επιταγές του Κορανίου και της Σούννας ώστε να αντιμετωπιστούν οι δυσκολίες της καθημερινότητας που αντιμετωπίζει εκείνη την ιστορική στιγμή ο υπήκοος του Σουλτάνου.

Την ίδια περίοδο όμως απέναντι στην εκσυγχρονιστική μερίδα του Σελίμ Γ' ορθώνει το ανάστημά της μια συγκυριακή χαλαρή συμμαχία η οποία βιώνει όλες τις φοβίες και όλες τις επιπτώσεις της οθωμανικής μετάβασης από την κλασική περίοδο στην νέα περίοδο του Τανζιμάτ. Πρόκειται για την συμμαχία των γενιτάρων, των χαμηλόβαθμων ουλεμάδων, των παραγόντων της αγοράς της Πόλης, των οικονομικά ασθενέστερων στρωμάτων, των ξεπεσμένων παραγόντων της εβραϊκής κοινότητας και κάποιων αυτονομημένων πολιτικοοικονομικών παραγόντων της περιφέρειας, η οποία στο σύνολο της βλέπει ότι τα εκσυγχρονιστικά ανοίγματα της εκσυγχρονιστικής μερίδας του Παλατιού θίγουν τα δικά της συμφέροντα. Έτσι το 1807 εξεγείρεται και καταλαμβάνει την εξουσία για να την χάσει ύστερα από έναν χρόνο όταν ένας αγιάνης της περιφέρειας καλείται από το Παλάτι να έρθει στην Πόλη και να διασώσει ότι προλάβει από το εκσυγχρονιστικό έργο του έκπιπτου πλέον Σελίμ Γ'. Αυτή η περίοδος, πολιτικής ανωμαλίας αποτελεί το δεύτερο κεφάλαιο της παρούσας μελέτης. Στο συγκεκριμένο κεφάλαιο πρώτα απ'όλα υπογραμμίζεται το γεγονός ότι η "συγκυριακή" συμμαχία χαρακτηρίζεται από ένα αίσθημα απογοήτευσης το οποίο πηγάζει από την αναποτελεσματικότητα των πολιτικών και των στρατηγικών της

Υψηλής Πύλης και από τις ήττες στο στρατιωτικό μέτωπο και από το οικονομικό αδιέξοδο στο οποίο περιήλθε η Αυτοκρατορία. Με οδηγό το αίσθημα απογοήτευσης η συγκυριακή συμμαχία δίνει τέλος στην βασιλεία του Σελίμ Γ' και ανεβάζει στον οθωμανικό θρόνο τον Μουσταφά Δ'. Μάλιστα σε στιγμές που βλέπει ότι η συγκεκριμένη αλλαγή εξουσίας δεν είναι αρκετή για να αντιμετωπιστούν τα δεινά της Αυτοκρατορίας σκοπεύει να προχωρήσει σε "ριζοσπαστικότερα" ανοίγματα όπως λ.χ. σκέφτεται ακόμη και να δώσει τέλος στο οθωμανικό σχήμα διακυβερνήσεως. Όμως η συγκυριακή συμμαχία είναι μια προσωρινή και εύθραυστη συνάθροιση κοινωνικοπολιτικών παραγόντων κυρίως του οθωμανικού κέντρου και για αυτό όταν καταλαμβάνει την εξουσία δεν καταφέρνει να προχωρήσει στην τόνωση των οθωμανικών δομών στο σύνολο τους και μέσα σε ένα χρόνο χάνει την εξουσία. Τότε καλείται να αναλάβει την διοίκηση του οθωμανικού πολιτικού κέντρου ένας αγιάνης των Βαλκανίων, ο Αλεμντάρ Πασάς μέσω του οποίου το αυτοκρατορικό πολιτικό κέντρο προσπαθεί να πραγματοποιήσει ένα άνοιγμα προς την οθωμανική περιφέρεια με σκοπό να εξασφαλίσει υποστήριξη για το ανολοκλήρωτο εκσυγχρονιστικό έργο του Σελίμ Γ'.

Με την παρέμβαση του Αλεμντάρ ανεβαίνει στον θρόνο ο Μαχμούτ Β' ο οποίος μαζί με τους αξιωματούχους του παραγκωνίζει τον Αλεμντάρ και αναλαμβάνει ο ίδιος τα ηνία της Αυτοκρατορίας του εκσυγχρονιστικού έργου. Η περίοδος του Μαχμούτ Β' η οποία ξεκινά στα τέλη της πρώτης δεκαετίας του 19^{ου} αιώνα και βρίσκει τέλος το 1839 αποτελεί το τρίτο κεφάλαιο αυτής της μελέτης. Σε αυτό το κεφάλαιο θα δούμε ότι η μελέτη της προηγούμενης περιόδου πολιτικής ανωμαλίας καθώς και του πολιτικού γίνεσθαι της περιόδου της βασιλείας του Σελίμ Γ' έχουν οδηγήσει τον Μαχμούτ Β' στην διαμόρφωση των δικών του, ξεχωριστών συμπερασμάτων. Ο Μαχμούτ ο οποίος πιστεύει στο εκσυγχρονιστικό έργο του Σελίμ, στο ξεκίνημα της πορείας του έχει πολύ λίγα "στηρίγματα" στην διάθεση του (μια μερίδα εκσυγχρονιστικών γραφιάδων, κάποιες εκσυγχρονισμένες στρατιωτικές μονάδες και ένα μαχητικό ναυτικό). Παρόλα αυτά ξεκινά μια διαδικασία εκσυγχρονισμού των οθωμανικών δομών η οποία έχει στο επίκεντρο της τον έλεγχο των έλεγχο πολιτικοοικονομικών βάσεων της συγκυριακής συμμαχίας. Με άλλα λόγια, από την μια θέλει να μετατρέψει το σώμα γενιτσάρων σε έναν μοντέρνο στρατό, να εξαλείψει τους ενδοιασμούς των ουλεμάδων για την εκσυγχρονιστική διαδικασία και από την άλλη θέλει να τονώσει την οθωμανική κοινωνία εκμεταλλευόμενος τις "υπηρεσίες" όλων των τάξεων και κυρίως των οικονομικά ασθενέστερων τάξεων της οθωμανικής κοινωνίας. Με αυτό τον τρόπο ξεκινά το δικό του εκσυγχρονιστικό έργο στο τέλος του οποίου σχηματίζεται μια νέα κλειστή γραφειοκρατική κάστα της Υψηλής Πύλης η οποία ενσωματώνει την οθωμανική οικονομία στην παγκόσμια αγορά. Για την δημιουργία της νέας εκσυγχρονιστικής γραφειοκρατίας -καθώς και στρατιωτικής ηγεσίας- της περιόδου του Τανζιμάτ, η Υψηλή Πύλη αλιεύοντας νέα στελέχη ανοίγεται προς τα οικονομικά ασθενέστερα στρώματα της οθωμανικής κοινωνίας. Στην συνέχεια καταβάλλει προσπάθειες για την εδραίωση της αξιοκρατίας, του ορθολογικού πνεύματος, της ανταγωνιστικότητας, του συγκεντρωτικού σχήματος

διακυβέρνησης, της τέχνης της διπλωματίας και της νέας δυτικής παιδείας στο οθωμανικό πολιτικό και στρατιωτικό κέντρο. Στην νέα περίοδο το οθωμανικό κέντρο, η Πόλη, αναλαμβάνει καθήκοντα αναγεννησιακού κέντρου και καταβάλλει πολλαπλές προσπάθειες για να "δια φωτίσει" την "οπισθοδρομική" οθωμανική περιφέρεια (αυτός είναι ο στόχος της γραφειοκρατία του Τανζιμάτ). Επίσης, στην νέα περίοδο η Πόλη υπενθυμίζει σε όλους τους υπηκόους της ότι είναι το σουνιτικό – χανεφίτικο πνευματικό κέντρο όλων των μουσουλμάνων και ότι όλοι οι υπήκοοι του Σουλτάνου είναι ίσοι σε ότι αφορά τα βασικά δικαιώματα και τις βασικές υποχρεώσεις τους ως προς το οθωμανικό κράτος.

Η βασιλεία του Μαχμούτ Β' βρίσκει τέλος όταν τα αιγυπτιακά στρατεύματα του Μωάμεθ Αλί βρίσκονται στα βάθη της Ανατολής και πλησιάζουν μέρα με την μέρα πιο πολύ στην Πόλη. Οι νέες γραφειοκρατικές δομές που έχει δημιουργήσει η Υψηλή Πύλη με το νέο όπλο κρούσης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, δηλαδή την διπλωματία σε συνδυασμό με την ισορροπία ισχύος της Δύσης κατορθώνει να γλυτώσει την Αυτοκρατορία από την ολοκληρωτική καταστροφή. Τότε ξεκινά η περίοδος του Τανζιμάτ με την οποία ασχολείται το τελευταίο κεφάλαιο αυτής της μελέτης. Στην νέα περίοδο η γραφειοκρατία της Υψηλής Πύλης πιστεύει ότι είναι σε θέση να ελέγξει όλα τα οικονομικά δρώμενα και όλα τα εκουγχρονιστικά ανοίγματα σε ότι αφορά την εκουγχρονιστική διαδικασία στις διοικητικές δομές η οποία είχε ως σκοπό να επιτύχει και πάλι την αποτελεσματικότητα των οθωμανικών διοικητικών δομών και της οθωμανικής δύναμης κρούσης και να ανταποκριθεί το οθωμανικό κέντρο στις επιταγές του Ιερού Κανόνα. Για αυτό τον σκοπό άλλωστε προσπαθεί να πραγματοποιήσει την επίτευξη δυο βασικών στόχων: Από την μια προσπαθεί να προωθήσει την ανάπτυξη μιας μεσαίας τάξης ιδιοκτητών γης και από την άλλη προσπαθεί να προσεγγίσει τα υπαρκτά (μη μουσουλμανικά) κεφαλαιοκρατικά – αστικά στοιχεία της Αυτοκρατορίας. Έτσι δρομολογείται η εγκαθίδρυση της ασφάλειας της ζωής και της περιουσίας των υπηκόων, η ισότητα όλων των υπηκόων του Σουλτάνου καθώς και η "μιλεττοποίηση" όλων των μουσουλμάνων της Αυτοκρατορίας. Για τις ανάγκες αυτών των "υψηλών" στόχων η Υψηλή Πύλη αναπτύσσει στρατηγικές στην προσπάθεια της να ανταποκριθεί στα νέα κοινωνικά δρώμενα της νέας περιόδου. Όμως η νέα περίοδος επιφυλάσσει και νέες αντιφάσεις. Οι πολιτικές συνθήκες και η κοινωνική (ταξική) πραγματικότητα δυσκολεύουν το έργο της γραφειοκρατίας της Υψηλής Πύλης. Καθώς δεν πραγματοποιούνται οι πρωταρχικοί στόχοι η εκουγχρονιστική διαδικασία της περιόδου του Τανζιμάτ εγκλωβίζεται στα στενά όρια της Πόλης και των αυτοκρατορικών πόλεων με μεγάλα λιμάνια. Όπως και στην περίοδο της βασιλείας του Μαχμούτ Β' έτσι και τώρα η Πόλη προσπαθεί να σταθεί στο ύψος των περιστάσεων δρομολογώντας μια κοινωνική πολιτική που υπερτονίζει την σημασία του σουνιτικού – χανεφίτικου κέντρου (έτσι προσπαθεί να απαντήσει στις διαμαρτυρίες των μουσουλμάνων υπηκόων του Σουλτάνου οι οποίοι ανησυχούν για την κοινωνικοοικονομική τους πτώση και τις νέες κοινωνικές ανισότητες της Αυτοκρατορίας) και της οθωμανικότητας (ίσες υποχρεώσεις, ίσα δικαιώματα). Οφείλουμε επίσης να

αναφέρουμε ότι η κοινωνική πολιτική της Πύλης γίνεται αντιληπτή, “διαβάζεται” από τα μη μουσουλμανικά – αστικά στοιχεία, με διαφορετικό τρόπο από αυτόν που εννοεί η κεντρική διοίκηση.

Όλα τα παραπάνω αποτελούν το περιεχόμενο της παρούσας μελέτης. Στο συγκεκριμένο σημείο αισθάνομαι την ανάγκη να τονίσω ότι στόχος αυτής της μελέτης δεν ήταν σε καμία περίπτωση η παράθεση των ιστορικών γεγονότων της περιόδου 1789-1856. Ο βασικός στόχος ήταν η πολιτική ανάλυση των βασικών κοινωνικοπολιτικών δρώμενων στην Αυτοκρατορία. Με άλλα λόγια, προσπάθησα να επικεντρωθώ στις βασικές στρατηγικές και στους βασικούς στόχους του αυτοκρατορικού κέντρου και στις κοινωνικοπολιτικές συνθήκες της περιόδου. Μέσα σε αυτά τα πλαίσια, προσπάθησα να θέσω κάποια δικά μου “ερωτήματα” που θεώρησα ότι συμβάλλουν προς αυτή την κατεύθυνση. Ελπίζω να το πέτυχα...

Νικόλαος Στέλγιας

Αθήνα, Ιούλιος – Χάλκη, Πόλη, Σεπτέμβριος 2006

Η ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΟΥ ΣΕΛΙΜ Γ': ΤΟ ΕΚΣΥΓΧΡΟΝΙΣΤΙΚΟ ΑΝΟΙΓΜΑ ΤΟΥ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΚΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ

- Το νέο διπλωματικό "όπλο": Η νέα αυτοκρατορική δύναμη κρούσης

Γνωρίζουμε ότι ο διάδοχος του άτυχου σουλτάνου Αμπντουλχαμίτ Α' (άτυχος διότι οι στρατιές του γνώρισαν ατιμωτικές ήττες στο ρωσικό πόλεμο και αυτό αποτέλεσε και την αρχή του τέλους για το σώμα των γενιτσάρων), ο Σελίμ Γ' καθώς ήταν πρίγκιπας στην Υψηλή Πύλη αλληλογραφούσε με τον Γάλλο βασιλιά και δεν δίσταζε να εκφράσει τον θαυμασμό του για την «πρόοδο» της Δύσης².

Ο διάδοχος υπό την επίδραση της αλληλογραφίας που είχε με τους γαλλικούς παράγοντες στην Γαλλία αλλά και στην Πόλη είχε αποφασίσει να στείλει σε αυτή την χώρα έναν Οθωμανό εκπρόσωπο ο οποίος θα παρακολουθούσε τις νέες στρατιωτικές εξελίξεις στον ευρωπαϊκό χώρο³. Η σύνδεση του διαδόχου του Οθωμανού σουλτάνου με τα ευρωπαϊκά πολιτικά κέντρα στα τέλη του 18^{ου} αιώνα δεν αποτελούσε νεωτερισμό⁴. Η διπλωματική τέχνη που βλέπουμε να καρποφορεί τον 18^ο αιώνα στο αυτοκρατορικό κέντρο, δηλαδή στην Πόλη, δηλώνει μια τάση ή αν θέλατε μια πολιτική επιλογή: Η Υψηλή Πύλη τώρα πια αρχίζει και αντιλαμβάνεται ότι η διπλωματία είναι ένα εξίσου ισχυρό όπλο όπως και ένας αποτελεσματικός στρατός. Ο Σελίμ Γ' όταν ανέβηκε στο θρόνο βρήκε την Αυτοκρατορία σε κατάσταση πολέμου με την Αυστρία και την Ρωσία. Ο πρώην πρίγκιπας ο οποίος διατηρούσε αλληλογραφία με το Παρίσι ξαφνικά είχε βρεθεί αντιμέτωπος με ένα σοβαρό πρόβλημα: Καθημερινά διάβαζε αναφορές από το μέτωπο οι οποίες περιγράφανε τα δεινά των οθωμανικών στρατιών και συγκεκριμένα την κατάσταση διάλυσης στην οποία βρισκόταν το σώμα των γενιτσάρων. Ο Σελίμ Γ' γνώριζε πολύ καλά ότι έπρεπε να προχωρήσει με αποφασιστικότητα στον στρατιωτικό εκσυγχρονισμό αλλά ταυτοχρόνως ήξερε ότι κάτι τέτοιο δεν ήταν εφικτό σε καιρό πολέμου. Επειδή η

² Ο διακεκριμένος Τούρκος ιστορικός Καράλ έχει δημοσιεύσει τα φερμάνια καθώς και την προσωπικής αλληλογραφία του Σελίμ Γ'. Τα φερμάνια στο έργο του Καράλ είναι γραμμένα στα οθωμανικά με λατινική γραφή. Στην παρούσα μελέτη έχουμε επωφεληθεί από το έργο του Καράλ. Karal Z.Enver, *Selim III'ün Hat-ti Hümayünları –Nizam-ı Cedid- (Τα φερμάνια του Σελίμ Γ' -Η Νέα Τάξη-)*, Άγκυρα: 1999, κυρίως σελ.:8-17

³ Karal Z.Enver, *Selim III'ün ...*, ο.π., σελ.:15

⁴ Πιο πριν, το 1754, όταν ο Οσμάν Γ' διαδέχθηκε τον Μαχμούτ Α' στην βασιλεία μια από τις πρώτες κινήσεις του είχε να κάνει με την αποστολή Οθωμανών αντιπροσώπων στην Ρωσία, Πολωνία και Αυστρία. Βλπ Γιουτζέλ Γιασάρ & Σεβίμ Αλί, *Η Ιστορία της Τουρκίας 3 (Türkiye Tarihi 3)*, Πόλη: 1986, σελ.:33

Αυτοκρατορία από στρατιωτική άποψη δεν ήταν αποτελεσματική, η μοναδική διέξοδος από την κατάσταση κρίσης παρέμενε μια και μοναδική: Η προσφυγή στην διπλωματία. Έτσι από την στιγμή που ανέβηκε στον θρόνο ο Σελίμ Γ' (1789) μέχρι και την ολοκλήρωση των εχθροπραξιών στο ρωσικό μέτωπο (1792) η Οθωμανική Αυτοκρατορία υπέγραψε δυο σημαντικές συνθήκες συμμαχίας, πρώτα με την Σουηδία και στην συνέχεια με την Πρωσία⁵. Αλλά και ο πόλεμος με την Ρωσία ολοκληρώθηκε με μια συνθήκη ειρήνης η οποία στόχευε να διατηρήσει το *status quo* που επικρατούσε πριν από το ξέσπασμα του πολέμου ανάμεσα στις δυο Αυτοκρατορίες⁶. Μάλιστα, με την συγκεκριμένη συνθήκη η Οθωμανική Αυτοκρατορία χάρη στην διπλωματική τέχνη κατόρθωσε να μειώσει τις εδαφικές απώλειες που υπέστη στον πόλεμο την ίδια στιγμή όμως ο Σελίμ Γ' αντιλήφθηκε με πίκρα ότι η Αυτοκρατορία του δεν ήταν σε θέση να επιβληθεί στρατιωτικά σε μια άλλη δυτική δύναμη. Τώρα πια η διπλωματία για τον ίδιο ήταν ένα μέσο το οποίο τον εξασφάλιζε την πολυπόθητη ειρήνη η οποία θα χρησίμευε για να προχωρήσει σε ριζικές μεταρρυθμίσεις στην Αυτοκρατορία. Και εφόσον η διπλωματία είχε όντως καταφέρει να φέρει την ειρήνη στο ρωσικό μέτωπο, ο Σουλτάνος αποφάσισε να προωθήσει την θεσμική καταχώρηση της διπλωματικής τέχνης στην Αυτοκρατορία. Έτσι, το έτος 1793 η Πόλη έστειλε τους πρώτους μόνιμους πρεσβευτές της στα μεγάλα ευρωπαϊκά κέντρα⁷. Ακριβώς μια πενταετία μετά, όταν ο Βοναπάρτης βρέθηκε ως κατακτητής στην Αίγυπτο με σκοπό να πλήξει τα αγγλικά αποικιοκρατικά συμφέροντα, σε μια περίοδο που η Αυτοκρατορία ήταν αντιμέτωπη με διοικητικά προβλήματα στην Ρούμελη και με την εξέγερση των ουαχαμπιστών στην Αραβία, ο Σελίμ Γ' για μια ακόμη φορά προσέφυγε στην διπλωματία και σύναψε συμμαχίες με την Ρωσία και την Αγγλία με σκοπό να αντιμετωπίσει τις γαλλικές στρατιές⁸. Όμως, αμέσως μετά την γαλλική οπισθοχώρηση από την Αίγυπτο η Υψηλή Πύλη προσέγγισε για μια ακόμη φορά το Παρίσι με σκοπό να αντισταθμίσει τις επεκτατικές βλέψεις του Λονδίνου και της Αγίας Πετρούπολης⁹. Εδώ θα πρέπει να σημειωθεί ότι αυτή την περίοδο η σύναψη συμμαχίας με μια από τις δυτικές δυνάμεις για την Αυτοκρατορία σήμαινε παραχώρηση νέων εμπορικών προνομίων, συνήθως στην Μεσόγειο και στην Μαύρη Θάλασσα¹⁰. Παράλληλα, δεν θα πρέπει να αγνοείται το γεγονός ότι

⁵ Karal Z.Enver, *Osmanlı Tarihi V.Cilt (Οθωμανική Ιστορία Τόμος Ε')*, Άγκυρα: 1994, σελ.:17

⁶ Karal Z.Enver, *Osmanlı Tarihi ...*, ο.π., σελ.:20

⁷ Οι πρώτοι μόνιμοι Οθωμανοί πρεσβευτές στάλθηκαν στις εξής πρωτεύουσες: Λονδίνο, Παρίσι, Βιέννη, Βερολίνο και Αγία Πετρούπολη. Βλπ. Σακάογλου Νετζντέτ, *Bu Mülkün Sultanları (Οι Σουλτάνοι Αυτής της Ιδιοκτησίας)*, Πόλη: 1999, σελ.:438

⁸ Karal Z.Enver, *Osmanlı Tarihi ...*, ο.π., σελ.:29-34

⁹ Karal Z.Enver, *Osmanlı Tarihi ...*, ο.π., σελ.:43 και Karal Z.Enver, *Τα Φιρμάνια ...*, ο.π., σελ.:81

¹⁰ Karal Z.Enver, *Τα Φιρμάνια ...*, ο.π., σελ.:86

είχε σηματοδοτηθεί για την Αυτοκρατορία μια περίοδος στην οποία ήταν αναγκασμένη να λαμβάνει υπόψη της τις λεπτές ισορροπίες ισχύος οι οποίες επικρατούσαν στην Δύση¹¹.

Η στροφή της Πόλης προς την διπλωματική τέχνη η οποία έλαβε χώρα στα πρώτα χρόνια βασιλείας του Σελίμ Γ', πέρα από την στρατιωτική αναποτελεσματικότητα της Αυτοκρατορίας δηλώνει και κάτι άλλο: Το ότι τα αριστοκρατικά μέλη της κεντρικής διοίκησης αρχίζουν να λαμβάνουν το μήνυμα ότι η περίοδος του παράγοντα των παραγόντων (η περίοδος κατά την οποία Οθωμανική Αυτοκρατορία θεωρεί ήταν ο παράγοντας των παραγόντων στα πολιτικά και στρατιωτικά δρώμενα της περιοχής) είχε περάσει και ότι ο οθωμανικός παράγοντας είναι τώρα ίσος με τους λοιπούς δυτικούς παράγοντες σε ότι αφορά την πολιτική και στρατιωτική ισχύ¹². Με άλλα λόγια, οι τελευταίες ήττες στο ρωσικό μέτωπο και η αυξημένη ανάγκη για προσφυγή στα διπλωματικά μέσα διαβεβαίωσαν τον Σελίμ Γ' και τον στενό κύκλο γραφιάδων του για το γεγονός ότι η Αυτοκρατορία βρισκόταν σε συνεχή πτώση στον πολιτικό και στρατιωτικό τομέα τόσο στο εσωτερικό όσο και στο εξωτερικό και ότι αντίθετα οι δυτικές δυνάμεις εκείνη την περίοδο είχαν προοδεύσει σε πολλαπλούς τομείς. Η συγκεκριμένη "διαβεβαίωση" σφραγίστηκε με τις ήττες στο ρωσικό μέτωπο στα πρώτα χρόνια βασιλείας του Σελίμ Γ', όταν η Πόλη αντιλήφθηκε ότι το μεγάλο πλήγμα στην Αυτοκρατορία στο τέλος του 18^{ου} αιώνα, δηλαδή την απώλεια της "μουσουλμανικής" Κριμαίας ήταν μη ανατρέψιμη¹³. Είναι αξιοσημείωτο το γεγονός ότι στην αρχή ο νέος Σουλτάνος σε αντίθεση με τους αξιωματικούς των γενιτσάρων πίστευε ότι μπορούσε να επιτευχθεί η πολυπόθητη "απελευθέρωση" της Κριμαίας¹⁴. Τελικά όμως, οι ήττες οδήγησαν τον Σελίμ Γ' στο αυτονόητο συμπέρασμα: Εφόσον η Αυτοκρατορία οπισθοχωρούσε συνεχώς στο πολιτικό και στρατιωτικό μέτωπο και εφόσον η ανανεωμένη Δύση πίεζε από όλα τα μέτωπα η Πόλη αν ήθελε να "συντηρήσει" την ακεραιότητα της επικράτειας της έπρεπε να προχωρήσει σε

---

¹¹ Η σημασία των λεπτών ισορροπιών ισχύων έγινε αντιληπτή στην κρίση που επικράτησε στις σχέσεις της Αυτοκρατορίας με την Αγγλία. Βλπ. Karal Z.Enver, *Ta Φιρμάνια ...*, ο.π., σελ.:95-97

¹² Το ίδιο δεν συμβαίνει και σε ότι τις σχέσεις Οθωμανικής Αυτοκρατορίας – Περσικής Αυτοκρατορίας. Στην νέα εποχή η Οθωμανική Αυτοκρατορία θα συνεχίσει να υπερασπίζεται την ανωτερότητα της Αυτοκρατορίας στον ισλαμικό κόσμο.

¹³ Ο Σελίμ Γ' αμέσως μετά από την άνοδο του στον θρόνο ζήτησε από τους γραφιάδες και τους στρατιωτικούς του την συνέχιση των πολεμικών προσπαθειών για να απελευθερωθεί η Κριμαία. Βλπ. Karal Z.Enver, *Osmanlı Tarihi ...*, ο.π, σελ.:14 και Karal Z.Enver, *Ta Φιρμάνια ...*, ο.π., σελ.20-24

¹⁴ Karal Z.Enver, *Ta Φιρμάνια ...*, ο.π.,σελ.:41

μεταρρυθμίσεις¹⁵. Παράλληλα, όπως άλλωστε τονίστηκε και παραπάνω, αυτή την περίοδο η διπλωματία για τον Σελίμ Γ' έχει τον ρόλο που είχαν στο παρελθόν οι νικηφόρες στρατιές για τους προγόνους του¹⁶. Το ολοκληρωτικό πλήγμα όμως για την πολιτική και στρατιωτική ισχύ καθώς και για το γόητρο της Αυτοκρατορίας έρχεται το έτος 1807 όταν μια αγγλική ναυαρχίδα πολιορκεί την Πόλη με απαίτηση να θέσει η Αυτοκρατορία τέλος στην συμμαχία της με την Γαλλία. Τότε η Υψηλή Πύλη αποφασίζει να παραδοθεί στο έλεος των αγγλικών σχεδιασμών και να μην αντισταθεί στρατιωτικά ή ακόμη και διπλωματικά. Την ίδια στιγμή όμως ένας χαλαρός συνασπισμός δυνάμεων τον οποίο αποτελούν οι γενίτσαροι, οι παράγοντες της αγοράς της Πόλης και οι ουλεμάδες του κέντρου αποφασίζουν να μην παραδώσουν τα όπλα στους Άγγλους και διοργανώνουν αντίσταση¹⁷. Την στιγμή όμως που οι κάτοικοι της Πόλης καταφεύγουν στα όπλα με σκοπό να πολεμήσουν με τον Άγγλο κατακτητή ο Σελίμ Γ' αντιλαμβάνεται με πίκρα μια άλλη προέκταση της οθωμανικής πτώσης: Η Αυτοκρατορία δεν βρίσκεται μονάχα σε κατάσταση πτώσεως στο εξωτερικό. Έχει χάσει τον έλεγχο και στα εσωτερικά δρώμενα¹⁸. Πιο συγκεκριμένα, είχε απωλέσει κάθε έλεγχο στο σώμα των γενιτσάρων, στο οικονομικό πεδίο, αντιμετώπιζε φωνές διαμαρτυρίες από το σώμα των ουλεμάδων του κέντρου και ο ταυτόχρονα ο νέος στρατός Νιζάμι Τζεντίτ ο οποίος είχε αποχωρήσει από την Πόλη δεν θα κατάφερε να περάσει την Αδριανούπολη και να καταπολεμήσει την διαφθορά στην Ρούμελη (εξαιτίας της εξέγερσης των γενιτσάρων). Για τους λόγους αυτούς θεωρούμε ότι η συνειδητοποίηση αυτής της πραγματικότητας την συγκεκριμένη στιγμή από τον Σελίμ Γ' τον οδήγησε σε υποχρεωτική απραξία και όπως πρόκειται να δούμε παρακάτω δεν αντιστάθηκε στην ανταρσία της χαλαρής συμμαχίας στο κέντρο η οποία του κόστισε τον θρόνο του.

- **Οι προσπάθειες διατήρησης ανωτερότητας των οθωμανικών αυτοκρατορικών πολιτικοοικονομικών δομών**

Το γεγονός ότι στα τέλη του 18^{ου} αιώνα δεν τίθεται το ζήτημα του παράγοντα των παραγόντων δηλαδή το γεγονός ότι ο οθωμανικός παράγοντας είναι

---

¹⁵ Η αλλαγή στάσης του Σελίμ Γ' είναι εμφανέστατη στο τέλος του πολέμου με την Ρωσία το 1792. Τότε άλλωστε δρομολογεί το αναθεωρητικό πρόγραμμα Νιζάμι Τζεντίτ. Βλπ. Karal Z.Enver, *Τα Φιρμάνια ...*, ο.π.,σελ.:45

¹⁶ Όταν βρίσκεται αντιμέτωπος με τα γαλλικά επεκτατικά σχέδια στην Αίγυπτο επιμένει στην οθωμανορωσική και οθωμανοαγγλική προσέγγιση. Karal Z.Enver, *Τα Φιρμάνια ...*, ο.π.,σελ.:53

¹⁷ Karal Z.Enver, *Τα Φιρμάνια ...*, ο.π., σελ.:102-103

¹⁸ Ο Σελίμ Γ' θα εξέφραζε έντονες ανησυχίες για την οπλοφορία των κατοίκων της Πόλης. Βλπ. Karal Z.Enver, *Τα Φιρμάνια ...*, ο.π.,σελ.:107

τώρα ίσος με τον ρωσικό, αγγλικό ή γαλλικό παράγοντα (για την Πύλη σε καμία περίπτωση δεν τίθεται ζήτημα κατωτερότητας του οθωμανικού παράγοντα), σε συνάρτηση με το ότι ο οθωμανικός παράγοντας δεν μπορεί να επιβληθεί στο στρατιωτικό και στο πολιτικό μέτωπο τόσο στο εσωτερικό όσο και στο εξωτερικό, εκ πρώτης όψεως υποχρεώνει τον Σελίμ Γ' και τους υψηλόβαθμους αξιωματούχους του να προβληματίζονται για την τόνωση (τον εκσυγχρονισμό) της οθωμανικής κεντρικής διοίκησης στο σύνολο της. Οι σκέψεις περί τόνωσης τώρα πια αφορούν τον στρατό και τις γραφειοκρατικές δομές και βασικός σκοπός είναι να εξασφαλιστεί η πολυπόθητη συντήρηση της ανωτερότητας της Αυτοκρατορίας. Παράλληλα, η Υψηλή Πύλη φαίνεται πως πιστεύει ότι η όλη αναθεωρητική πράξη θα έπρεπε με τον ένα ή τον άλλο τρόπο να πραγματοποιηθεί με έναν τρόπο έτσι ώστε να δίνει την εντύπωση ότι επικρατεί consensus (ομοφωνία) στους κόλπους ολόκληρης της οθωμανικής διοίκησης¹⁹. Δεν είναι τυχαίο άλλωστε το γεγονός ότι εκείνη την περίοδο οι εκπρόσωποι της Υψηλής Πύλης αρχίζουν να χρησιμοποιούν στις παρεμβάσεις τους τοποθετήσεις του τύπου "μεταρρυθμίσεις που στοχεύουν το καλύτερο για όλους του υπηκόους (χριστιανοί αλλά και μουσουλμάνοι) του Σουλτάνου"²⁰. Σε αυτό το σημείο θα πρέπει να υπενθυμίσουμε το γεγονός ότι η άνοδος του νεαρού Σελίμ Γ' στον θρόνο είχε θεωρηθεί από όλους τους πολιτικούς, θρησκευτικούς και στρατιωτικούς παράγοντες ως ένα ελπιδοφόρο γεγονός το οποίο χρησιμοποιήθηκε στα πρώτα χρόνια βασιλείας του Σελίμ Γ' για την ανάπτυξη διαλόγου στο κέντρο της Αυτοκρατορίας για

¹⁹ Βλπ Γιουτζέλ Γιασάρ & Σεβίμ Αλί, *Η Ιστορία της Τουρκίας 3 (Türkiye Tarihi 3)*, σελ.: 157

²⁰ Αυτά τα οποία αναφερθούμε σε θεωρητικό επίπεδο παραπάνω βρίσκουν αντίκτυπο στα ιστορικά γεγονότα της εποχής, στην περίοδο που μεσολαβεί μόλις πριν ο Σελίμ Γ' αναλάβει τα ηνία της εξουσίας: «Τότε ο Γάλλος βασιλιάς 16^{ος} Λουδοβίκος σε μια επιστολή του προς τον διάδοχο του οθωμανικού θρόνου επισημαίνοντας τις ελλείψεις των οθωμανικών ενόπλων δυνάμεων τόνιζε ότι στην νέα εποχή το πολεμικό ήθος από μόνο του πλέον δεν είναι αρκετό για την εξασφάλιση νίκης στο πολεμικό μέτωπο: «... Και ο Σελίμ και ο Ρατίφ Εφέντι (σύμβουλος του διάδοχου) αν και γνώριζαν τις ελλείψεις του οθωμανικού στρατού θεωρούσαν μεγάλη προσβολή τις συμβουλές ενός ξένου βασιλιά. (...) Οι ενστάσεις του Ρατίφ Εφέντι επικεντρωνόταν στα εξής σημεία: <Η επιστολή του Γάλλου είναι μια παγίδα. (Τολμά να) αναφέρει την νυν κατάσταση του οθωμανικού κράτους, διδάσκει το πώς διεξάγεται μια εκστρατεία, συμβουλεύει να μην διεξάγεται εκστρατείες όταν θα γίνεται σουλτάνος και τονίζει ότι δεν επικρατεί τάξη στους κόλπους του στρατιωτικού σώματος του Υψηλού Κράτους (Devlet-i Aliyye). Προτείνει να προσαρμοστούμε στα πολεμικά πρότυπα των φράγκων για να εξασφαλίσουμε νίκη. (...) Πρέπει να απαντήσουμε σε αυτή (την επιστολή) ως κράτος. Γνωρίζετε τον κανόνα που διέπει τις διακρατικές σχέσεις. Μην απαντάτε ζητώντας έλεος. Απαντήστε με δίχως φόβο>. Ο Ρατίφ Εφέντι σε ότι αφορά την κατάσταση του οθωμανικού στρατού τονίζει τα εξής: «Το Υψηλό Κράτος δεν μπορεί να αναθεωρήσει τις δομές του όπως η χώρα των Φράγκων το Ισλάμ. Και αν ακόμη υποθέσουμε ότι μπορεί να συμβεί κάτι τέτοιο πως μπορεί να δημιουργηθεί μια νέα (στρατιωτική) τάξη μέσα σε 15 χρόνια δίχως να ξεσπάσουν διαμάχες; Και αν ακόμη δεν ξεσπάσουν διαμάχες (νομίζετε ότι) ο εχθρός θα μας επιτρέψει να ανασυγκροτήσουμε νέο στρατό και μετά να πολεμήσουμε μαζί του; Όποιος είναι λογικός πρέπει να αναζητήσει άλλους μεθόδους. Αν εσείς, ο αφέντης μας επιλέξει να εφαρμόσει τα φραγκικά μέτρα (είναι σίγουρο το γεγονός ότι) το κράτος των Φράγκων και άλλοι βασιλείς φοβούμενοι ότι αύριο θα αποκτήσει δύναμη ο Οθωμανός θα επιτεθούν από όλα τα μέτωπα...». Βλπ. Karal Z.Enver, *Τα Φιρμάνια ...*, ο.π., σελ.:17-18

τα εκσυγχρονιστικά βήματα του Σουλτάνου και του στενού κύκλου συνεργατών του²¹. Από την άλλη, μια από τις πρώτες κινήσεις του νέου Σουλτάνου θα ήταν να καλέσει συμβούλιο υψηλών γραφειοκρατών για την εξέταση της όλης καταστάσεως. Εδώ θα πρέπει να υπογραμμίσουμε το εξής: Το συμβούλιο με αρχηγό του Σουλτάνο δεν μπορεί να θεωρηθεί αποκλειστικά μια καινοτομία του οθωμανικού μοντερνισμού. Παρόμοια παραδείγματα υπάρχουν στην ισλαμική και οθωμανική παράδοση. Ο Σελίμ Γ' ύστερα από μεγάλο χρονικό διάστημα ενεργοποιεί εκ νέου έναν παλαιό θεσμό (επί βασιλεία των προηγούμενων σουλτάνων υπήρξαν πολλαπλά άλλα συμβούλια. Το συγκεκριμένο όμως ξεχωρίζει από όλα τα άλλα με βάση το γεγονός ότι ο ίδιος ο Σελίμ Γ' δίνει μεγάλη σημασία σε αυτό και συγκαλεί σχεδόν όλους τους υψηλόβαθμους γραφειοκράτες της Πύλης). Αυτή η πράξη του μπορεί να επεξηγηθεί ως εξής: Αντιμέτωπος με τις δυσχέρειες που πολιορκούν τον θρόνο και το κράτος του ο Σουλτάνος προσκαλεί όλες τις πολιτικές δυνάμεις του κέντρου για να εξασφαλιστεί στην χειρότερη περίπτωση η σύμπραξη τους (τουλάχιστον όχι υπόθαλψη των βελτιώσεων) και στην καλύτερη περίπτωση η ενεργή συμμετοχή τους στις μεταρρυθμιστικές του κινήσεις. Αυτή η κίνηση μπορεί να χαρακτηριστεί και ως μια ύστατη προσπάθεια, ένα άνοιγμα του κέντρου προς όλους τους πολιτικοοικονομικούς παράγοντες του κέντρου. Άλλωστε, ο ίδιος ο Σελίμ Γ' σε ένα από τα πρώτα διατάγματα του θα υπενθύμιζε στον αναπληρωτή πρωθυπουργό, δηλαδή στον καϊμακάμη (ο σαντραζάμης βρισκόταν στο μέτωπο), ότι σε κάθε κίνηση και απόφαση του έπρεπε να λαμβάνει υπόψη του πρώτα τις θέσεις των ουλεμάδων, μετά αυτές των γενιτσάρων και τέλος των γραφιάδων της Υψηλής Πύλης²². Φαίνεται πως ο ίδιος εξ αρχής ήθελε να καρποφορήσει ο δημόσιος διάλογος στο αυτοκρατορικό κέντρο με σκοπό να εξασφαλιστεί νομιμοποιητικό πλαίσιο για τα εκσυγχρονιστικά του ανοίγματα αλλά και για τις πολιτικές του επιλογές. Έτσι, όταν η Αυτοκρατορία επρόκειτο να υπογράψει συνθήκη συμμαχίας με την Ρωσία με σκοπό να αντιμετωπιστούν οι στρατιές του Βοναπάρτη στην Αίγυπτο θα ζητούσε από το αυτοκρατορικό συμβούλιο (το Μεσβερέντ Μετζλिसί) να σφραγίσει την συγκεκριμένη συνθήκη. Πιστεύουμε ότι η υποστήριξη της Υψηλής Πύλης στο τάγμα των Νακσιμπεντίδων και των Μεβλεβίδων θα πρέπει να μελετηθεί μέσα στο συγκεκριμένο πλαίσιο ανοίγματος του κέντρου προς όλους του παράγοντες εξουσίας στην Πόλη²³.

²¹ Για πολλές δεκαετίες μέχρι την άνοδο στο θρόνο του νεαρού Σελίμ Γ', από τον οθωμανικό θρόνο πέρασαν ηλικιωμένοι σουλτάνοι. Βλπ. Σακάογλου Νετζντέτ, *Bu Mülkün Sultanları (Οι Σουλτάνοι Αυτής της Ιδιοκτησίας)*, Πόλη:1999, σελ.: 430

²² Karal Z.Enver, *Τα φερμάνια του Σελίμ ...*, ο.π., σελ.:20

²³ Ο ίδιος ο Σελίμ Γ' ήταν ένας μεβλεβής. Βλπ. Σακάογλου Νετζντέτ, ο.π., σελ.:435

Σε όλη την περίοδο της βασιλείας του Σελίμ Γ' μια μικρή κάστα υψηλόβαθμων γραφιάδων πολλές φορές υπό την ηγεσία του ίδιου του Σουλτάνου θα προσπαθούσε να βρει τον τρόπο για προχωρήσει σε μεταρρυθμίσεις στην οθωμανική κεντρική και περιφερειακή διοίκηση. Επιπλέον, στα τέλη του 18^{ου} αιώνα είχαν αρχίσει να εκφράζονται και οι πρώτες σκέψεις για την οικονομική ανάπτυξη του τόπου²⁴. Ο Σελίμ Γ' ήδη από τα χρόνια που ήταν διάδοχος είχε δείξει μεγάλο ενδιαφέρον για την ανάπτυξη και εδραίωση στην Αυτοκρατορία της διπλωματικής τέχνης, ενός εκσυγχρονισμένου στρατού και των ντόπιων οικονομικών πόρων²⁵. Υπό το φως των εκσυγχρονιστικών του σχεδιασμών όταν έγινε Σουλτάνος έστειλε στα ευρωπαϊκά κέντρα τους πιστούς του γραφιάδες με σκοπό να καταγράψουν την πολιτικοοικονομική ανάπτυξη της Δύσης. Σε γενικές γραμμές, αυτοί οι απεσταλμένοι γραφιάδες θα έκαναν λόγο για ένα "Νιζάμι Τζεντί", δηλαδή για μια νέα "τάξη πραγμάτων" η οποία επικρατούσε εκείνη την περίοδο στις ευρωπαϊκές πρωτεύουσες και πιο συγκεκριμένα στις εσωτερικές και εξωτερικές πολιτικές των ευρωπαϊκών χωρών²⁶. Είναι όμως εξίσου αξιοσημείωτο ότι αυτοί που θα έκαναν λόγο για νέα τάξη πραγμάτων στην Δύση δεν θα εστίαζαν την προσοχή τους στον πλούτο που είχε εξασφαλίσει τους προηγούμενους αιώνες οι αποικίες στην Δύση αλλά θα πρότειναν στον Σουλτάνο τους να προχωρήσει σε στρατιωτικό και πολιτικό εκσυγχρονισμό της Αυτοκρατορίας. Ο Σελίμ Γ' θα λάμβανε υπόψη του τις προτάσεις τους και μετά το 1792 –έτος τερματισμού εχθροπραξιών στο ρωσικό μέτωπο- θα ξεκινούσε δημόσιο διάλογο στην Πόλη με τους υψηλόβαθμους αξιωματούχους του για την οθωμανική νέα τάξη πραγμάτων (για το οθωμανικό Νιζάμι Τζεντί)²⁷. Τότε στην Πόλη θα εκφράζονταν τρεις κατηγορίες απόψεων ή καλύτερα προσχεδιασμών για αυτό το οθωμανικό Νιζάμι Τζεντί²⁸: Η πρώτη κατηγορία θα έκανε λόγο για επιστροφή στους κανόνες και στρατηγικές της λαμπρής και νικηφόρου περιόδου βασιλείας του Σουλεϊμάν του Μεγαλοπρεπή. Οι υψηλόβαθμοι αξιωματούχοι οι οποίοι είχαν ταχθεί υπέρ αυτής της επιλογής πίστευαν ότι η απλή "επιστροφή" στο λαμπρό παρελθόν θα εξασφάλιζε την εσωτερική αλλά και εξωτερική πολιτικοοικονομική ανάπτυξη του τόπου. Η δεύτερη κατηγορία απόψεων έκανε λόγο για εκσυγχρονισμό του σώματος των γενιτσάρων. Υπήρχε όμως και μια τρίτη κατηγορία τοποθετήσεων η οποία τόνιζε ότι ο εκσυγχρονισμός

²⁴ Αυτές οι σκέψεις για την οικονομική ανάπτυξη και πρόοδο ακόμη βρισκόταν σε βρεφικό στάδιο.

²⁵ Karal Z.Enver, *Osmanlı Tarihi ...*, ο.π, σελ.:60

²⁶ Karal Z.Enver, *Osmanlı Tarihi ...*, ο.π σελ.:61

²⁷ Karal Z.Enver, *Osmanlı Tarihi ...*, ο.π σελ.:47 και Σακάογλου Νετζντέτ, ο.π., σελ.:437

²⁸ Βλπ.σημ.:22

του γενιτσαρικού σώματος δεν ήταν εφικτός και ότι η Αυτοκρατορία ήταν αναγκασμένη να προχωρήσει στην ίδρυση ενός νέου, μοντέρνου στρατού σύμφωνα με τα δυτικά (και κυρίως γαλλικά) πρότυπα. Είναι ενδιαφέρον ότι σε γενικές γραμμές και οι τρεις κατηγορίες εκδήλωναν ενδιαφέρον περισσότερο για την βελτίωση της στρατιωτικής δομής της Αυτοκρατορίας. Όμως φαίνεται ότι ο Σελίμ Γ' καθώς και μια μικρή ομάδα συνεργατών του είχαν συνειδητοποιήσει ότι τα προβλήματα στον στρατιωτικό τομέα συνδέονταν άμεσα με τα προβλήματα και τις δυσλειτουργίες στον πολιτικό και οικονομικό τομέα. Έτσι όταν θα ιδρύονταν οι νέες στρατιές Νιζάμι Τζεντίτ, ο Σελίμ Γ' και οι υψηλόβαθμοι αξιωματικοί θα υπενθύμιζαν σε όλους τους παράγοντες της Υψηλής Πύλης ότι οι γενίτσαροι εδώ και δεκαετίες εξαιτίας της αναποτελεσματικότητας του οθωμανικού στρατού είχαν παραμελήσει τα στρατιωτικά τους καθήκοντα και είχαν αναγκαστεί να ασχολούνται με το εμπόριο για να εξασφαλίσουν το μεροκάματο τους. Και εφόσον οι ίδιοι δεν ήταν σε θέση να προσφέρουν στρατιωτικές υπηρεσίες στον Σουλτάνο τους, σύμφωνα με τους ίδιους έπρεπε να ιδρυθεί ένας σύγχρονος στρατός που θα αναλάμβανε την άμυνα της Αυτοκρατορίας²⁹. Και όντως ο Σελίμ Γ' και οι αξιωματούχοι του μέσα σε μικρό χρονικό διάστημα θα ίδρυναν σύγχρονες στρατιωτικές μονάδες με σύγχρονες κοσμικές, στρατιωτικές στρατιές στις οποίες μάλιστα θα διδάσκονταν και τα γαλλικά και με τυπογραφεία στα οποία θα τυπώνονταν οι μεταφράσεις των νέων ευρωπαϊκών βιβλίων τα οποία εστιάζονταν στις νέες τεχνολογικές και πολεμικές ανακαλύψεις³⁰. Την ίδια στιγμή όμως, ο Σελίμ Γ' ο οποίος ήξερε ότι ο στρατιωτικός εκσυγχρονισμός εξαρτιόταν από τον εκσυγχρονισμό των πολιτικών και οικονομικών δομών, θα έδινε μεγάλη σημασία στην υποστήριξη των ντόπιων βιοτεχνιών, θα μείωνε τα έξοδα της Υψηλής Πύλης, θα προχωρούσε σε εξοικονόμηση πόρων³¹ και θα ενδιαφερόταν με τα προβλήματα της καθημερινότητας των οικονομικά ασθενέστερων στρωμάτων της πρωτεύουσας³². Με σκοπό μάλιστα να ανταποκριθεί στο πρόβλημα ανεφοδιασμού της Πόλης, θα καλούσε τους εμπόρους και παραγωγούς από ολόκληρη την Αυτοκρατορία να έρθουν στην Πόλη και να εμπορευθούν ελεύθερα³³. Από την άλλη, ένα από τα βασικά μέληματα

²⁹ Karal Z.Enver, *Osmanlı Tarihi ...*, ο.π., σελ.:65-66

³⁰ Karal Z.Enver, *Osmanlı Tarihi ...*, ο.π., σελ.:68-69

³¹ Αυτή την περίοδο δρομολογήθηκε και μια τολμηρή προσπάθεια: Φορολογήθηκαν οι μη μουσουλμάνοι τοκογλύφοι. Βλπ. Σακάογλου Νετζντέτ, ο.π., σελ.:438

³² Θα διάταζε στους αριστοκρατικούς κύκλους των κονακιών του Βοσπόρου να προτιμούν τα υφάσματα της Μπρούσης και Αγκυρας στα υφάσματα της Δύσης, της Περσίας και των Ινδιών. Οι περιοδείες του Σουλτάνου στα παζάρια, στα ναυπηγεία και στους μαχαλλάδες της Πόλης ήταν ένα καθημερινό φαινόμενο. Βλπ. Karal Z.Enver, *Osmanlı Tarihi ...*, ο.π., σελ.:72 και Σακάογλου Νετζντέτ, ο.π., κυρίως σελ.:433 - 436

³³ Σακάογλου Νετζντέτ, ο.π., σελ.:435

σουλτάνου Σελίμ Γ' θα ήταν η εγκαθίδρυση της χαμένης αξιοκρατίας στους κόλπους της οθωμανικής γραφειοκρατίας: «Ας δίνονται μισθοί στους ασκέριδες (στρατιώτες) που το αξίζουν. (...) Ο Αλλάχ ας τιμωρήσει αυτόν που δεν συμβιβάζεται με τον σωστό δρόμο. Την πατρίδα την χάνουμε με αυτόν τον τρόπο...³⁴». Ο ίδιος ο Σουλτάνος θα προχωρούσε σε διορισμούς αξιωματικών από το κέντρο σε ολόκληρη την οθωμανική επικράτεια για ένα συγκεκριμένο χρονικό διάστημα και με αυτό τον τρόπο θα πραγματοποιούσε τα πρώτα βήματα προς ένα συγκεντρωτικό μοντέλο διακυβέρνησης³⁵. Θα πρέπει να τονιστεί ότι οι σκέψεις σε αυτό τον τομέα σε ότι αφορά την βελτίωση των διοικητικών δομών στην Αίγυπτο ήταν ξεκάθαρες: Έπρεπε κατά πάσα θυσία να δοθεί τέλος στις καταχρήσεις των μαμελούκων μπέηδων και έπρεπε να διοριστεί ένας συνετός ισχυρός νομάρχης³⁶. Σε γενικές γραμμές το βασικό κριτήριο του Σελίμ Γ' για την αξιολόγηση των αξιωματούχων ήταν η πρόσκληση του γραφιά ή του στρατιώτη στο καθήκον του και όχι οι δωροδοκίες όπως συνηθιζόταν μέχρι τότε³⁷. Την ίδια στιγμή όμως, ο Σελίμ Γ' δεν θα παραμελούσε και την "οθωμανική πραγματικότητα": Ενώ θα απέστελλε έναν αξιωματικό για μια συγκεκριμένη περίοδο στην περιφέρεια δεν θα πείραζε τις κοινωνικοοικονομικές δομές που υποστήριζαν τον θεσμό του αγιάνη και με αυτό τον τρόπο καθώς προωθούσε τονωτικά μέτρα (της κεντρικής αλλά και περιφερειακής διοίκησης) θα προσπαθούσε να μην προκαλέσει αναταραχές στην υπάρχουσες κοινωνικοοικονομικές δομές της Αυτοκρατορίας³⁸.

- **Οι δυσκολίες για τον εκσυγχρονισμό των αυτοκρατορικών δομών: Το φαινόμενο αγιάνιδων και οι επικίνδυνες φυγοκεντρικές δυνάμεις**

Θα πρέπει να τονιστεί το γεγονός ότι, παρ'όλους τους ευσεβείς πόθους του Σελίμ Γ' και των υψηλόβαθμων αξιωματικών του, οι προσπάθειες εκσυγχρονισμού των παραδοσιακών δομών κεντρικής διοικήσεως, του στρατού και της διαδικασίας λήψης αποφάσεων, δεν θα κατόρθωναν να ξεπεράσουν τα όρια της Πόλης, εφόσον εκείνη την περίοδο είχε συρρικνωθεί πολύ η πολιτικοοικονομική ακτίνα δράσης του αυτοκρατορικού κέντρου.

³⁴ Ο Οθωμανός ιστορικός Αχμέτ Τζεβντέτ Πασάς του 19^{ου} αιώνα στο έργο του παραθέτει παρεμβάσεις και τοποθετήσεις των σουλτάνων του 18^{ου} και 19^{ου} αιώνα. Εμείς στην παρούσα μελέτη έχουμε επωφεληθεί από την τουρκική έκδοση στα σύγχρονα τουρκικά του έργου του. Τζεβντέτ Αχμέτ Πασάς, *Ahmet Cevdet Paşa tarihinden Seçmeler I* (Συλλογές από τα Χρονικά του Αχμέτ Τζεβντέτ Πασά I), Άγκυρα: 1992, σελ.:201-202

³⁵ Karal Z.Enver, *Osmanlı Tarihi ...*, ο.π., σελ.:71

³⁶ Karal Z.Enver, *Osmanlı Tarihi ...*, ο.π., σελ.:140

³⁷ Σακάογλου Νετζντέτ, ο.π , σελ.:430

³⁸ Το ίδιο.

Ένας άλλος παράγοντας που θα έπαιζε μεγάλο ρόλο σε αυτή την εξέλιξη θα ήταν η "οθωμανική πραγματικότητα" και πιο συγκεκριμένα το φαινόμενο αγιάνιδων, δηλαδή το φαινόμενο των επικίνδυνων φυγοκεντρικών δυναμικών που σάρωνε εκείνη την περίοδο την οθωμανική επικράτεια. Έτσι, όταν η Υψηλή Πύλη θα επιχειρούσε να εξασφαλίσει ανθρώπινο δυναμικό για τον νέο στρατό θα αδυνατούσε να στρατολογήσει ακόμη και στην ίδια τα περίχωρα της Πόλης³⁹. Και όταν το κέντρο της Αυτοκρατορίας θα έστελνε τους αξιωματούχους του στη Συρία και στην Αίγυπτο με σκοπό να δρομολογηθεί η τόνωση των διοικητικών δομών τότε θα αντίκριζε την αντίσταση και τις συνωμοσίες είτε ενός ισχυρού νομάρχη είτε κάποιων μπέηδων⁴⁰. Παράλληλα, η πίεση των δυτικών δυνάμεων καθώς και η έλλειψη των απαιτούμενων οικονομικών πόρων ήταν παράγοντες που επισκίαζαν του ευσεβείς εκσυγχρονιστικούς πόθους τους Σελίμ Γ' ⁴¹.

Όμως, η εμμονή του σουλτάνου Σελίμ Γ' και του στενού κύκλου συνεργατών του για μεταρρύθμιση δεν θα πρέπει σε καμία περίπτωση να θεωρηθεί αδικαιολόγητη. Οι ίδιοι γνώριζαν πολύ καλά ότι κατά την διάρκεια του 18^{ου} αιώνα η κεντρική και περιφερειακή οθωμανική διοίκηση (με τον στρατό, τις γραφειοκρατικές δομές, το Θησαυροφυλάκιο και φυσικά το φορολογικό καθεστώς κ.ο.κ.) βρισκόταν σε αξιοθρήνητη κατάσταση. Οι παράγοντες του οθωμανικού συστήματος διακυβερνήσεως, δηλαδή οι γραφειοκράτες και οι στρατιώτες δεν εκτελούσαν πλέον τα καθήκοντα τους. Δεν ενίσχυαν πλέον την διεύρυνση της πολιτικοοικονομικής ακτίνας δράσης της Πόλης και συνεπώς δρούσαν αυτοκέφαλα (λ.χ. πολλοί γενίτσαροι είχαν αρχίσει να ασχολούνται με το εμπόριο). Στο οθωμανικό κέντρο, δηλαδή στην Πόλη αυτό το φαινόμενο λάμβανε διαστάσεις διαφθοράς⁴². Στην περιφέρεια όμως, πέρα από την διαφθορά δημιουργούνταν μια επικίνδυνη φυγόκεντρη δυναμική που τράνταζε τα θεμέλια του οθωμανικού κράτους. Φυσικά όλες αυτές οι

³⁹ Karal Z.Enver, *Osmanlı Tarihi ...*, ο.π., σελ.:38

⁴⁰ Για την διαμάχη του σαντραζάμη Γιουσούφ Πασά και του νομάρχη της Συρίας, Τζεζζάρ Αχμέτ Πασά βλπ. Karal Z.Enver, *Osmanlı Tarihi ...*, ο.π., σελ.:45 και 76-77

⁴¹ Η Αγγλία μετά την απελευθέρωση της Αιγύπτου από την γαλλική κατοχή έδειξε ότι δεν ποθούσε να δει να εδραιώνεται μια ισχυρή και αποτελεσματική οθωμανική διοίκηση στην Αίγυπτο. Παράλληλα, οι οθωμανικές προσπάθειες δεν έδωσαν τα απαιτούμενα αποτελέσματα μια που οι στρατιώτες όταν δεν πληρώθηκαν τον μισθό τους συγκρούστηκαν με τον Οθωμανό νομάρχη της Αιγύπτου. Όλες αυτές οι εξελίξεις έλαβαν ώρα λίγο πριν ανεβεί στην εξουσία ο Μωάμεθ Αλί. Βλπ. Karal Z.Enver, *Osmanlı Tarihi ...*, ο.π., κυρίως σελ.:140-155

⁴² Ο οθωμανός ιστορικός Αχμέτ Τζεβντέτ Πασάς (19^{ος} αι.) θα περιγράφει το φαινόμενο διαφθοράς στους κόλπους της οθωμανικής γραφειοκρατίας το οποίο μάλιστα θα το συνέδεε και με τα κοινωνικοοικονομικά προβλήματα που αντιμετώπιζε εκείνη την εποχή η οθωμανική κοινωνία (ανέλεγκτη βία, μη ορθολογική χρήση πόρων της επικράτειας, σπατάλες, όχι άμεση απονομή δικαιοσύνης, επικίνδυνη ξαφνική απελευθέρωση φυγόκεντρων πολιτικοοικονομικών δυνάμεων οι οποίες μάλιστα εκείνη την περίοδο δομούσαν και στρατιωτική ισχύ κ.ο.κ.). Βλπ. Τζεβντέτ Αχμέτ Πασάς, *ο.π.*, σελ.:201-202

εξελίξεις όφειλαν την δημιουργία τους στο γεγονός ότι ξαφνικά η κεντρική οθωμανική διοίκηση στο σύνολο της είχε αντιληφθεί ότι είχε τεθεί επί τάπητος ένα οικονομικό αδιέξοδο μια που η οθωμανική οικονομία δεν μπορούσε να ανταγωνιστεί την Δύση η οποία προωθούμενη από την εύκολη πρόσβαση στην πρώτη ύλη που είχε εξασφαλίσει στις αποικίες της, πίεζε όλο και περισσότερο την Αυτοκρατορία για φθηνότερες πρώτες ύλες, για χαμηλότερους δασμούς, για εμπορικά προνόμια κ.ο.κ. Ο Σελίμ Γ' και οι αξιωματούχοι του εστίασαν την προσοχή τους ακριβώς σε αυτό το σημείο και έδωσαν μάχες στο αυτοκρατορικό κέντρο για να θέσουν υπό τον έλεγχο τους τα φαινόμενα διαφθοράς και κατάχρησης της εξουσίας⁴³. Πολλές φορές όμως θα βρισκόταν κάποιος πιστός υπηρέτης του Σελίμ Γ' ο οποίος δεν θα κατάφερνε να αντισταθεί στην έλξη του εύκολου τρόπου εξασφάλισης επιπλέον οικονομικών πόρων και έτσι τέτοιες περιπτώσεις θα επισκίαζαν τις προσπάθειες του Σελίμ Γ'. Σε αυτό θα έπαιζε μεγάλο ρόλο και το γεγονός ότι οι πολιτικοοικονομικοί παράγοντες της περιφέρειας είχαν άτομα που τους στήριζαν στην Υψηλή Πύλη και ότι είχαν αναπτύξει τα δικά τους δίκτυα προώθησης συμφερόντων⁴⁴.

Οι καταχρήσεις εξουσίας από διάφορους υψηλόβαθμους αξιωματούχους της Υψηλής Πύλης καθώς και η διαφθορά θα προκαλούσαν την έλλειψη μη αποτελεσματικού οικονομικού προγραμματισμού στην Αυτοκρατορία, η οποία έλλειψη θα έθετε σε κίνδυνο την συνοχή στους κόλπους της οθωμανικής κοινωνίας η οποία δεν ήταν άλλη από την σύνθεση του Ιερού Νόμου του Προφήτη Μωάμεθ με τον κοσμικό νόμο του Σουλτάνου και το σύστημα των μιλλέτ⁴⁵. Έτσι, βλέποντας ότι η χρήση διάφορων οικονομικών προνομίων από τα μη μουσουλμανικά στοιχεία της Αυτοκρατορίας τα οποία εκείνη την περίοδο είχαν μετεξελιχθεί σε διαμεσολαβητές των δυτικών συμφερόντων στην Αυτοκρατορία έθετε τις βάσεις για αυτονόμηση αυτών των στοιχείων από την πολιτικοοικονομική ακτίνα δράσης της Αυτοκρατορίας, ο Σελίμ Γ' θα προσπαθούσε να θέσει κάποια όρια σε αυτό το φαινόμενο⁴⁶.

⁴³ Σακάογλου Νετζιντέτ, *ο.π.*, σελ.:438

⁴⁴ Karal Z.Enver, *Osmanlı Tarihi ...*, *ο.π.*, σελ.:120

⁴⁵ Για μια πολύ καλή ανάλυση σε ότι αφορά την εφαρμογή του ιερού και του κοσμικού (σουλτανικού) νόμου καθώς και για την αλληλεπίδραση του βλπ.Ινάλτζίκ Χαλίλ, *Κλασική Εποχή στην Οθωμανική Αυτοκρατορία (Osmanlı İmparatorluğu'nda Klasik Çağ)*, Πόλη: 2004, κυρίως σελ.:76-81.

⁴⁶ Karal Z.Enver, *Osmanlı Tarihi ...*, *ο.π.*, σελ.:72

- **Οι αντιμαχόμενες πλευρές στο αυτοκρατορικό κέντρο**

Με σκοπό να θέσει υπό έλεγχο τις επικίνδυνες περιφερειακές φυγόκεντρες δυνάμεις ο Σελίμ Γ' επιθυμούσε να προχωρήσει στην ανασυγκρότηση των κεντρικών αυτοκρατορικών γραφειοκρατικών και στρατιωτικών δομών⁴⁷ επιλέγοντας μάλιστα με αυτό τον τρόπο να συγκρουστεί στο κέντρο, δηλαδή στην Πόλη, με μια ισχυρή αντιπολίτευση η οποία είχε την μορφή ενός χαλαρού συγκυριακού συνασπισμού του οποίου μέλη ήταν οι στρατιώτες του γενιτσαρικού σώματος, κυρίως οι χαμηλόβαθμοι ουλεμάδες και οι παράγοντες αγοράς της Πόλης οι οποίοι στο σύνολο τους πίστευαν ότι μια πιθανή μεταρρυθμιστική εκστρατεία μπορούσε να θίξει τα συμφέροντα τους⁴⁸. Κυρίως η προσφυγή στην διπλωματία και η σύναψη συμμαχιών με τον αιώνιο εχθρό της Αυτοκρατορίας την Ρωσία⁴⁹ καθώς και ο νέος στρατός Νιζάμι Τζεντίτ ο οποίος επισκίαζε τον ρόλο του σώματος των γενιτσάρων ήταν τα κύρια σημεία τα οποία ενοχλούσαν τον χαλαρό συγκυριακό συνασπισμό στο κέντρο. Σε αυτά θα πρέπει να προστεθεί και το νέο Θησαυροφυλάκιο που ονομαζόταν ιράντι τζεντίτ και για το οποίο ο Σελίμ Γ' στόχευε να εξασφαλίσει οικονομικούς πόρους από την φορολόγηση των βασικών ειδών κατανάλωσης και πράγμα που δυσκόλευε ακόμη περισσότερο την θέση των οικονομικά ασθενέστερων στρωμάτων της Αυτοκρατορίας⁵⁰. Αυτές οι ανησυχίες και οι φόβοι αυτής της ομαδοποίησης σε συνδυασμό με την πολιορκία της Πόλης από τον αγγλικό στόλο και την αναποφασιστικότητα του Σελίμ Γ' και των αξιωματούχων του, με την κατάληψη του Βελιγραδιού και την εξέγερση των ουαχαμπιστών θα οδηγούσαν σε πτώση τον σουλτάνο Σελίμ Γ'⁵¹. Πιο συγκεκριμένα, όταν ο

⁴⁷ Υποψιαζόμαστε ότι η πολυπόθητη "ανασυγκρότηση" είχε να κάνει και με την περιφερειακή διοίκηση. Όμως οι συγκυρίες εκείνη την στιγμή δεν ευνοούσαν κάτι τέτοιο.

⁴⁸ «Ο Σελίμ Γ' (...) διέταξε στον πρέσβη του στην Αυστρία, στον Εμπομπεκίρ Ρατίπ Εφέντι <να μελετήσει όλες τις κρατικές δομές και να εκφράσει τις παρατηρήσεις του με μια έκθεση>. (...) Ο Σελίμ Γ' πρόσθεσε σε αυτή την έκθεση και τις δικές του απόψεις. Με σκοπό να εξασφαλίσει απόλυτη νομιμοποίηση για το πρόγραμμα μεταρρυθμίσεων ζήτησε από όλους τους (υψηλόβαθμους) υπηκόους του να εκφράσουν την γνώμη τους. (...) Μέσα σε μικρό χρονικό διάστημα, αυτοί κατέβαλαν τις εκθέσεις τους στην Υψηλή Πύλη. Το κοινό σε αυτές είχε να κάνει με την ανασυγκρότηση του στρατού και γύρω από αυτό το ζήτημα είχαν εκφραστεί τρεις θέσεις: α- Όλα τα στρατιωτικά σώματα (με πρωταρχικό μέλημα το σώμα των γενιτσάρων) πρέπει να ανασυγκροτηθούν σύμφωνα με τους κανονισμούς (κανουνναμέδες) του Σουλτάνου Σουλεϊμάν, β- Εφόσον οι νέες φραγκικές εξελίξεις στην πολεμική τέχνη είναι συμβατές με τους κανουνναμέδες του Σουλεϊμάν μπορούν να προσαρμοστούν (δίχως καμία επιφύλαξη) στον οθωμανικό στρατό, γ- Εφόσον δεν μπορεί να διαλυθεί ή να εκσυγχρονιστεί το σώμα των γενιτσάρων, οι προσπάθειες πρέπει να επικεντρωθούν στην δημιουργία ενός (ξεχωριστού) νέου στρατού σύμφωνα με τα ευρωπαϊκά και φραγκικά πρότυπα. (...) Ο Σελίμ Γ' ταυτίστηκε με την τρίτη άποψη». Βλπ. Γιουτζέλ Γιασάρ & Σεβίμ Αλί, *Η Ιστορία της Τουρκίας 4 (Türkiye Tarihi 4)*, Πόλη: 1990, σελ.: 157-158

⁴⁹ Σακάογλου Νετζιντέτ, *ο.π.*, σελ.:439

⁵⁰ Karal Z.Enver, *Osmanlı Tarihi ...*, *ο.π.*, σελ.:70

⁵¹ Σακάογλου Νετζιντέτ, *ο.π.*, σελ.:441 και Karal Z.Enver, *Osmanlı Tarihi ...*, *ο.π.*, σελ.:126

Σελίμ Γ' θα έστελνε τον νέο στρατό του στην Ρούμελη με σκοπό να καταπολεμήσει με στρατιωτικά μέσα τα φαινόμενα διαφθοράς και κατάχρησης της εξουσίας η αντιπολίτευση του χαλαρού συγκυριακού συνασπισμού θα εξεγειρόταν στην Πόλη και θα προχωρούσε στην ανατροπή του Σουλτάνου⁵².

Είναι αξιοσημείωτο το γεγονός ότι επί βασιλείας του Σελίμ Γ' οι εκσυγχρονιστικές "διαμάχες" έλαβαν διαστάσεις και στους κόλπους των υψηλόβαθμων γραφιάδων του Παλατιού οι οποίοι ευνοούσαν τις μεταρρυθμίσεις και ότι μια σημαντική μερίδα αυτής της ομάδας επέμενε στο να συνδέσει την τόνωση ή καλύτερη ανασυγκρότηση του κλασικού οθωμανικού διοικητικού σχήματος με το ένδοξο οθωμανικό παρελθόν. Ο ίδιος ο Σελίμ Γ' θα τόνιζε πολλές φορές το εξής: «Πριν από εμάς υπήρχε τάξη ενώ εμείς προσπαθούμε να καταστρέψουμε αυτή την τάξη»⁵³.

- **Η δυσχερής κοινωνικοοικονομική πραγματικότητα της οθωμανικής επικράτειας**

Θα πρέπει να τονιστεί ότι η βασιλεία του Σελίμ Γ' είναι αυτή κατά την οποία ο Σουλτάνος και ο στενός κύκλος βοηθών του έχουν συνειδητοποιήσει ότι η δυσλειτουργία του γραφειοκρατικού και στρατιωτικού συστήματος συνδέεται άμεσα με τις δυσχέρειες στο σκέλος του οικονομικού προγραμματισμού της Αυτοκρατορίας, δηλαδή με το άδειο κεντρικό Θησαυροφυλάκιο. Η απόγνωση που προκαλεί αυτή η κατάσταση υποχρεώνει όλο και περισσότερο τον Σελίμ Γ' να πραγματοποιεί περισσότερες αναφορές ταυτοχρόνως στην σημασία της θρησκείας και του κράτους. Αυτή η διαλεκτική σχέση θρησκείας – κράτους δεν θα πρέπει να εκλαμβάνεται ως υποταγή του κράτους στην θρησκεία. Στους λόγους του Σελίμ Γ' το κράτος και η θρησκεία (φυσικά του σουνιτικό – χανεφίτικο δόγμα) συνυπάρχουν. Με αυτή την έννοια, το κράτος με την κεντρική διοίκηση, τον στρατό και το Θησαυροφυλάκιο, του εξασφαλίζει μια κοινωνική σύμβαση η οποία υποστηρίζεται από την θρησκεία. Από αυτή την άποψη, για τον Σελίμ Γ' το δομικό πλαίσιο που ονομάζεται Οθωμανική Αυτοκρατορία στηρίζεται πάνω σε δυο πυλώνες: Στην κεντρική σουλτανική εξουσία (το Μπάμπι Αλί⁵⁴) και στην θρησκεία⁵⁵. Για τον ίδιο η αξία του δεύτερου σκέλους είναι απερίγραπτη, μια που με βάση

⁵² Σακάογλου Νετζντέτ, *ο.π.*, σελ.:440 και Karal Z.Enver, *Osmanlı Tarihi ...*, *ο.π.*, σελ.:125

⁵³ Σακάογλου Νετζντέτ, *ο.π.*, σελ.:433

⁵⁴ Η Υψηλή Πύλη.

⁵⁵ Στα φερμάνια του ο Σελίμ Γ' καλεί τους αξιωματούχους του να υπηρετήσουν ταυτοχρόνως την θρησκεία και το κράτος τους. Βλπ. Karal Z.Enver, *Osmanlı Tarihi ...*, *ο.π.*, κυρίως σελ.: 27-33

αυτή σχηματίζεται η συνοχή στους κόλπους της οθωμανικής κοινωνίας πάνω στην οποία στηρίζεται η κεντρική και περιφερειακή οθωμανική διοίκηση. Έτσι όποιος προδώσει έστω και μονάχα το ένα σκέλος θα πρέπει να θεωρείται ότι πρόδωσε την Αυτοκρατορία του, η οποία παίρνει (ή θα πρέπει να) παίρνει σύμφωνα με τον Σελίμ Γ' σάρκα και οστά στο πρόσωπο του ίδιου του Σουλτάνου. Ο υπηρέτης της Υψηλής Πύλης σύμφωνα με τον Σελίμ Γ' θα πρέπει να υπακούει τις διαταγές του Σουλτάνου του και των αξιωματικών του, να αναζητά τον καλύτερο τρόπο για να υπηρετήσει το κράτος του ακόμη και κάτω από πολύ άσχημες συνθήκες⁵⁶. Παράλληλα, θα πρέπει να διακρίνεται από ήθος και προσκόλληση στις επιταγές της Πίστης του⁵⁷.

Ο Σελίμ Γ' ο οποίος υπερτόνιζε την σημασία της θρησκείας και του κράτους γνώριζε πολύ καλά ότι η οθωμανική κοινωνία είχε οδηγηθεί προ πολλού στο χείλος του γκρεμού. Στην οθωμανική περιφέρεια οι αλληλοσυνδεόμενες δυσχέρειες σε όλα πεδία της πολιτικής και στρατιωτικής διοικήσεως είχαν οδηγήσει όλους τους υπηκόους της Αυτοκρατορίας σε απόγνωση. Πρώτα από όλα υπήρχε το ζήτημα της αναποτελεσματικότητας της κεντρικής διοικήσεως (των μηχανισμών λήψης αποφάσεως της Υψηλής Πύλης). Αυτό το πρόβλημα έκανε αισθητή την παρουσία του με δυο τρόπους: Από την μια υπήρχαν οι σαρωτικές ήττες στο στρατιωτικό επίπεδο και από την άλλη υπήρχαν οι καταπιέσεις και η απανταχού παρούσα έλλειψη δικαιοσύνης στο εσωτερικό. Η μεγαλύτερη επίπτωση αυτών των νέων αρνητικών εξελίξεων στο εσωτερικό ήταν οι επιπλέον φόροι του κέντρου που δυσκόλευαν ακόμη περισσότερο την θέση της οθωμανικής περιφέρειας. Σε αυτό το σημείο θα πρέπει να λάβουμε υπόψη μας και την διαφθορά που είχε σαρώσει την οθωμανική κεντρική και περιφερειακή διοίκηση.

Η δύσκολη πολιτικοοικονομική κατάσταση της οθωμανικής κοινωνίας του 17^{ου} και 18^{ου} αιώνα μεταφραζόταν σε δυο επίπεδα: Πρώτα από όλα υπήρχε το επίπεδο της μεγάλης μάζας των αγροτών, δηλαδή των οικονομικά ασθενέστερων κοινωνικών τάξεων. Και φυσικά παράλληλα, υπήρχε και το επίπεδο των ανώτερων κοινωνικών στρωμάτων της οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Στο αγροτικό επίπεδο φαίνεται πως επαναλαμβανόταν σε κάθε μεμονωμένη περίπτωση το ίδιο σενάριο⁵⁸: Η Αυτοκρατορία με σκοπό να ανταποκριθεί στις δαπάνες των στρατιωτικών επιχειρήσεων στο αυστριακό,

---

⁵⁶ Το ίδιο

⁵⁷ Το ίδιο

⁵⁸ Για μια πολύ εύστοχη, αναλυτικότερη μελέτη βλπ. Shaw S., *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey: Volume I*, Cambridge: 1995, σελ.: 172-175 και 280-297 και επίσης στο σύνολο του το έργο Kazemi F. & Waterbury J. (επιμέλεια), *Peasants and Democracy in the Modern Middle East*

ρωσικό και περσικό μέτωπο αναγκαζόταν να αυξήσει τα επίπεδα της φορολόγησης⁵⁹. Ο αγρότης αντιμέτωπος με νέους, ακόμη πιο ανελήτους φόρους που επέβαλλε το κέντρο, ο νέος βαλής ή ο αγιάνης της περιοχής, σύντομα αναγκαζόταν να αναζητήσει "έλεος" από τους δανειστές. Η όλη κατάσταση επιβαρυνόταν ακόμη πιο πολύ με τις οπισθοχωρήσεις των οθωμανικών στρατιών οι οποίες είχαν ξεκινήσει από τις αρχές του 18^{ου} αιώνα και είχαν συνεχιστεί και κατά την βασιλεία του Σελίμ Γ', μια που αυτές οι οπισθοχωρήσεις σήμαιναν για την Αυτοκρατορία παραχώρηση εδαφών στα Βαλκάνια από όπου τροφοδοτούνταν με διάφορα αγαθά τα μεγάλα αστικά κέντρα της Αυτοκρατορίας⁶⁰. Στην συνέχεια, το βάρος του δανείου λάμβανε τέτοιες τεράστιες διαστάσεις που τελικά αναγκαζόταν με τον ένα ή τον άλλο τρόπο να παρατήρει την γη του. Φαίνεται πως σε αυτή την φάση ο αγρότης είχε να επιλέξει ανάμεσα σε τρεις επιλογές:

α- Μπορούσε να προτιμήσει να εξασφαλίσει το μεροκάματο του δια μέσου του πλιάτσικου

β- Μπορούσε να μεταναστεύσει σε ένα κοντινό αστικό κέντρο. Εκεί τον περίμεναν δυο επιλογές: Ή θα προσπαθούσε να ενταχθεί στο δίκτυο διαπλεκόμενων σχέσεων αγοράς – γενιτσάρων ή θα έπαιρνε θρησκευτική παιδεία και θα προσδοκούσε την άνοδο στις τάξεις των ουλεμάδων. Φαίνεται ότι και οι δυο επιλογές ήταν ικανές μονάχα να εξασφαλίσουν ένα μεροκάματο και τίποτα παραπάνω. Διότι σε όλες τις περιπτώσεις εμπόδιο για την βελτίωση της κοινωνικοοικονομικής καταστάσεως του πρώην πλέον αγρότη αποτελούσαν οι αδεξιότητες και οι καταχρήσεις της ομάδας *enderun*. Αυτό ακριβώς το σημείο φαίνεται πως είχε λάβει υπόψη του ο σουλτάνος Σελίμ Γ'.

γ- Μπορούσε να μετεξελιχθεί σε μισθωτό εργάτη στην γη που πλέον ανήκε σε έναν γραφειοκράτη, σε έναν σεΐχη ή σε έναν έμπορο. Ακόμη μπορούσε να νοικιάσει γη από αυτούς⁶¹

Σε αυτό το σημείο θα πρέπει να τονιστεί το γεγονός ότι η αποκοπή του Οθωμανού αγρότη από την γη του προκαλούσε ένα μεγάλο κύμα

---

⁵⁹ Karal Z.Enver, *Osmanlı Tarihi ...*, ο.π., σελ.:70

⁶⁰ Ένα από τα μεγαλύτερα πλήγματα από αυτές τις "οπισθοχωρήσεις" η Αυτοκρατορία δέχθηκε όταν έχασε την Αίγυπτο το τέλος του 18^{ου} αιώνα. Διότι τότε η Αυτοκρατορία στερήθηκε μια από τις μεγάλες πηγές τροφοδοσίας της. Βλπ. Σακάογλου Νετζιντέτ, ο.π., σελ.:439

⁶¹ Βλπ. Moore Jr.Barrington, *Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri (Οι κοινωνικές ρίζες της δικτατορίας και της δημοκρατίας)*, Άγκυρα: 2003, κυρίως σελ.: 283-345

μετακινήσεων πληθυσμών από την οθωμανική περιφέρεια προς τα μεγάλα αστικά κέντρα της Αυτοκρατορίας⁶². Αυτή η κατάσταση δημιουργούσε μεγάλα προβλήματα διοικητικής φύσεως για την Υψηλή Πύλη.

Σε ότι αφορά το επίπεδο των ανώτερων κοινωνικών στρωμάτων (γραφειοκράτες, ουλεμάδες, έμποροι, τοκογλύφοι κ.ο.κ.) οι εξελίξεις είχαν ως εξής⁶³: Οι δυσχέρειες του αγροτικού πληθυσμού σε συνδυασμό με την αύξηση του πληθυσμού στην Οθωμανική Αυτοκρατορία του 18^{ου} αιώνα καθώς και την πτώση της οθωμανικής βιοτεχνίας προκαλούσαν την άνοδο των τιμών της γης και των αγροτικών προϊόντων. Ο νέος γαιοκτήμονας τώρα πια επικέντρωνε όλες του στις προσπάθειες στο να βγει νικητής από τον ανταγωνισμό με το κράτος για την "αρπαγή" γης. Φαίνεται ότι εκείνη την περίοδο το κέντρο κατέβαλλε προσπάθειες για να ελέγξει την διαχείριση της γης που παραδοσιακά ανήκε στον σουλτάνο, άρα στο κράτος⁶⁴. Από την μεριά του, ο γαιοκτήμονας ήθελε να "αρπάξει" περισσότερη γη, να την μετατρέψει με τον ένα ή τον άλλο τρόπο σε ιδιοκτησία του και στην συνέχεια να την αναπτύξει σε ένα μεγάλο τσιφλίκι. Για την επίτευξη αυτού του στόχου του χρησιμοποιούσε δυο όπλα: "Άρπαζε" την γη που παρατούσαν οι αγρότες οι οποίοι κατευθυνόταν στα βουνά (πλιάτσικο) ή στα μεγάλα αστικά κέντρα ή δωροδοκούσε κρατικούς υπάλληλους για τίτλους ιδιοκτησίας. Φαίνεται ακριβώς την ίδια πορεία με τον γαιοκτήμονα ακολουθούσαν οι γενίτσαροι, οι ουλεμάδες, οι σεΐχες, οι μουλτεζίμ, οι έμποροι και οι τοκογλύφοι.

Την στιγμή που εξασφάλιζε γη, ο νέος ιδιοκτήτης συνειδητοποιούσε ότι βρισκόταν αντιμέτωπος με την πίεση της νέας παγκόσμιας αγοράς, των νέων τεχνολογικών εξελίξεων καθώς και την αναποτελεσματικότητα του κλασικού πολιτικού προγραμματισμού. Σε αυτό το σημείο φαίνεται πως είχε δυο επιλογές: Ή να συμπράξει με τις προσπάθειες τόνωσης της κεντρικής διοικήσεως ή να ξεφύγει από την ακτίνα δράσης και να αναζητήσει νέους τρόπους για την εδραίωση νέων αποτελεσματικών διοικητικών και στρατιωτικών δομών οι οποίες μάλιστα θα υποστηριζόταν από νέα γεμάτα Θησαυροφυλάκια. Υποψιαζόμαστε ότι για αυτή την επιλογή βασικό ρόλο έπαιζε το ερώτημα "με ποιον τρόπο μπορεί να εξασφαλιστεί πρώτον η ασφάλεια και δεύτερον η ανάπτυξη του κεφαλαίου;"⁶⁵.

⁶² Σακάογλου Νετζντέτ, *ο.π.*, σελ.:435

⁶³ Βλπ. σημ.:48

⁶⁴ Βλπ. Shaw S., *ο.π.*, σελ.: 172-175 και 280-297

⁶⁵ Δεν θα πρέπει να αγνοείται το γεγονός ότι στην Αυτοκρατορία το συγκεκριμένο ερώτημα είχε τεθεί επί τάπητος σε μια περίοδο που η Δύση, η οποία είχε αναθεωρήσει τις κοινωνικοοικονομικές δυναμικές της

Πέρα από τους παράγοντες της νέας, επιτιθέμενης παγκόσμιας αγοράς, των νέων τεχνολογιών, την αναποτελεσματικότητα του κλασικού, μοναδικού διοικητικού κέντρου της Αυτοκρατορίας (της Πόλης) ο νέος, φιλόδοξος ιδιοκτήτης γης σύνναπτε στενές σχέσεις με το κλασικό κέντρο ή με ένα νέο, εναλλακτικό διοικητικό κέντρο όχι μονάχα για το όνομα της προώθησης του κεφαλαίου του αλλά και για να μετατραπεί σε καθοριστικό παράγοντα στον μηχανισμό λήψης αποφάσεων αυτού του διοικητικού κέντρου (Κάτι τέτοιο θα υποστήριζε το κεφάλαιο του και θα ευνοούσε την άνοδο του κοινωνικού του status). Με αυτό τον τρόπο μπορούν να επεξηγηθεί το φαινόμενο αγιάνιδων το οποίο έλαβε ιδιαίτερες διαστάσεις κατά την βασιλεία του Σελίμ Γ'.

- **Ο επιβαλλόμενος συνασπισμός της Υψηλής Πύλης με τους υψηλόβαθμους ουλεμάδες: Η αποξένωση των χαμηλόβαθμων ουλεμάδων και της αραβικής χερσονήσου**

Το οθωμανικό πολιτικό κέντρο κατά την βασιλεία του Σελίμ Γ' φαίνεται πως γνώριζε τις βασικές κατευθυντήριες γραμμές όλων αυτών των αρνητικών εξελίξεων, τις οποίες αναφέρουμε αναλυτικά παραπάνω⁶⁶. Άλλωστε την συγκεκριμένη περίοδο, από την μια άρχιζε όλο και περισσότερο να έρχεται σε επαφή με τα "προϊόντα" των δυτικών επαναστάσεων του 1648, 1776 και 1789, να προβληματίζεται για τις επιπτώσεις⁶⁷ και από την άλλη θα συνειδητοποιούσε τις ελλείψεις της κεντρικής και περιφερειακής διοικήσεως και θα υποψιαζόταν για τα αίτια δυσλειτουργιών της οθωμανικής οικονομίας. Μάλιστα, πέρα από τον απλό "προβληματισμό", όπως έχουμε δείξει άλλωστε παραπάνω, θα προχωρούσε και στην λήψη σημαντικών αποφάσεων οι οποίες αφορούσαν κυρίως την κεντρική διοίκηση και τον εκσυγχρονισμό του στρατού. Για την επίτευξη αυτού του στόχου, με σκοπό να εξασφαλίσει νομιμοποιητική βάση για τον εκσυγχρονισμό των διοικητικών δομών θα ενίσχυε την συμμαχία με τους υψηλόβαθμους ουλεμάδες. Έτσι, όταν ο Σελίμ Γ' ίδρυσε πρώτα το περίφημο ταμείο ιράντι τζεντί το οποίο θα υποστήριζε οικονομικά τις προσπάθειες ίδρυσης νέου

προ πολλού, βάδιζε στον "φιλελεύθερο" ρυθμό των εξελίξεων της αγγλικής, γαλλικής και αμερικανικής επανάστασης.

⁶⁶ «Όταν ο Ναπολέον άρχισε να προωθεί πρώτα στην Αίγυπτο και στην συνέχεια στα Βαλκάνια εθνικιστικά μηνύματα με αποδέκτες τα έθνη της Αυτοκρατορίας, ο πρέσβης της Αυτοκρατορίας στην Γαλλία, ο Χαλέτ Εφέντης προειδοποίησε την κυβέρνηση. Η Υψηλή Πύλη θορυβήθηκε και προσπάθησε να καλέσει σε τάξη δια μέσου του ρωμιού πατριάρχη του ρωμιού του Μορέα και των νησιών...».

Αναφέρεται στο Γιουτζέλ Γιασάρ & Σεβίμ Αλί, *ο.π.*, σελ.:175

⁶⁷ Δεν θα πρέπει να θεωρούμε ότι ο απλός γραφιάς ή στρατιώτης του οθωμανικού 18^{ου} αι. ήταν σε θέση να αντιληφθεί όλες τις περίπλοκες διαστάσεις αυτών των επαναστάσεων που είχαν λάβει χώρα σε ένα τόσο πιο διαφορετικό κοινωνικοοικονομικό πλαίσιο.

στρατού και στο οποίο αναφερόμαστε παραπάνω, και στην συνέχεια ένα υπουργείο που θα ήταν αρμόδιο για την τροφοδοσία με είδη πρώτων αναγκών της Πόλης, μια από τις πρώτες του κινήσεις ήταν να προσπαθήσει να έρθει σε συνεννόηση με το σώμα των ουλεμάδων με σκοπό οι ουλεμάδες να "εξηγήσουν" στους υπηκόους του Σουλτάνου την αναγκαιότητα αυτών των μέτρων για το καλό του κράτους και της θρησκείας⁶⁸. Παράλληλα, θα έδινε μεγάλη σημασία στις ανακαινίσεις παλαιότερων και στις ανεγέρσεις νεότερων τεμενών⁶⁹.

Θα πρέπει να τονιστεί ότι μέσα στα πλαίσια του συνασπισμού των υψηλόβαθμων ουλεμάδων⁷⁰ με τους υψηλόβαθμους παράγοντες της Υψηλής Πύλης, ο οποίος είχε στο στόχαστρο του τον εκσυγχρονισμό της κεντρικής οθωμανικής διοικήσεως και του οθωμανικού στρατού, φαίνεται πως οι υψηλόβαθμοι ουλεμάδες επέλεξαν τον ευκολότερο τρόπο για να εξασφαλίσουν διέξοδο για δικά τους ιδιαίτερα προβλήματα: Έριξαν το βάρος τους στην συντήρηση του status τους εκδηλώνοντας προτίμηση για επανάληψη των θεολογικών μελετών και πορισμάτων των περασμένων αιώνων, παραμέλησαν το επιστημονικό πεδίο που βασιζόταν στην λογική και δεν προσπάθησαν να αναπτύξουν νέες θεολογικές, φιλοσοφικές, νομικές ακτίνες δράσης που θα ανταποκρίνονται στις ανάγκες των νέων εποχών⁷¹. Παράλληλα, έχασαν την πρωτοβουλία στο επίπεδο του σουνιτικού-χανεφίτικου Ισλάμ καθώς δέχθηκαν ισχυρές επιθέσεις από τα νεότερικά τάγματα και τα ισλαμικά κινήματα. Η αποκόλληση τους από τις νέες κοινωνικοπολιτικές πραγματικότητες της Αυτοκρατορίας εξαιτίας της προσκόλλησης τους στο taklid (στην επανάληψη) θα τους εμπόδιζε να κατανοήσουν με σωστό τρόπο το αντιδραστικό κίνημα των ουαχαμιστών στο οποίο αναφερόμαστε στην συνέχεια αυτού του κειμένου. Και εξαιτίας αυτού του γεγονότος ο Σελίμ Γ' και οι αξιωματούχοι του δεν θα κατόρθωναν να λάβουν τα απαιτούμενα μέτρα για να αντιμετωπίσουν την νέα πρόκληση στην Αραβία. Όταν η Υψηλή Πύλη θα ζητούσε να μάθει την γνώμη των ουλεμάδων για το κίνημα των ουαχαμιστών εκείνοι δεν θα κατάφεραν να

⁶⁸ Δεν θα πρέπει να αγνοείται το γεγονός ότι κυρίως σε ότι αφορά το νέο ταμείο, πολλοί ουλεμάδες αντιστάθηκαν στις πρωτοβουλίες του Σελίμ Γ' μια που έβλεπαν ότι αυτές έβλαπταν τα δικά τους ιδιαίτερα ταξικά συμφέροντα. Βλπ. Σακάογλου Νετζντέτ, *ο.π.*, σελ.:433 και Karal Z.Enver, *ο.π.*, σελ.:72

⁶⁹ Σακάογλου Νετζντέτ, *ο.π.*, σελ.:439

⁷⁰ Για τις διαφορετικές τοποθετήσεις των υψηλόβαθμων και χαμηλόβαθμων ουλεμάδων αυτής της περιόδου βλπ. την εύστοχη ανάλυση του Uriel Heyd στο Hourani Albert –επιμέλεια-, *The Modern Middle East*, Λονδίνο: 1993, κυρίως σελ.:24-50

⁷¹ Για αναλυτικότερη αναφορά στο συγκεκριμένο ζήτημα βλπ. Turan Fahri, *Osmanlı Medrese Uleması İlim Anlayışı ve İlmî Verim (Ο οθωμανός ουλεμά του Μεντρεσέ και η Επιστημονική Απόδοση)*, περιοδικό Κοινωνικών Επιστημών του Τουρκικού Ιδρύματος Θρησκευτικών Υποθέσεων, <http://www.egitim.aku.edu.tr/tet.htm>

παρουσιάσουν μια αποτελεσματική έκθεση και συνεπώς η Πύλη στις αναφορές της θα έκανε λόγο αναφερόμενη στους ουαχαμπιστές για “συνηθισμένες νομαδικές πρακτικές”⁷².

Την ίδια στιγμή όμως, η έλλειψη νέου δημιουργικού θεολογικού έργου (νέων μελετών ισλαμικών κειμένων, νέων θρησκευτικών πορισμάτων με βάση τα χαντίθ) προκάλεσε διάσπαση στους κόλπους των ουλεμάδων του κέντρου η οποία κορυφώθηκε την περίοδο βασιλείας του Σελίμ Γ' και έπαιξε μεγάλο ρόλο στην ανατροπή του. Αυτή η διάσπαση οφειλόταν στο γεγονός ότι η εμμονή για συντήρηση ή καλύτερα η προσκόλληση στην επανάληψη εξυπηρετούσε μονάχα τα συμφέροντα μιας μικρής ομάδας υψηλόβαθμων ουλεμάδων η οποία είχε αναπτύξει στενές σχέσεις με την Υψηλή Πύλη⁷³. Υπήρχε όμως και μια μεγάλη μάζα χαμηλόβαθμων ουλεμάδων η οποία δεν κατόρθωνε να εξασφαλίσει μια ορθή παιδεία στους μεντρεσέδες μια που η προσκόλληση στην επανάληψη εμπόδιζε τους καθηγητές αυτών των μεντρεσέδων να ανταποκριθούν στις νέες κοινωνικές πραγματικότητες της εποχής οι οποίες επικρατούσαν στην Αυτοκρατορία του Σελίμ Γ'⁷⁴. Η συγκεκριμένη ομάδα των χαμηλόβαθμων μολλάδων (καθηγητών μεντρεσέδων) και μαθητών των μετρεσέδων, με επαρχιώτικη καταγωγή στο σύνολο της, αν και δεν έτρεφε καθόλου φιλικά αισθήματα ως προς το σώμα των γενιτσάρων μια που το συγκεκριμένο σώμα ήταν φημισμένο για τις σχέσεις του με το τάγμα των Μπεκτασίδων, συχνά έπαιρνε μέρος στην συμμαχία των γενιτσάρων και παράγοντων της αγοράς της Πόλης, η οποία επιθυμούσε να ελέγξει την “συντήρηση” του οθωμανικού κεντρικού πολιτικού προγραμματισμού ανενόχλητη από τα ριζοσπαστικά “τονωτικά” ή “αναθεωρητικά” ανοίγματα του σουλτάνου Σελίμ Γ', μια που αυτά μπορούσαν να οδηγήσουν ακόμη και στην εξόντωση του δικού της κοινωνικοπολιτικού status⁷⁵.

⁷² Εζτέρ Βεχμπί Αχμέντ, *Το Κίνημα των Ουαχαμπιστών στην Ιστορία και οι Επιδράσεις του (Tarihte Vehhabi Hareketi ve Etkileri)*, Άγκυρα: 2001, κυρίως σελ.:120-122

⁷³ Βλπ. σημ.:66

⁷⁴ Ο αγρότης που παρατούσε την γη του και έφτανε σε ένα από τα μεγάλα αστικά κέντρα προσπαθούσε να στείλει τον γιο του σε ένα μεντρεσέ ή στο σώμα των γενιτσάρων με σκοπό να εξασφαλίσει για αυτόν ένα απλό μεροκάματο. Βλπ. Shaw S., *ο.π.*, κυρίως σελ.: 172-175

⁷⁵ Η δυσαρέσκεια των χαμηλόβαθμων ουλεμάδων και κυρίως των μαθητών των μεντρεσέδων έλαβε τεράστιες διαστάσεις στα τέλη της βασιλείας του Σελίμ Γ'. Ο Αμχέντ Τζεβντέτ Πασά αναφέρει τα εξής: «Αυτή την περίοδο ένας άλλος τυχοδιώκτης ο οποίος βασιζόμενος στην υποστήριξη του σουλτάνου και του Χαλέτ Εφέντι είχε φθάσει μέχρι το αξίωμα του ήταν ο Ζείνελαμπιντίν Εφέντι. (...) Με το πρόσχημα ότι θα πραγματοποιήσει μεταρρυθμίσει στους κόλπους της τάξεως ιλμιγιέ η οποία εκείνη την περίοδο βρισκόταν σε κατάσταση διάλυσης, έδωσε και εξόρισε κάμποσους ουλεμάδες και στην συνέχεια διόρισε στα κενά πόστα δικά του, έμπιστα πρόσωπα. (...) Ο λαός, ο μαθητικός κόσμος των μεντρεσέδων θα έκφραζε έντονη δυσφορία για αυτή την κατάσταση και η απογοήτευση τους θα μεγάλωνε όλο και περισσότερο. Μια μέρα μια ομάδα μαθητών ζήτησε από έναν μπακάλη δυο κεριά. Ο μπακάλης απάντησε

Στα τέλη όμως του 18^{ου} αιώνα και κυρίως επί την βασιλεία του Σελίμ Γ' άρχισε να λαμβάνει νέες διαστάσεις μια εξέλιξη η οποία είχε αρχίσει να έρχεται στην επιφάνεια ήδη από τα μέσα του αιώνα: Απέναντι στο επίσημο σουνιτικό-χανεφίτικο Ισλάμ του οθωμανικού πολιτικού κέντρου άρχισε να ορθώνει το ανάστημά του ένα αίτημα για μια ορθότερη πίστη, για μια ορθότερη υπακοή στις επιταγές του Κορανίου και της Σούννας με σκοπό να αντιμετωπιστούν οι δύσκολες συνθήκες καθημερινότητας που αντιμετώπιζε εκείνη την περίοδο ο υπήκοος του Σουλτάνου. Πιο συγκεκριμένα, αυτή την περίοδο έκανε αισθητή την εμφάνιση του μια δυναμική που ωθούσε τα πλήθη σε διαμαρτυρία απέναντι στην αναποτελεσματικότητα των στρατηγικών της Υψηλής Πύλης η οποία είχε συνάψει στρατηγική συμμαχία με τους ουλεμάδες που είχαν παραμείνει πιστοί στην επανάληψη. Αυτή η δυναμική εκφράστηκε για πρώτη φορά στην επικράτεια της Αυτοκρατορίας με το κίνημα των Ουαχαμπιστών. Στο οθωμανικό κέντρο αυτό το αίτημα για ορθότερη υπακοή στις επιταγές του Κορανίου και της Σούννας εκφράστηκε από τους χαμηλόβαθμους ουλεμάδες οι οποίοι όπως τονίσαμε παραπάνω, έλαβαν μέρος στην συγκυριακή χαλαρή συμμαχία των γενιτσάρων και παραγόντων της αγοράς της Πόλης.

Το αίτημα περί ορθότερης υπακοής βασιζόταν πάνω σε δυο τουλάχιστον σκέλη⁷⁶: Πρώτα από όλα, υπήρχε η Ιερή Κοινότητα της οποίας τα μέλη κατά την διάρκεια του 18^{ου} αι. ήταν αντιμετώπα όλο και περισσότερο με τον δυτικό επεκτατισμό και την αρρυθμία του οθωμανικού γραφειοκρατικού και στρατιωτικού κέντρου. Τον δυτικό επεκτατισμό θα τον βίωναν έντονα οι κάτοικοι της Πόλης όταν τον Φεβρουάριο του 1807 μια αγγλική ναυαρχίδα θα περνούσε ανενόχλητη από τα Δαρδανέλια και θα πολιορκούσε για δέκα

ότι μπορούσε να τους δώσει μονάχα ένα. Τότε οι μαθητές άρχισαν να τον ξυλοκοπούν. Οι αρχές ασφαλείας προσπάθησαν να σώσουν τον μπακάλη αλλά οι περαστικοί υποστήριξαν τους μαθητές. Στην συνέχεια επενέβησαν οι γενίτσαροι και ακινητοποίησαν τους μαθητές. (...) Οι ειδήσεις διαδόθηκαν σε όλους του μεντρεσέδες. Οι μαθητές άρχισαν να διαδίδουν ότι για όλη την κατάσταση (τον ξυλοδαρμό των μαθητών από τους γενιτσάρους) ο μοναδικός υπεύθυνος ήταν ο ίδιος ο σείχουισλάμης. (...) Την επόμενη μέρα δεν μήκαν στις τάξεις τους. (...) Τελικά ο Ζεϊνελαμπιντίν Εφέντι έχασε το πόστο του...». Βλπ. Τζεβντέτ Αχμέτ Πασάς, *ο.π.*, σελ.: 199

⁷⁶ Η ανάλυση που ακολουθεί στηρίζεται στα πορίσματα των εξής πηγών: Sedgwick M., *Sects in The Islamic World I*, βλπ. <http://caliber.cupress.net/oi/pdf/>, Lizzio K., *The Naqshbandi- Saifiyya Battle for Islamic Tradition*, βλπ. <http://www.blackwell-synergy.com/doi/abs/10.1111/j.1478-1913.2006.00117.x>, Shakely F., *The Naqshbandi Shaikhs of Hawraman And the Heritage of Khalidiya – Mujaddidiyya in Kurdistan*, <http://www.kerkuk-kurdistan.com/kulturek.asp?ser=4&cep=3&nnimre=512>, *Islamic Revivalism: Popular Roots of Islamism (Panislamism)*, http://130.88.203.72/pdf/0195136187_01.pdf, Ραμαζάν Ταρίκ, *İslami Yenilenmenin Kökleri (Οι ρίζες της ισλαμικής αναγέννησης)*, Πόλη: 2005, κυρίως σελ.:51-115

ολόκληρες ημέρες την πρωτεύουσα της Αυτοκρατορίας⁷⁷. Σε ότι αφορά την αρρυθμία του οθωμανικού κέντρου ακόμη και οι ίδιοι οι λειτουργοί του κατά διαστήματα θα τόνιζαν ότι αυτή οφειλόταν στην απομάκρυνση από τις επιταγές του Ιερού Νόμου⁷⁸.

Παράλληλα, το κάλεσμα για ορθότερη υπακοή στις επιταγές του Κορανίου και της Σούννας βασιζόταν πάνω στην “πικρή” πραγματικότητα ότι ο πιστός είχε απομακρυνθεί από το Ιερό Μήνυμα και έτσι το βασικό απαιτούμενο είχε να κάνει με την ανάγκη να “αγγίξει” και πάλι ο πιστός την ουσία του Μηνύματος με την προσφυγή στην πρακτική ιτζτιχάντ. Την απομάκρυνση από το Ιερό Μήνυμα θα υπερτόνιζε για πρώτη φορά στην οθωμανική επικράτεια ο Μωάμεθ Αμπτουλουαχάμπ και θα καλούσε όλους τους μουσουλμάνους να παραμείνουν πιστοί μονάχα σε ότι αναφέρει το Κοράνι και στην σούννα του Προφήτη⁷⁹.

Όλα αυτά που αναφέραμε φαίνεται πως έδιναν στον οπαδό του αιτήματος για ορθότερη υπακοή, την εντύπωση ότι εκείνη την περίοδο (ύστερα από τις ατιμωτικές ήττες των στρατιών του Σελίμ Γ') υπήρχαν πολλά εξωτερικά πολιτικά κέντρα –που έδιναν στον απλό μουσουλμάνο υπήκοο του Σουλτάνου όλο και περισσότερο την αίσθηση ότι επρόκειτο για μια ενιαία *respublica Christiana*- με εχθρικές διαθέσεις και ένα εσωτερικό πολιτικό κέντρο με λανθασμένες πολιτικές τοποθετήσεις και κατευθύνσεις. Αυτό το σημείο αναφοράς πυροδοτούσε έντονες αντιδράσεις στο κέντρο της Αυτοκρατορίας κυρίως τις αλληπάλληλες αντιδράσεις της χαλαρής συμμαχίας γενιτσάρων – χαμηλόβαθμων ουλεμάδων – παραγόντων αγοράς της Πόλης. Στην περιφέρεια, ο Μωάμεθ Αμπτουλουαχάμπ σε συνεννόηση με τον οίκο Σαούντ προσπάθησε να δημιουργήσει ένα νέο, εναλλακτικό πολιτικό κέντρο στο οποίο καθήκοντα θρησκευτικού καθοδηγητή (σε αντιπαράθεση με το αξίωμα χαλίφη του Οθωμανού Σουλτάνου) ανέλαβε ο ίδιος, ενώ ένας γόνος των Σαούντ ανέλαβε καθήκοντα πολιτικού ηγέτη⁸⁰. Οι αξιωματούχοι των Σαούντ θα προπαγάνδιζαν ότι αυτό το νέο πολιτικό κέντρο θα οδηγούσε τους πιστούς και πάλι στον ορθό δρόμο και θα καταπολεμούσε αυτούς που είχαν ξεφύγει από τον σωστό δρόμο που είχε υποδείξει ο Μωάμεθ, μια που αυτό το νέο κέντρο είχε ιδρυθεί με βάση το

⁷⁷ Καράλ Ζιγιά Ενβέρ, *Osmanlı Tarihi ...*, ο.π., κυρίως σελ.:52

⁷⁸ Όταν οι Ουαχαμπιστές πολιορκήσαν την Μέκκα, ο Οθωμανός διοικητής της πόλης, ο σερίφης Γκαλίπ θα έλεγε στους στενούς συνεργάτες του ότι η κατάρρευση της οθωμανικής διοικήσεως οφειλόταν στις αμαρτίες που έπραξε το κέντρο. Βλπ. Εζτέρ Βεχμπί Αχμέντ, ο.π., σελ.:145

⁷⁹ Εζτέρ Βεχμπί Αχμέντ, ο.π., σελ.:52

⁸⁰ Το τονίζει ο Jean Raymond στο “Les Wahabys” (Κάιρο: 1925) στο Εζτέρ Βεχμπί Αχμέντ, ο.π., σελ.:57

αίτημα για ορθότερη υπακοή στις επιταγές του Κορανίου και της Σούννας. Μέσα σε αυτά τα πλαίσια, οι ίδιοι θα δικαιολογούσαν την καταπολέμηση των σιιτών, την εξάπλωση της δικής τους ιδιαίτερης ακτίνας δράσης εις βάρους αυτής της Πόλης και την επιβολή των ουαχαμιστών στις Ιερές Πόλεις⁸¹. Παράλληλα, καθώς θα κατέβαλλαν τις Ιερές Πόλεις θα καλούσαν τους κατοίκους των Ιερών Πόλεων να υπακούσουν στον "πρέσβη του Αλλάχ, στον εμίρη των Μουσουλμάνων, στον Σαούντ Μπιν Αμπτουλαζίζ"⁸². Παράλληλα, ο Αμπντουλαζίζ Σαούντ θα έφτανε στο σημείο να καλέσει τον Σελίμ Γ' στην ορθότερη υπακοή στις επιταγές του Κορανίου και της Σούννας: Ο ίδιος, σε μια εποχή που το οθωμανικό κέντρο είχε προσεγγίσει το σώμα των (υψηλόβαθμων⁸³) ουλεμάδων του κέντρου με σκοπό να εξασφαλίσει νομιμοποιητική βάση για τα εκσυγχρονιστικά ανοίγματα, σε μια επιστολή του προς τον Σουλτάνο ζητούσε από αυτόν να απαγορέψει τους μιναρέδες και τους θόλους στα τζαμιά καθώς και όλες τις θυσίες⁸⁴. Αυτό το "κάλεσμα" καθώς και η διεύρυνση της ακτίνας δράσης των ουαχαμιστών⁸⁵ θα θορυβούσε την Υψηλή Πύλη και θα την έπειθε για την ανάγκη λήψης έκτακτων μέτρων για την αντιμετώπιση της εξάπλωσης της ακτίνας δράσης των ουαχαμιστών και συνεπώς του νέου πολιτικού κέντρου του οίκου Σαούντ⁸⁶. Αν και στις αρχές οι αξιωματούχοι του Σελίμ έκαναν λόγο για "συνηθισμένες νομαδικές πρακτικές"⁸⁷, στην πορεία όταν θα άρχιζαν να έρχονται σε επαφή με τις συνέπειες των κινήσεων των ουαχαμιστών θα τόνιζαν ότι στόχος των οπαδών του Μωάμεθ Αμπτουλουαχάμπ ήταν η ίδρυση ενός χαλιφάτου⁸⁸.

Σε αυτό το σημείο θα πρέπει να τονιστεί το γεγονός ότι πέρα από αυτά τα σημεία στα οποία αναφερθήκαμε παραπάνω το αίτημα για μια ορθότερη υπακοή στις επιταγές του Κορανίου και της Σούννας με σκοπό να αντιμετωπιστούν οι δύσκολες συνθήκες της καθημερινότητας που αντιμετώπιζε εκείνη την περίοδο ο υπήκοος του Σουλτάνου, στο σύνολο του

---

⁸¹ Για την συγκεκριμένη στρατηγική βλπ. Εζτέρ Βεχμπί Αχμέντ, *ο.π.*, κυρίως σελ.:128-135

⁸² Το γεγονός ότι οι ουαχαμιστές αφαίρεσαν από την προσευχή της Παρασκευής το άκουσμα του ονόματος του Σελίμ Γ' καθώς και το αξίωμα "hadım ül-humareyn is-şerifeyn" (Προστάτης των Ιερών Τόπων), από μόνο του δηλώνει ότι οι ίδιοι θεωρούσαν μονάχα τον εαυτό τους πιστό στο μήνυμα του προφήτη Μωάμεθ. Βλπ. Εζτέρ Βεχμπί Αχμέντ, *ο.π.*, σελ.:146

⁸³ Βλπ.σημ.:69

⁸⁴ Εζτέρ Βεχμπί Αχμέντ, *ο.π.*, σελ.:196

⁸⁵ Οι ίδιοι δεν έκαναν δεκτό ακόμη και το αίτημα για ελεύθερη πρόσβαση στους Ιερούς Τόπους των προσκυνητών το οποίο μάλιστα τους το απήρθναν οι οθωμανικές αρχές. Βλπ. Εζτέρ Βεχμπί Αχμέντ, *ο.π.*, σελ.:150

⁸⁶ Το ίδιο

⁸⁷ Βλπ.παραπάνω

⁸⁸ Εζτέρ Βεχμπί Αχμέντ, *ο.π.*, κυρίως σελ.:148

όπου και αν εκφραζόταν (στο κέντρο από κάποιους ουλεμάδες και στην περιφέρεια από τους ουαχαμιστές) επρόκειτο να προκαλέσει "θύελλα" όχι μονάχα στην οθωμανική επικράτεια, αλλά και σε ολόκληρο τον ισλαμικό κόσμο. Καθώς υπερτονιζόταν η ανάγκη να εξασφαλιστεί η ελεύθερη και επακριβή πρόσβαση του πιστού στο Ιερό Μήνυμα για πρώτη φορά με τόση "φανατική" έμφαση υπογραμμιζόταν το γεγονός ότι δεν διαμεσολαβούσε τίποτα αναμεταξύ στον πιστό και στο Μήνυμα. Πιο συγκεκριμένα, ο Αμπτουλουαχάμπ θα ήταν αυτός ο οποίος θα τόνιζε ότι οι περίφημες πύλες του ιτζιχάντ δεν είχαν κλείσει ποτέ και ότι ο κάθε μουσουλμάνος έπρεπε να αναπτύξει απευθείας επαφή με το Κοράνι και την Σούννα για να μην προσκολληθεί στο taklid, δηλαδή στην τυφλή μίμηση η οποία οδηγούσε σε λανθασμένα αποτελέσματα τον ίδιο τον πιστό⁸⁹. Με αυτό όμως τον τρόπο ακυρωνόταν ολόκληρη η ακτίνα δράσεως του επίσημου Ισλάμ της Υψηλής Πύλης. Η θέση της τελευταίας μάλιστα, γινόταν ακόμη πιο δύσκολη από την στιγμή μάλιστα που οι ουλεμάδες του κέντρου παρέμεναν πιστοί στις πρακτικές μίμησης (taklid, taqlid). Απέναντι στην προτίμηση των φορέων του επίσημου Ισλάμ, απέναντι δηλαδή στην μίμηση ύψωνε το ανάστημα του ένα νεωτερικό κάλεσμα, το ιτζντιχάντ (icthihad) το οποίο στην ουσία απελευθέρωνε τον πιστό από την επιρροή του επίσημου Ισλάμ του πολιτικού κέντρου της Αυτοκρατορίας(φυσικά και από τις απαρχαιωμένες ανορθόδοξες πρακτικές κάποιων αδελφοτήτων). Έτσι τονιζόταν το εξής: Ο πιστός με σκοπό να αγκαλιάσει το περιεχόμενο του Ιερού Μηνύματος θα πρέπει να είναι απελευθερωμένος από κάθε εξωτερική επιρροή⁹⁰. Εφόσον έχει επιτευχθεί κάτι τέτοιο, ο κάθε απελευθερωμένος πιστός κατευθυνόμενος από το Μήνυμα θα απολαμβάνει την λειτουργία ενός ορθού ισλαμικού πολιτικού κέντρου και δεν θα πράττει πράξεις αντίθετες με το Κοράνι και την Σούννα.

---

⁸⁹ Εζτέρ Βεχμπί Αχμέντ, *ο.π.*, σελ.:94

⁹⁰ Στην περίπτωση του κινήματος των Ουαχαμιστών κατά την περίοδο βασιλείας του Σελίμ Γ', ο Αμπτουλουαχάμπ μαζί με τους υποστηρικτές του εμίρη Σουούντ τόνιζε ότι όλοι οι άλλοι εμίρηδες της Αραβίας είχαν απομακρυνθεί από το Κοράνι και την Σούννα. Ο ίδιος ο εμίρης Σουούντ θα καλούσε τον ίδιο τον σουλτάνο Σελίμ Γ' να "ακολουθήσει" τον ορθό δρόμο των διδαγμάτων του κινήματος τους. Το οθωμανικό κέντρο θα θεωρούσε μεγάλη προσβολή αυτό το κάλεσμα και στις επίσημες αναφορές θα ταύτιζε το κίνημα των ουαχαμιστών με την σέκτα των Χαριτζίδων. Βλπ. Εζτέρ Βεχμπί Αχμέντ, *ο.π.*, σελ.:7-12 και 196.

Η ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΑΝΩΜΑΛΙΑΣ ΣΤΟ ΟΘΩΜΑΝΙΚΟ ΠΟΛΙΤΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ (1807-1808)

- Ο συγκυριακός συνασπισμός γενιτσάρων – χαμηλόβαθμων ουλεμάδων – παραγόντων της αγοράς – οικονομικά ασθενέστερων τάξεων της Πόλης στην εξουσία

Ο συγκυριακός συνασπισμός γενιτσάρων – χαμηλόβαθμων ουλεμάδων – παραγόντων της αγοράς της Πόλης στον οποίο αναφερθήκαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο το έτος 1807 κατάφερε να θέσει τέλος στην βασιλεία του Σελίμ Γ' και στην συνέχεια έφερε στην εξουσία τον σουλτάνο Μουσταφά Δ' ο οποίος είχε ταυτιστεί προ πολλού με τις θέσεις της συγκεκριμένης συμμαχίας⁹¹.

Από την στιγμή που βρέθηκε στην εξουσία η συμμαχία γενιτσάρων – χαμηλόβαθμων ουλεμάδων – παραγόντων της αγοράς, έγινε φανερό ότι δεν κατείχε ούτε κανένα συγκεκριμένο σχέδιο αλλά ούτε και τις κατάλληλες υποδομές (ανθρώπινες και υλικές) για να τονώσει την κεντρική οθωμανική διοίκηση και να δώσει τέλος στην αργυθμία της η οποία είχε οδηγήσει σε διάλυση την Αυτοκρατορία. Εκείνη την συγκεκριμένη ιστορική στιγμή, όπως άλλωστε τονίστηκε παραπάνω, η συγκεκριμένη συμμαχία έμοιαζε με μια ευκαιριακή συνάθροιση πολλαπλών στοιχείων η οποία δεν είχε άλλο στόχο παρά μόνο την ικανοποίηση κάποιων οικονομικών αναγκών μερίδας των μελών της. Και όμως την ίδια στιγμή υπήρχε μια τρέχουσα η οποία οδήγησε στην δημιουργία αυτής της "ευκαιριακής συνάθροισης": Η απογοήτευση από τις πρακτικές και πολιτικές των υψηλόβαθμων αξιωματούχων της Υψηλής Πύλης στο κέντρο και κυρίως το οικονομικό αδιέξοδο, είχε ενώσει τις δυνάμεις των γενιτσάρων – χαμηλόβαθμων ουλεμάδων – παραγόντων της αγοράς της Πόλης – οικονομικά ασθενέστερων τάξεων και είχαν προκαλέσει την εξέγερση του 1807. Μάλιστα, την συγκεκριμένη ιστορική στιγμή, σε αυτή την ευκαιριακή συμμαχία που στηριζόταν στην κοινή απογοήτευση των μαζών είχαν προστεθεί και τα εβραϊκά στοιχεία της Αυτοκρατορίας τα οποία έβλεπαν να χάνεται η γη κάτω από τα πόδια τους.

Η απογοήτευση λοιπόν, που είχε προκαλέσει η αργυθμία του οθωμανικού πολιτικού κέντρου ήταν ο βασικός παράγοντας που εξασφάλιζε πολιτική εξουσία στην συγκεκριμένη συμμαχία. Με άλλα λόγια, η συγκυριακή

---

⁹¹ Για τα γεγονότα αυτής της περιόδου βλπ. Yapp M.E., *The Making of the Middle East 1792-1923*, Edinburgh: 1987, σελ.:102

συμμαχία εξέφραζε την απογοήτευση για την αναποτελεσματικότητα πολιτικών και στρατηγικών της Υψηλής Πύλης, για τις ήττες στο στρατιωτικό μέτωπο, για το οικονομικό αδιέξοδο (για το άδειο κεντρικό Θησαυροφυλάκιο) κ.ο.κ.

Η συγκεκριμένη απογοήτευση η οποία μετατράπηκε το έτος 1807 σε πράξη η οποία είχε ως αποτέλεσμα την ανατροπή του Σελίμ Γ' και την άνοδο του Μουσταφά Δ', είχε άμεση σχέση με τις προσπάθειες δημιουργίας του νέου στρατού Νιζάμι Τζεντίτ (κινδύνευαν να χάσουν το μεροκάματο τους οι γενίτσαροι) και την χλιδή μέσα στην οποία ζούσαν οι αξιωματούχοι της Υψηλής Πύλης γεγονός που προκαλούσε την οργή των οικονομικά ασθενέστερων κοινωνικών τάξεων που συμμετείχαν στον συνασπισμό⁹². Φυσικά η απόγνωση μεγάλωνε όλο και περισσότερο μια που η καθημερινότητα καταδίκασε τα οικονομικά κατώτερα στρώματα της Πόλης σε απάνθρωπες συνθήκες διαβίωσης ενώ την ίδια στιγμή οι μόνες προσπάθειες της Υψηλής Πύλης προσανατολίζονταν στην μίμηση της δυτικής αριστοκρατίας⁹³. Έτσι, την στιγμή που έθεσε υπό κατοχή του το οθωμανικό κέντρο ο χαλαρός συνασπισμός γενιτσάρων – χαμηλόβαθμων ουλεμάδων – παραγόντων της αγοράς της Πόλης – οικονομικά ασθενέστερων τάξεων προώθησε στον θρόνο τον Σουλτάνο Μουσταφά Δ' και προχώρησε με μεγάλο ζήλο στις δημεύσεις περιουσιών των αριστοκρατικών στοιχείων της Υψηλής Πύλης⁹⁴. Την ίδια στιγμή κατάργησε και τον φόρο ιράντι τζεντίτ ο οποίος είχε δρομολογηθεί από την προηγούμενη κυβέρνηση με σκοπό να τροφοδοτήσει τις προσπάθειες εκσυγχρονισμού. Παράλληλα, η συγκεκριμένη συμμαχία προσπάθησε να εξασφαλίσει οικονομικά οφέλη από τα αστικά μη μουσουλμανικά στοιχεία της Αυτοκρατορίας⁹⁵. Τελικά ικανοποιήθηκαν μονάχα οι άμεσοι στόχοι: Οι γενίτσαροι γλύτωσαν από τον αντίπαλο νέο στρατό και τα κατώτερα στρώματα από έναν επιπλέον φόρο. Όμως αυτά δεν ήταν αρκετά για να αντιμετωπιστεί η βασικότερη ανάγκη της Αυτοκρατορίας: Ο εκσυγχρονισμός

⁹² Βλπ. Καράλ Ζιγιά Ενβέρ, *Osmanlı Tarihi ...*, ο.π., κυρίως σελ.: 84 και Σακάογλου Νετζιντέτ, *ο.π.*, κυρίως σελ.:449

⁹³ Με "τυφλή μίμηση" κατηγορούσε η συγκυριακή συμμαχία γενιτσάρων – χαμηλόβαθμων ουλεμάδων – παραγόντων αγοράς της Πόλης την Υψηλή Πύλη. Βλπ. Καράλ Ζιγιά Ενβέρ, *Osmanlı Tarihi ...*, ο.π., σελ.:84

⁹⁴ Σακάογλου Νετζιντέτ, *ο.π.*, σελ.:450

⁹⁵ Η συγκυριακή συμμαχία γενιτσάρων – χαμηλόβαθμων ουλεμάδων – παραγόντων αγοράς της Πόλης πέρα από την χλιδή των μελών της Υψηλής Πύλης αντιδρούσε και στην ασύμμετρη κοινωνικοοικονομική ανάπτυξη των μη μουσουλμανικών κεφαλαιοκρατικών - αστικών στοιχείων της Αυτοκρατορίας. Το 1808 αποκεφαλίστηκε ο δραγομάνος Σαριμπεϊζαντέ Αλέκος κατηγορούμενος για κατάχρηση εξουσίας και κατασκοπεία. Η αποκεφάλιση του προκάλεσε την έντονη αντίδραση της Γαλλίας. Βλπ. Σακάογλου Νετζιντέτ, *ο.π.*, σελ.:454-455

των διοικητικών δομών. Έτσι, δεν βρέθηκε καμία διέξοδος για την εξασφάλιση νέων οικονομικών πηγών που θα τροφοδοτούσαν τον στρατό καθώς και για τις τεράστιες διαστάσεις που είχε λάβει η αναρχία και ανασφάλεια στην πρωτεύουσα⁹⁶. Η απόγνωση στην πρωτεύουσα κορυφώθηκε στις 13.5.1808, όταν για πρώτη φορά στην ιστορία της Αυτοκρατορίας αλλά και στην παγκόσμια ιστορία οι γυναίκες κατέβηκαν στους δρόμους της Πόλης και προχώρησαν στο Παλάτι φωνάζοντας “πεινάμε!”⁹⁷. Αυτή ήταν μια ταξική συναισθηματική έκρηξη η οποία εκδηλωνόταν σε μια στιγμή που κάποια στοιχεία της συμμαχίας είχαν ξεκινήσει να μιμούνται τους αριστοκράτες της Υψηλής Πύλης⁹⁸.

Σε αυτό το σημείο θα πρέπει να αποσαφηνίσουμε το γεγονός ότι η συγκυριακή συμμαχία γενιτσάρων – χαμηλόβαθμων ουλεμάδων – παραγόντων της αγοράς της Πόλης – οικονομικά ασθενέστερων τάξεων σε συνάρτηση με την “απογοήτευση” (απόγνωση) στην οποία αναφερθήκαμε παραπάνω, βίωνε σε καθημερινή βάση και την ανάγκη τόνωσης των οθωμανικών διοικητικών δομών⁹⁹. Ο σουλτάνος Μουσταφά Δ΄ θα χαρακτήριζε ως κάτι “απίστευτο” τις νίκες και επιτυχίες της μικρής Πρωσίας και θα διάβαζε με προσοχή την επιστολή του Πρώσου βασιλιά στην οποία του συνιστούσε να επικεντρωθεί στις προσπάθειες δημιουργίας έτοιμου, μαχητικού στρατιωτικού σώματος και ενός αποτελεσματικού οικονομικού προγραμματισμού. Την ίδια στιγμή όμως ο ίδιος μη μπορώντας να κατανοήσει τις προϋποθέσεις που είχαν οδηγήσει την Πρωσία σε επιτυχία θα αναζητούσε τις αιτίες της επιτυχίας στους χρησμούς και στις προφητείες¹⁰⁰. Μερικούς μήνες μετά όταν θα είχε τεθεί ανοιχτό ζήτημα συνέχειας του οθωμανικού οίκου, η συμμαχία θα έδειχνε μεγάλη αποφασιστικότητα όταν θα

⁹⁶ Σακάογλου Νετζντέτ, *ο.π.*, σελ.: 454 – 457.

⁹⁷ Σακάογλου Νετζντέτ, *ο.π.*, σελ.: 453.

⁹⁸ Τότε φαινόταν ότι είχε διαλυθεί και το σώμα των γενιτσάρων και έτσι μοναδική αξιοσημείωτη δύναμη κρούσης στην Αυτοκρατορία ήταν οι δυνάμεις του μεγάλου αγιάνη των Βαλκανίων του Αλεμντάρ Πασά καθώς και αυτές των αγιάνιδων της Ανατολής. Ο Αλεμντάρ Πασάς μαζί με τους αγιάνιδες της Ανατολής υποστήριζαν την Υψηλή Πύλη και τις προσπάθειες της τόνωσης του οθωμανικών διοικητικών και στρατιωτικών δομών. Για περισσότερες λεπτομερειακές αναφορές βλπ. Σακάογλου Νετζντέτ, *ο.π.*, σελ.: 454-456.

⁹⁹ Η συγκυριακή συμμαχία θα παρουσίαζε αποφασιστική στάση λίγο πριν πέσει από την εξουσία ο Σελίμ Γ΄ το 1807, όταν η Πόλη βρέθηκε αντιμέτωπη με την πολιορκία του αγγλικού στόλου. Σε μια στιγμή που η Υψηλή Πύλη αμφιταλαντευόταν για την απόφαση που θα έπαιρνε (επίθεση ή παράδοση στα αγγλικά σχέδια), η συμμαχία με τους γενίτσαρους, τους οπλισμένους χαμηλόβαθμους ουλεμάδες, έμπορους και άπορους της Πόλης διοργάνωσε με αποφασιστικότητα την άμυνα της βασιλεύουσας. Στην συγκεκριμένη περίπτωση, η συγκεκριμένη συμμαχία απογοητευμένη από την κατάρρευση της κεντρικής οθωμανικής διοίκησης (απραξία Παλατιού, γραφιάδων, αναποτελεσματική διπλωματία) και αντιμέτωπη με την πτώση της Πόλης έλαβε την πολυπόθητη πολιτική πρωτοβουλία από μόνη της. Η αντίσταση απέδωσε και ύστερα από μερικές χώρες ο αγγλικός στόλος χάθηκε στον ορίζοντα του Μαρμαρά. Βλπ. Καράλ Ζιγιά Ενβέρ, *Osmanlı Tarihi ...*, *ο.π.*, κυρίως σελ.:54

¹⁰⁰ Καράλ Ζιγιά Ενβέρ, *Osmanlı Tarihi ...*, *ο.π.*, σελ.: 58-59.

προσπαθούσε να προωθήσει την υποψηφιότητα της μητέρας του Μουσταφά Δ', της Εσμά Σουλτάν, του σείχη των Μεβλεβήδων του Ικονίου και του χάνου της Κριμαίας¹⁰¹. Η συμμαχία είχε αντιληφθεί ότι έπρεπε να πραγματοποιηθούν κατά πάσης θυσία όλες οι απαιτούμενες αλλαγές στην κεντρική διοίκηση για να ανταποκριθεί το κέντρο στις νέες πραγματικότητες. Όμως, την ίδια στιγμή ο χαρακτήρας και οι πρακτικές της συγκυριακής συμμαχίας γενιτσάρων – χαμηλόβαθμων ουλεμάδων – παραγόντων αγοράς της Πόλης – οικονομικά ασθενέστερων τάξεων εμπόδιζε τα μέλη της να προχωρήσουν σε ριζικές μεταστροφές.

- **Η άνοδος ενός ισχυρού αγιάνη των Βαλκανίων στην Πόλη και οι δυσκολίες που αντιμετώπισε**

Όπως άλλωστε τονίζουμε και παραπάνω, η συμμαχία γενιτσάρων – χαμηλόβαθμων ουλεμάδων – παραγόντων αγοράς – οικονομικά ασθενέστερων τάξεων της Πόλης ήταν ένας συγκυριακός συνασπισμός συμφερόντων ο οποίος από την στιγμή που βρέθηκε στην εξουσία (ανεβάζοντας στον θρόνο τον Μουσταφά Δ') κατάφερε να εκπληρώσει μονάχα κάποιους συγκεκριμένους άμεσους στόχους (κατάργηση στρατού νιζάμι τζεντίτ, φόρου ιράντι τζεντίτ κ.ο.κ.). Αυτή η πραγματικότητα, δηλαδή το γεγονός ότι η συμμαχία δεν είχε κατορθώσει να δρομολογήσει δημόσιο διάλογο ή ακόμα και στρατηγικές για την τόνωση της κεντρικής διοίκησης, μέσα σε έναν χρόνο θα την έκανε να χάσει την εξουσία. Πιο συγκεκριμένα, όταν το 1807 ύστερα από εξέγερση των γενιτσάρων ο έλεγχος των νευραλγικών πόστων διαχείρισης πέρασε στα χέρια των μελών της συμμαχίας γενιτσάρων – χαμηλόβαθμων ουλεμάδων – παραγόντων της αγοράς της Πόλης – οικονομικά ασθενέστερων τάξεων και ανέβηκε στον θρόνο ο Μουσταφά Δ' στην θέση του Σελίμ Γ', οι υψηλόβαθμοι αξιωματούχοι του Σελίμ Γ' κάλεσαν σε βοήθεια έναν φημισμένο αγιάνη των Βαλκανίων, τον Αλεμντάρ Μουσταφά Πασά¹⁰². Ο Αλεμντάρ Πασάς και μερίδα αγιάνιδων της Ανατολής υποστήριζαν τις εκσυγχρονιστικές προσπάθειες του Σελίμ Γ' και φαίνεται πως πίστευαν ότι η συμμαχία τους με την Υψηλή Πύλη μπορούσε να τους εξασφαλίσει περισσότερα κέρδη. Την συγκεκριμένη ιστορική στιγμή άλλωστε η προσωπική σωματοφυλακή του Αλεμντάρ αποτελούσε την μοναδική οργανωμένη στρατιωτική μονάδα σε ολόκληρη την Αυτοκρατορία και αυτό το γεγονός έδινε μεγάλη αυτοπεποίθηση στον ίδιο για να επιβληθεί και να ελέγξει το

¹⁰¹ Καράλ Ζιγιά Ενβέρ, *Osmanlı Tarihi ...*, ο.π., σελ.: 96

¹⁰² *Büyük Larousse Ansiklopedisi (Εγκυκλοπαίδεια Μεγάλης Λαρούσης)*, λήμμα "Alemdar Mustafa Paşa", Πόλη:1996, σελ.:355

κοινωνικοπολιτικό γίγνεσθαι στο οθωμανικό κέντρο¹⁰³. Τελικά με βάση την στρατιωτική του ισχύ κατάφερε να απομακρύνει από την εξουσία την συμμαχία και να ανεβάσει στον θρόνο τον Μαχμούτ Β'¹⁰⁴.

Από την στιγμή που βρίσκεται στην εξουσία ο Αλεμντάρ Πασάς καταβάλλει μεγάλες προσπάθειες για να εξασφαλίσει την εύνοια όλων των αγιάνιδων με σκοπό να αντιμετωπίσει τις προκλήσεις της αντίπαλης συμμαχίας γενιτσάρων – χαμηλόβαθμων ουλεμάδων – παραγόντων της αγοράς της Πόλης – οικονομικά ασθενέστερων τάξεων¹⁰⁵. Για αυτό τον σκοπό διοργανώνει ένα μεγάλο συμβούλιο στην Πόλη το έτος 1808 και προσκαλεί σε αυτό όλους τους αγιάνιδες της περιφέρειας¹⁰⁶. Είναι αξιοσημείωτο το γεγονός ότι παράλληλα με το συμβούλιο στο κέντρο, ο Αλεμντάρ Πασάς προωθεί σχέδια για την επανίδρυση του νέου στρατού του έκπτωτου σουλτάνου Σελίμ Γ'¹⁰⁷. Ο ίδιος φαίνεται πως πίστευε ότι πρώτα από όλα μπορούσε να αντισταθμίσει την δύναμη των γενιτσάρων με την στρατιωτική ισχύ της περιφέρειας (των αγιάνιδων) και στην συνέχεια μπορούσε να προχωρήσει στην ίδρυση μιας νέας, μοντέρνας στρατιωτικής μονάδας¹⁰⁸. Από αυτή την άποψη η περίοδος διακυβέρνησης του αγιάνη Αλεμντάρ Πασά στο οθωμανικό κέντρο, η οποία διαμεσολαβεί ανάμεσα στην περίοδο του έκπτωτου σουλτάνου Σελίμ Γ' και την βασιλεία του Μαχμούτ Β' αποτελεί ένα ενδιάμεσο σταθμό για την τόνωση της κεντρικής οθωμανικής στρατιωτικής και πολιτικής διοίκησης: Στην περίπτωση της διακυβέρνησης του Αλεμντάρ οι προσπάθειες που τείνουν προς έναν συγκεντρωτικό κρατικό προγραμματισμό προωθούνται με την σύμπραξη της περιφέρειας (των αγιάνιδων)¹⁰⁹. Σε ότι αφορά τους λιγοστούς αγιάνιδες οι οποίοι απαντούν στο κάλεσμα του Αλεμντάρ και έρχονται στην Πόλη σε συνοδεία με την δική τους προσωπική φρουρά θα πρέπει να τονιστεί το εξής: Οι ίδιοι γνωρίζουν ότι

¹⁰³ Ο ίδιος στα Βαλκάνια είχε έρθει σε επαφή με τις ανανεωμένες ιμπεριαλιστικές δυνάμεις και είχε γνωρίσει από κοντά την μετεξέλιξη τους. Βλπ. Καράλ Ζιγιά Ενβέρ, *Osmanlı Tarihi ...*, ο.π., σελ.:87

¹⁰⁴ Αρχικός του στόχος ήταν να ανεβάσει και πάλι στον θρόνο τον Σελίμ Γ'. Αλλά όταν μπήκε με τον στρατό του στην Πόλη δεν μπόρεσε να προλάβει την εκτέλεση του Σελίμ. Για την επέμβαση Αλεμντάρ βλπ. Shaw S., ο.π., σελ.:275-77.

¹⁰⁵ Όπως έχει τονιστεί ήδη ο Αλεμντάρ με την παρέμβαση του ανεβάζει στον θρόνο τον Μαχμούτ Β'. Αλλά μέχρι την πτώση του Αλεμντάρ ο Μαχμούτ δεν θα απολαύσει σχεδόν κανένα από τα σουλτανικά του προνόμια (εκτός από τα συμβολικά) μια που η πραγματική εξουσία θα βρίσκεται στα χέρια του ισχυρού αγιάνη των Βαλκανίων.

¹⁰⁶ Βλπ.σημ.:283

¹⁰⁷ Το ίδιο

¹⁰⁸ Σακάογλου Νετζντέτ, ο.π., σελ.:463-464, Καράλ Ζιγιά Ενβέρ, *Osmanlı Tarihi ...*, ο.π., σελ.:93 και Τανόρ Μπουλέντ, *Osmanlı – Türk Anayasal Gelişmeleri (Οι Οθωμανοτουρκικές Συνταγματικές Εξελίξεις)*, Πόλη: 2005, σελ.:43

¹⁰⁹ Σε αντίθεση με την προτανζιματική περίοδο, κατά την τανζιματική περίοδο αυτές οι προσπάθειες επιβάλλονται από τους νέους διαχειριστές του οθωμανικού πολιτικού προγραμματισμού της ομάδας εντερούν. Βλπ.Τανόρ Μπουλέντ, ο.π., σελ.:65

η αυτονομία τους είναι σχετική εφόσον ένα ενισχυμένο κέντρο μπορεί να τους την στερήσει ανά πάσα στιγμή¹¹⁰. Προσπαθούν λοιπόν με αυτό τον τρόπο να συντηρήσουν τις καλές τους σχέσεις με την κεντρική εξουσία.

Στο τέλος της περιήγησης συνόδου την οποία έχει συγκαλέσει ο Αλεμντάρ, οι εκπρόσωποι της αριστοκρατικής ομάδας στο κέντρο καθώς και οι λιγοστοί αγιάνιδες υπογράφουν το περίφημο “Συμβόλαιο Συμμαχίας” το οποίο επικεντρώνεται σε τρία πεδία αναφοράς: Σεβασμός στην ακτίνα δράσης κέντρου (δηλαδή υπακοή στο Σουλτάνο και στην κυβέρνηση του, αποστολή φόρων κ.α.), ενίσχυση αυτής της ακτίνας με την στρατιωτική σύμπραξη της περιφέρειας (κυρίως κατά των γενιτσάρων), έμμεση αναγνώριση της εξουσίας των αγιάνιδων (χωρίς σαφή αναφορά αλλά μέσω της έκκλησης για σύμπραξη τους)¹¹¹. Σε αυτό το σημείο θα πρέπει να δώσουμε ιδιαίτερη σημασία στην διστακτικότητα και στην καχυποψία των αγιάνιδων για τις προθέσεις του κέντρου το οποίο εκείνη την στιγμή μάλιστα διοικείται από έναν αγιάνη και για αυτό άλλωστε παρατηρείται χαμηλή συμμετοχή στην σύνοδο. Αυτή η διστακτικότητα και η καχυποψία οφείλεται στο γεγονός ότι οι (μουσουλμάνοι) αγιάνιδες την συγκεκριμένη ιστορική στιγμή δεν βλέπουν με καλό μάτι τις προθέσεις προώθησης της συγκεντρωτικής διοικητικής δομής του κέντρου (ακόμη και το κάλεσμα για διάλογο του Αλεμντάρ).

Ανεξάρτητα από τις προθέσεις των αγιάνιδων, στις αρχές του 19^{ου} αιώνα ο Αλεμντάρ Πασάς, όπως έχει ήδη τονιστεί είναι διατεθειμένος να προχωρήσει σε ριζικές αλλαγές στο κέντρο. Και πρώτα από όλα προσπαθεί να προωθήσει τον στρατιωτικό εκσυγχρονισμό. Αυτές οι προθέσεις του από πολύ νωρίς ξεσηκώνουν θύελλα αντιδράσεων από την μεριά της συμμαχίας γενιτσάρων – χαμηλόβαθμων ουλεμάδων – παραγόντων της αγοράς της Πόλης – οικονομικά ασθενέστερων τάξεων. Παράλληλα, προσπαθώντας να κερδίσει την εύνοια της περιφέρειας, με σκοπό να εξασφαλίσει κινητήρια δύναμη για τα εκσυγχρονιστικά του ανοίγματα μια που τώρα έχει αναλάβει το ανολοκλήρωτο έργο του έκπτωτου σουλτάνου Σελίμ Γ', προκαλεί την δυσαρέσκεια των αξιωματούχων της Υψηλής Πύλης.

Η “μετωπική επίθεση” υψηλόβαθμων αξιωματούχων της Υψηλής Πύλης κατά τον Αλεμντάρ Πασά λαμβάνει χώρα λίγο μετά από την σύνοδο κορυφής στην Πόλη: Οι γενίτσαροι εξαγριωμένοι από τις προσπάθειες ίδρυσης νέου στρατού επιτίθενται στον Αλεμντάρ και η Υψηλή Πύλη

¹¹⁰ Άλλωστε για αυτό τον λόγο έρχονται στην Πόλη με την συνοδεία της προσωπικής τους φρουράς Τανόρ Μπουλέντ, ο.π., σελ.:42-63

¹¹¹ Για τους όρους της συμφωνίας βλπ. Καράλ Ζιγιά Ενβέρ, *Osmanlı Tarihi ...*, ο.π., σελ.:92

παρακολουθεί αμέτοχη. Ο Αλεμντάρ χάνει την εξουσία από τα χέρια του μέσα σε σύντομο χρονικό διάστημα. Στην συνέχεια αναλαμβάνει δράση η Υψηλή Πύλη η οποία χτυπά τους εξεγερμένους γενίτσαρους με το ναυτικό του οποίου η εύνοια έχει εξασφαλιστεί από πολύ πιο πριν¹¹². Στην προκειμένη περίπτωση, ο Αλεμντάρ οφείλει την ήττα του στο γεγονός ότι δεν έχει καταφέρει να ελέγξει τις λεπτές ισορροπίες που επικρατούν στην πολιτική σύγκρουση της Υψηλής Πύλης με την συγκυριακή συμμαχία. Ταυτόχρονα το γεγονός ότι δεν έχει κατορθώσει να εξασφαλίσει την υποστήριξη των δικών του ατόμων, δηλαδή των αγιάνιδων της περιφέρειας, τον θέτει σε μια δεινότερη θέση, από όπου η ήττα του ήταν αναπόφευκτη. Ο Αλεμντάρ ίσως να είχε καταφέρει να σταθεί στο ύψος των περιστάσεων αν είχε απευθυνθεί στο αίσθημα δυσαρέσκειας των κατώτερων στρωμάτων της συγκυριακής συμμαχίας και αν μπορούσε να στηριχθεί στην υποστήριξη των αγιάνιδων. Αλλά ο ίδιος είχε αποκλείσει την σύμπραξη με τα κατώτερα στρώματα από την στιγμή που είχε αποφασίσει να προωθήσει το εκσυγχρονιστικό έργο του έκπτωτου σουλτάνου Σελίμ Γ', κάτι που προκαλούσε την οργή όχι μονάχα στην συμμαχία αλλά ταυτοχρόνως και στους ισχυρούς αγιάνιδες της περιφέρειας.

Η ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΟΥ ΜΑΧΜΟΥΤ Β': Ο ΕΚΣΥΓΧΡΟΝΙΣΜΟΣ ΤΩΝ ΔΟΜΩΝ ΚΑΙ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΩΝ ΤΗΣ ΥΨΗΛΗΣ ΠΥΛΗΣ

- Η πρώτη δεκαετία βασιλείας του Μαχμούτ Β': Οι πρώτες δυσκολίες και οι πρώτοι "εκσυγχρονιστικοί" ελιγμοί

Οι κινήσεις του Αλεμντάρ Πασά ανησυχούσαν πολλούς στην Πόλη¹¹³. Πρώτα από όλα, αυτές δεν τις έβλεπε με καλό μάτι ο νέος σουλτάνος Μαχμούτ Β' και οι υψηλόβαθμοι αξιωματούχοι του καθώς η διεύρυνση ακτίνας δράσης του Αλεμντάρ σήμαινε λιγοστά περιθώρια στρατηγικών ελιγμών για τους ίδιους. Παράλληλα, η αυθαιρεσία των υψηλών αξιωματούχων του Αλεμντάρ ανησυχούσε τους κατοίκους της Πόλης καθώς έβλεπαν να δημιουργείται μια νέα εναλλακτική Υψηλή Πύλη σε αντιπαράθεση αυτή του Σουλτάνου. Την ίδια ανησυχία φαίνεται πως συμεριζόταν και η οθωμανική περιφέρεια η οποία έβλεπε έναν πρώην αγιάνη των Βαλκανίων να θέτει υπό τον πλήρη έλεγχο του το οθωμανικό διοικητικό κέντρο. Φυσικά στις μερίδες που εξέφραζαν προβληματισμό για την διεύρυνση ακτίνας δράσης για του

¹¹² Σακάογλου Νετζντέτ, *ο.π.*, σελ.:464

¹¹³ Για μια πολύ καλή ανάλυση των "ανησυχιών" βλπ. Mantran Robert, *Historie de l'Empire Ottoman (Osmanlı İmparatorluğu Tarihi στα τούρκικα)*, Παρίσι:1989 και Πόλη:2004, σελ.:30

Αλεμντάρ θα πρέπει να προσθέσουμε και το σώμα των γενιτσάρων το οποίο έβλεπε να ξαναδημιουργείται ο νέος στρατός του Σελίμ Γ' με νέα ονομασία.

Τελικά οι παραπάνω ανησυχίες οδήγησαν τους γενίτσαρους σε εξέγερση στην οποία δεν αναμείχθηκε εκ πρώτης όψεως η Υψηλή Πύλη και ο ίδιος ο Μαχμούτ Β'. Ο Αλεμντάρ έδωσε μάχη σώμα με σώμα ως την ύστατη στιγμή αλλά η απροθυμία της Υψηλής Πύλης να τον υποστηρίξει καθόρισε την μοίρα του. Όμως μετά την θανάτωση του από τους γενιτσάρους οι πολλαπλές απαιτήσεις των εξεγερμένων προκάλεσαν ένταση αυτή την φορά ανάμεσα στην Υψηλή Πύλη και στους γενίτσαρους. Η ένταση που μετατράπηκε σε σφοδρή σύγκρουση δεν κράτησε πολύ και τελικά ο Μαχμούτ Β' αναγκάστηκε να υπακούσει στα αιτήματα των γενιτσάρων, και πιο συγκεκριμένα κατάργησε τα σχέδια δημιουργίας νέου στρατού¹¹⁴. Όμως η ανταρσία των γενιτσάρων φαίνεται πως οδήγησε τον Σουλτάνο σε ένα συγκεκριμένο συμπέρασμα: Διαπίστωσε ότι αν ήθελε να αλλάξει κάτι στην κεντρική διοίκηση, αν ήθελε με άλλα λόγια να επεκτείνει τον ορίζοντα του νιζάμι τζεντίτ (της νέας τάξης πραγμάτων) που είχε χαράξει ο Σελίμ Γ', έπρεπε να λάβει όλα τα αναγκαία μέτρα -ακόμη και τα πιο ριζοσπαστικά- και να τοποθετήσει έμπιστα του πρόσωπα που πίστευαν στο μεταρρυθμιστικό πνεύμα σε νευραλγικά σημεία της κεντρικής οθωμανικής διοικήσεως¹¹⁵. Από εδώ και πέρα αυτή η στάση θα καθόριζε τις κινήσεις του.

Σήμερα γνωρίζουμε ότι ο Μαχμούτ Β' ήθελε να αλλάξει πολλά στο οθωμανικό πολιτικό κέντρο. Με άλλα λόγια, ήθελε να συνεχίσει το έργο του Σελίμ Γ'. Όμως την περίοδο που ανελάμβανε τα ηνία του οθωμανικού πολιτικού κέντρου η Αυτοκρατορία αντιμετώπιζε πολλαπλά προβλήματα σε πολλαπλά μέτωπα. Εκτός από τις κοινωνικοοικονομικές αναταραχές που περιγράφηκαν στο πρώτο κεφάλαιο, στις πρώτες δεκαετίες του 19^{ου} αιώνα είχαν εκδηλωθεί εξεγέρσεις στην Σερβία, στην Μακεδονία¹¹⁶ και στην Ελλάδα και η Αυτοκρατορία είχε ηττηθεί από την αδύναμη Περσία και είχε αναγκαστεί να παραχωρήσει οικονομικά προνόμια σε αυτή την χώρα¹¹⁷. Παράλληλα, σε αντίθεση με τον Σελίμ Γ' ο οποίος είχε καταφέρει να εξασφαλίσει την εύνοια των υψηλόβαθμων ουλεμάδων, ο Μαχμούτ Β' σε κάθε εκσυγχρονιστικό του άνοιγμα θα αντιμετώπιζε την αντίσταση από

¹¹⁴ Το ίδιο

¹¹⁵ Το ίδιο

¹¹⁶ Αναφερόμαστε στην ανταρσία του Αλί Πασά των Ιωαννίνων. Βλπ. Καράλ Ζιγιά Ενβέρ, *Osmanlı Tarihi* ..., ο.π., σελ.:110

¹¹⁷ Η όλη κατάσταση θα γινόταν ακόμη πιο δύσκολη για την Πόλη καθώς στην πορεία της βασιλείας του Μαχμούτ Β', πρώτα η Αίγυπτος και στην συνέχεια η Αλγερία θα έβγαιναν εκτός της ακτίνας δράσης του αυτοκρατορικού κέντρου. Βλπ. Mantran Robert., ο.π, κυρίως σελ.:34-45

όλες σχεδόν τις τάξεις των ουλεμάδων του κέντρου. Για την αντιμετώπιση αυτής της δυσχερούς κατάστασης ο Μαχμούτ Β' από στρατιωτική άποψη είχε στην διάθεση του μονάχα κάποιες εκσυγχρονισμένες μονάδες στρατού από την περίοδο του Σελίμ Γ' καθώς και ένα μάχιμο ναυτικό. Αυτά λοιπόν ήταν τα μοναδικά του (νομιμοποιητικά) στηρίγματα καθώς ξεκινούσε το δικό του ιδιαίτερο εκσυγχρονιστικό έργο στο οποίο πρόκειται να αναφερθούμε στην συνέχεια αυτού του κεφαλαίου.

Από τα προαναφερθέντα γίνεται αντιληπτό το γεγονός ότι στις αρχές τις βασιλείας του ο Μαχμούτ Β', πέρα από το ότι ήταν αναγκασμένος να αντιμετωπίσει τις εσωτερικές διαταραχές σε περιφερειακό επίπεδο και τις εξωτερικές πιέσεις (τον δυτικό και κυρίως ρωσικό επεκτατισμό), ήταν αντιμέτωπος και με την ανυπακοή κάποιων σημαντικών παραγόντων εξουσίας στο ίδιο το οθωμανικό πολιτικό κέντρο. Όπως άλλωστε έχει τονιστεί, τέτοιοι βασικοί παράγοντες ήταν το σώμα των γενιτσάρων και των ουλεμάδων του κέντρου. Σε ότι αφορά το γενιτσαρικό σώμα, γνωρίζουμε ότι το σώμα είχε χάσει την μαχητική του ικανότητα ήδη από τις αρχές του 18^{ου} αιώνα. Όταν φθάνουμε στον 19^ο αιώνα και συγκεκριμένα στις πρώτες δεκαετίες της βασιλείας του Μαχμούτ Β', βλέπουμε ότι τα μέλη του ασχολούνταν με το εμπόριο. Παρόλα αυτά, οι ίδιοι επέμεναν στην διατήρηση του σώματος πρώτον για τον μισθό το οποίο λάμβαναν πλέον σε μη τακτική βάση από την Υψηλή Πύλη και δεύτερον γιατί η συνέχεια του σώματος σε πρακτικό επίπεδο εξασφάλιζε ένα βήμα από το οποίο εκφραζόταν η "απογοήτευση", στην οποία αναφερθήκαμε στο πρώτο κεφάλαιο της μελέτης μας, της συγκυριακής συμμαχίας γενιτσάρων – χαμηλόβαθμων ουλεμάδων – παραγόντων της αγοράς της Πόλης – οικονομικά ασθενέστερων στρωμάτων της πρωτεύουσας.

Ο Μαχμούτ Β' κυρίως προς τα τέλη της δεκαετίας 10' θα ενέτεινε τις προσπάθειες του για την καταστροφή των κοινωνικοπολιτικών στηριγμάτων της συμμαχίας. Μέσα σε αυτά τα πλαίσια θα προσπαθούσε να θέσει υπό έλεγχο του το ανθρώπινο δυναμικό του σώματος των γενιτσάρων. Οι γενίτσαροι από την μεριά τους, προσπάθησαν να αντισταθούν προσφεύγοντας στο παραδοσιακό τους "όπλο": στην απειλή προσφυγής στην ωμή βία. Παρόλα αυτά δεν κατάφεραν να αντιμετωπίσουν με επιτυχία τις επιθέσεις της Υψηλής Πύλης η οποία την συγκεκριμένη ιστορική στιγμή – στα μέσα της ελληνικής επανάστασης- φαινόταν αποφασισμένη να

προχωρήσει σε ριζικές αλλαγές για να τονωθεί η κεντρική οθωμανική διοίκηση¹¹⁸.

- **1826 – Η κατάργηση του σώματος των γενιτσάρων: Το προοίμιο της φημισμένης περιόδου του Τανζιμάτ**

Η διαμάχη του Μαχμούτ Β' με την συγκυριακή συμμαχία κορυφώνεται το 1826 όταν ο Μαχμούτ Β' αποφασίζει να προχωρήσει στην διάλυση του σώματος των γενιτσάρων. Παράλληλα, ο Μαχμούτ επιχειρεί να θέσει υπό έλεγχο του όλα τα διαμαρτυρόμενα οικονομικά ασθενέστερα στρώματα του κέντρου. Και τους δυο στόχους του τους επιτυγχάνει μέσα σε μικρό χρονικό διάστημα. Μετά την κατάργηση του σώματος των γενιτσάρων το 1826, ο Μαχμούτ Β' επικεντρώνεται από την μια στην ίδρυση ενός νέου στρατού¹¹⁹ και από την άλλη σε μέτρα που αφορούν αυτή την εργατική τάξη την οποία την αποτελούν οι ανειδίκευτοι εργάτες των μεγάλων αστικών κέντρων¹²⁰.

Μετά την διάλυση του σώματος των γενιτσάρων, τα άλλα στοιχεία της συγκυριακής συμμαχίας (χαμηλόβαθμοι ουλεμάδες, παράγοντες αγοράς, ανειδίκευτοι εργάτες, συντεχνίες, εβραϊκά στοιχεία) εξακολουθούν να πιστεύουν στην ανόρθωση του σώματος των γενιτσάρων και πολλές φορές φτάνουν στο σημείο να υποστηρίζουν ότι ακόμη και η ρωσική κατοχή της Πόλης είναι προτιμότερη από την καταπίεση της Υψηλής Πύλης¹²¹. Την ίδια

---

¹¹⁸ Αυτή την περίοδο, πολιτικές τοποθετήσεις στο όνομα της συμμαχίας πραγματοποιούσαν οι χαμηλόβαθμοι ουλεμάδες και κυρίως οι τυχοδιώκτες ουλεμάδες της πρωτεύουσας οι οποίοι καλούσαν τους πιστούς να επιστρέψουν στην Ιερή Παράδοση και παρακολουθούσαν με προβληματισμό την ανταρσία των ουαχαμιστών. Ένας από αυτούς ήταν ο περίφημος Χαλέτ Εφέντης του οποίου η πορεία αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα. Ο Χαλέτ Εφέντης, γόνος οικογένειας ουλεμάδων, από πολύ νωρίς βρέθηκε μέσα στα γραφειοκρατικά δίκτυα καθώς και στο δίκτυο του θρησκευτικού κατεστημένου του κέντρου. Καθώς ανέβαινε τα σκαλιά της εξουσίας ανέπτυξε στενές επαφές με όλα τα στρώματα της ομάδας εντερούν, το τάγμα των Μεβλεβίδων, τους γενίτσαρους και την νεοφαναριώτικη αριστοκρατία. Χάρη σε αυτές τις γνωριμίες του έγινε πρέσβης, υπουργός εξωτερικών και ανέλαβε τα ηνία της θρησκευτικής ηγεσίας. Στην κορυφή της καριέρας του, σε μια περίοδο ο Μαχμούτ Β' εντατικοποιούσε τις επιθέσεις του προς τους γενιτσάρους, προσπάθησε να υποστηρίξει τις θέσεις της συγκυριακής συμμαχίας υποστηρίζοντας τους γενιτσάρους και παροτρύνοντας τον σουλτάνο να επικεντρωθεί αντί στο ζήτημα των γενιτσάρων στις επικίνδυνες φυγόκεντρες δυνάμεις της οθωμανικής περιφέρειας. Μάλιστα, με σκοπό να προωθήσει την δική του πολιτική ατζέντα δεν δίστασε να συνάψει συμμαχία και με τον φημισμένο εξεγερμένο Αλί Πασά των Ιωανίνων. Βλπ. Σακάογλου Νετζιντέτ, *ο.π.*, σελ.:473

¹¹⁹ Λίγο μετά από την διάλυση των σώματος των γενιτσάρων ιδρύεται ο Νικηφόρος Στρατός του Μωάμεθ (Asakir-i Mansure-i Muhammediye). Όπως γίνεται αντιληπτό και από το όνομα ο Μαχμούτ Β' θέλει να προχωρήσει στην ίδρυση ενός νέου στρατού του οποίου η ίδρυση νομιμοποιείται στο όνομα της προόδου της Ιερής Κοινότητας και για αυτό τον σκοπό άλλωστε ζητά από τον Μωάμεθ Αλί την αποστολή Αράβων αξιωματικών σε αυτό τον νέο στρατό. Ο Μωάμεθ Αλί τον απαντά ότι στον στρατό της Αιγύπτου δεν έχει υψηλόβαθμους Άραβες αξιωματικούς και τότε ο Μαχμούτ αποφασίζει να "εισάγει" αξιωματικούς από την "ουδέτερη" Πρωσία. Βλπ. Καράλ Ζιγιά Ενβέρ, *Osmanlı Tarihi ...*, *ο.π.*, σελ.:150-151.

¹²⁰ Quataert Donald, *Workers, Peasants and Economic Change in Ottoman Empire 1730 – 1914*, Πόλη: 1993, σελ.:200-202

¹²¹ Σακάογλου Νετζιντέτ, *ο.π.*, σελ.:438

στιγμή, στο κοινό μέτωπο “απογοήτευσης” προσχωρούν και οι αγρότες της περιφέρειας που αρχίζουν τώρα να συνειδητοποιούν ή τουλάχιστον να υποψιάζονται ότι δεινή καθημερινότητα τους οφείλεται στην αρρυθμία του οθωμανικού πολιτικού κέντρου. Άλλωστε η αγροτιά της Αυτοκρατορίας αυτή την περίοδο είναι αντιμέτωπη με την σμίκρυνση της αυτοκρατορικής επικράτειας. Αυτό συνεπάγεται με την μετακίνηση μουσουλμανικών πληθυσμών της Αυτοκρατορίας (εξαιτίας των παραχωρήσεων εδαφών), την απώλεια μεγάλων παραγωγικών εκτάσεων γης στα Βαλκάνια και την διεκδίκηση καλλιεργήσιμης γης, την οποία προηγουμένως εκμεταλλευόταν οι ίδιοι, από τις νεοεγκαταστημένες νομαδικές φυλές και τους εκτοπισμένους μουσουλμανικούς πληθυσμούς. Παράλληλα, εκτός από την έλλειψη καλλιεργήσιμης γης, οι αγρότες αντιμετωπίζουν την εκμετάλλευση από τους εκπρόσωπους της Υψηλής Πύλης, τους αγιάνιδες και τους αγάδες καθώς και την υποχρεωτική στρατιωτική θητεία που τους επιβάλλει το οθωμανικό κέντρο¹²².

Σε αυτό το σημείο θα πρέπει να τονίσουμε ότι μετά την διάλυση του σώματος των γενιτσάρων παρουσιάστηκε διάσπαση στους κόλπους της συμμαχίας. Σε μια περίοδο που η δύναμη κρούσης της, δηλαδή το σώμα των γενιτσάρων, έχει περάσει προ πολλού στο παρελθόν, κάποιες μερίδες από την κοινωνική βάση της προσπαθούν να συνάψουν συμμαχίες με την γραφειοκρατία της περιόδου του Τανζιμάτ και τους αγιάνιδες με σκοπό να μετεξελιχθούν σε χαμηλόβαθμους γραφιάδες ή ενοικιαστές – καλλιεργητές γης¹²³. Η μερίδα όμως που δεν καταφέρνουν κάτι τέτοιο αυξάνουν την ένταση της πολιτικής διαμάχης με αξιωματούχους της Πύλης προσφεύγοντας σε αντιδυτικά και αντιχριστιανικά μηνύματα¹²⁴ και προσπαθώντας να προσελκύσουν κυρίως τους πρώην συμμάχους τους και νυν χαμηλόβαθμους γραφιάδες ή ενοικιαστές – καλλιεργητές γης.

- **Η μετωπική σύγκρουση της Υψηλής Πύλης με ολόκληρο το σώμα των ουλεμάδων**

Μετά την κατάργηση του σώματος των γενιτσάρων το 1826 έλαβε χώρα μια νέα εξέλιξη στην οποία ήδη αναφερθήκαμε παραπάνω: Τότε άρχισε να εκδηλώνεται η εχθρότητα του Μαχμούτ Β' (καθώς και όλων των άλλων παραγόντων Υψηλής Πύλης) την οποία προκαλούσε το γεγονός ότι την συγκεκριμένη ιστορική στιγμή η πλειοψηφία των ουλεμάδων είχε

¹²² Σακάογλου Νετζντέτ, *ο.π.*, σελ.:26-29

¹²³ Σακάογλου Νετζντέτ, *ο.π.*, σελ.:24

¹²⁴ Σακάογλου Νετζντέτ, *ο.π.*, σελ.:25

ευθυγραμμιστεί με τις θέσεις της συμμαχίας¹²⁵. Αυτό το γεγονός οδήγησε την Υψηλή Πύλη στην λήψη μιας σημαντικής πολιτικής απόφασης: Διέταξε τους ουλεμάδες να περιοριστούν στις θρησκευτικές υποθέσεις και να αφήσουν τις εγκόσμιες υποθέσεις για τους γραφειοκράτες και τους στρατιώτες της Πύλης. Αυτή λοιπόν η στρατηγική απόφαση αποτέλεσε το σημείο εκκίνησης για την διαδικασία εκκοσμίκευσης στην Αυτοκρατορία. Με άλλα λόγια, η διαδικασία εκκοσμίκευσης στην Αυτοκρατορία δεν συμβίβαζε με την διαδικασία της εκκοσμίκευσης Δύσης όπου οι κοσμικοί παράγοντες κατέβαλλαν προσπάθειες –πραγματοποίησαν πολλαπλές εξεγέρσεις- για να αναλάβουν τον έλεγχο των κοσμικών υποθέσεων των κοινωνιών τους. Στην Αυτοκρατορία η όλη διαδικασία ξεκίνησε από μια στρατηγική απόφαση της Υψηλής Πύλης στο κέντρο η οποία στη συνέχεια κατέβαλε προσπάθειες για να επιβάλει αυτή την απόφαση σε ολόκληρη την κοινωνία της Αυτοκρατορίας με την μορφή θρησκευτικής αναγέννησης ή καλύτερα θρησκευτικής αναμόρφωσης.

- **Οι προσπάθειες τόνωσης της κεντρικής οθωμανικής διοικήσεως και οι δυσκολίες κατά την δεκαετία 30**

Με σκοπό να επιβληθεί πρώτα στο κέντρο και μετά σε ολόκληρη την Αυτοκρατορία, η Υψηλή Πύλη από τα τέλη της δεκαετίας 20' άρχισε να προωθεί την δική της εκδοχή τόνωσης ολόκληρης της κεντρικής οθωμανικής διοίκησης¹²⁶. Για αυτό τον σκοπό προσπάθησε πρώτα από όλα να εξασφαλίσει το ορθολογικό πνεύμα, την αξιοκρατία και την ανταγωνιστικότητα στους κόλπους γραφειοκρατίας¹²⁷. Ως αποτέλεσμα αυτής της επιλογής δημιουργήθηκε μια κλειστή γραφειοκρατική κάστα η οποία στόχευε από την μια να προωθήσει την συντήρηση της Αυτοκρατορίας (τις

¹²⁵ Αρχικά, όπως άλλωστε τονίζεται και στην παρούσα μελέτη, αν όχι ολόκληρο το σώμα των ουλεμάδων όμως σίγουρα οι υψηλόβαθμοι ουλεμάδες υποστήριζαν ένθερμα όλα τα εκσυγχρονιστικά ανοίγματα του Μαχμούτ Β' όποια και αν ήταν αυτά (κυρίως στο στρατιωτικό πεδίο σε ότι αφορά την ίδρυση ενός "μοντέρνου" στρατού). Η διάθεση όμως της συγκεκριμένης μερίδας άρχισε να αλλάζει γύρω στα τέλη της ελληνικής επανάστασης και στις αρχές του οθωμανορωσικού πολέμου του 29. Τότε οι υψηλόβαθμοι ουλεμάδες άρχισαν να υποψιάζονται ότι ο Μαχμούτ Β' και οι στενοί συνεργάτες του στοχεύουν να επισκιάσουν τον έλεγχο που εξασκούσαν οι ίδιοι στις οθωμανικές ένοπλες δυνάμεις. Η όλη κατάσταση επιδεινώθηκε με την ατιμωτική ήττα των οθωμανικών στρατιών στο ρωσικό μέτωπο. Τότε οι υψηλόβαθμοι ουλεμάδες ένωσαν τις κατακραυγές τους με τους χαμηλόβαθμους συναδέλφους τους και άρχισαν να τονίζουν ξεκάθαρα ότι η οθωμανική ήττα οφειλόταν στο γεγονός ότι "το Ισλάμ είχε απομακρυνθεί από τις στρατιές του Μωάμεθ". Αναφέρεται στην μελέτη του Τούρκου καθηγητή Σεϊφεττίν Έρσαχιν "Islamic Support on the Westernization Policy in the Ottoman Empire: Making Mahmud II a Reformer Caliph-Sultan by Islamic Virtue Tradition", στο περιοδικό Journal of Religious Culture, αρ. 78 (2005), στο <http://web.uni-frankfurt.de/irenik/relkultur78.doc>

¹²⁶ Αυτή την περίοδο αυξάνονται βαθμιαία και οι προσπάθειες τόνωσης της περιφερειακής διοικήσεως.

¹²⁷ Γεράσιμος Στέφανος, *Azgelışmişlik Sürecinde Türkiye – I.cilt (Η Τουρκία σε Φάση Υπανάπτυξης- Α' τεύχος)*, Πόλη: 2005,σελ.:33

προσπάθειες τόνωσης) με σκοπό να συντηρηθεί η ίδια και από την άλλη έπραττε σύμφωνα με τα ιδεώδη του συγκεντρωτικού φιλελεύθερου κράτους του 19^{ου} αιώνα¹²⁸. Στην δημιουργία αυτής της κλειστής γραφειοκρατικής κάστας μεγάλο ρόλο έπαιξε το στρατηγικό άνοιγμα της Υψηλής Πύλης προς όλα τα στρώματα της οθωμανικής κοινωνίας. Παράλληλα, η Υψηλή Πύλη αμέσως μετά την διάλυση του σώματος των γενιτσάρων άρχισε να αντλεί ανθρώπινο δυναμικό από την κοινωνική βάση της συγκυριακής συμμαχίας. Με άλλα λόγια, άρχισε να δέχεται στους κόλπους της μέλη των κατώτερων στρωμάτων της αυτοκρατορικής κοινωνίας¹²⁹. Είναι γνωστό το γεγονός ότι οι προσπάθειες δημιουργίας νέου, εθνικού στρατού εντατικοποιήθηκαν στις απαρχές της βασιλείας του Μαχμούτ Β' και ήδη από τότε άρχισαν να γίνονται δεκτά στον νέο αυτοκρατορικό στρατό όλα τα μουσουλμανικά λαϊκά στοιχεία της Αυτοκρατορίας¹³⁰. Μετά την διάλυση του σώματος των γενιτσάρων τα λαϊκά στοιχεία της συγκυριακής συμμαχίας καθώς και άλλα ανεξάρτητα εντάχθηκαν στον νέο στρατό¹³¹. Σύντομα οι αξιωματούχοι της Πύλης βρέθηκαν αντιμέτωποι με μια περίεργη εικόνα: Τα μέλη των κατώτερων στρωμάτων τα οποία είχαν λάβει τα κατώτερα αξιώματα σε αντίθεση με τα αριστοκρατικά μέλη της Πύλης παρουσίασαν μεγάλη πρόοδο σε ότι αφορά την προσαρμογή στις νέες πολεμικές τέχνες και στρατηγικές¹³².

Φαίνεται πως η διαδικασία "εκλαϊκευσης" της ίδιας της αριστοκρατικής ομάδας χειροκροτήθηκε για πολύ μικρό χρονικό διάστημα από τον ίδιο τον λαό¹³³. Κυρίως μετά το ξέσπασμα κρίσης στο αιγυπτιακό μέτωπο η όλη διαδικασία έλαβε την εξής μορφή: Οι μερίδες που κατάφεραν να εξασφαλίσουν πρόσβαση στα γραφειοκρατικά πόστα προσπαθούσαν στην συνέχεια να προσκομίσουν όσο το δυνατόν περισσότερα οφέλη από τον κρατικό μηχανισμό¹³⁴ και οι υπόλοιπες, "άτυχες" μερίδες εντάσσονταν ή

¹²⁸ Στα τέλη της δεκαετίας 20 αρχίζουν να δημιουργούνται νέα υπουργεία και κρατικά συμβούλια.

Βλπ. Γεράσιμος Στέφανος, *ο.π.*, σελ.:34 και Καράλ Ζιγιά Ενβέρ, *Osmanlı Tarihi ...*, *ο.π.*, σελ.:153

¹²⁹ Ο φημισμένος Αχμέτ Πασάς ο Παπουττής είναι το πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι παρόλο που ο Αχμέτ Πασάς από ένα απλό τσαγκάρη μετεξελίχθηκε σε ένα σπουδαίο πασά της Αυτοκρατορίας, τα μέλη της αριστοκρατικής ομάδας σε καμία περίπτωση δεν αγνόησαν το παρελθόν του και εξακολούθησαν να τον αποκαλούν με το πρωταρχικό του επάγγελμα: ο Παπουττής. Βλπ. *Büyüik Larousse Ansiklopedisi (Εγκυκλοπαίδεια Μεγάλης Λαρούσης)*, λήμμα "Ahmet Paşa Pabuçcu", σελ.:216

¹³⁰ Σακάογλου Νετζντέτ, *ο.π.*, σελ.:469

¹³¹ Βλπ. κυρίως Καράλ Ζιγιά Ενβέρ, *Osmanlı Tarihi ...*, *ο.π.*, σελ.:155

¹³² Καράλ Ζιγιά Ενβέρ, *Osmanlı Tarihi ...*, *ο.π.*, σελ.:151

¹³³ Η οθωμανική κοινωνία στο σύνολο της αυτή την περίοδο βίωνε τις καταστροφικές συνέπειες των ατιμωτικών ηττών του πολεμικού μετώπου καθώς και της οικονομικής ανέχειας. Βλπ. Engelhardt, *Tanzimat ve Türkiye (Η Περίοδος Τανζιμάτ και η Τουρκία)*, Πόλη:1999, σελ.:24

¹³⁴ Πιστεύουμε ότι σε αυτό το σημείο οφείλει το σημείο εκκίνησης της η αντιπολίτευση των Νεοοθωμανών.

ακόμη υποστήριζαν εμμέσως, σιωπηρά την αντιπολίτευση της διαλυμένης μεν αλλά ταυτοχρόνως διευρυμένης συγκυριακής συμμαχίας. Οι σκέψεις ενός μαγαζάτορα αμέσως μετά την καταστροφή που διέσπειρε μια μεγάλη πυρκαγιά στο εμπορικό κέντρο της Πόλης, από αυτή την άποψη είναι πολύ διαφωτιστικές: «Ο Σουλτάνος επιθυμούσε μια πλατεία για στρατιωτικές εξασκήσεις. Εμείς του προσφέραμε την μισή πόλη!...»¹³⁵. Αυτή την περίοδο άλλωστε, ο ίδιος ο σουλτάνος Μαχμούτ Β' άρχισε να χαρακτηρίζεται από τον ίδιο τον λαό ως "μεγάλος μπελάς" και "γκιαούρης(άπιστος) σουλτάνος"¹³⁶. Την ίδια περίοδο άρχισαν να εκφράζουν την δυσαρέσκεια τους, στην οποία αναφερθήκαμε παραπάνω, και οι ουλεμάδες.

Ο Μαχμούτ Β' και οι αξιωματούχοι του ακολούθησαν την δυτική "μόδα" της εποχής. Ο Σουλτάνος ήθελε να εγκαθιδρύσει στο κέντρο έναν γραφειοκρατικό μηχανισμό ο οποίος θα προωθούσε το συγκεντρωτικό μοντέλο διακυβέρνησης σε ολόκληρη την Αυτοκρατορία¹³⁷. Είναι αξιοσημείωτο το γεγονός ότι, κυρίως μετά την απομάκρυνση της άμεσης ρωσικής απειλής μετά το δεύτερο μισό της δεκαετίας 10, η Πόλη άρχισε να ενισχύει και πάλι την ακτίνα δράσης της στα Βαλκάνια, στην βόρεια και δυτική Ανατολή, στο Ιράκ και στην βόρεια Συρία. Τότε άρχισε να στέλνει στις επαρχίες νέους νομάρχες οι οποίοι πια μοιράζονταν τις αρμοδιότητες και τις ευθύνες τους σε τοπικό επίπεδο με τους αξιωματικούς του νέου στρατού καθώς και με νέους λειτουργούς της περιφερειακής διοίκησης¹³⁸. Παράλληλα, για τις ανάγκες του νέου συγκεντρωτικού διοικητικού σχήματος δρομολογήθηκε η διαδικασία εξειδίκευσης στους κόλπους της γραφειοκρατίας: Από τώρα και στο εξής, οι γραφειοκράτες θα ήταν υπεύθυνοι για την διαχείριση των μεταρρυθμίσεων, την διπλωματία (η νέα "δύναμη κρούσης" της Αυτοκρατορίας) και την περιφερειακή διοίκηση. Οι στρατιώτες για τα στρατιωτικά ζητήματα (κυρίως για τον στρατιωτικό εκσυγχρονισμό). Οι ουλεμάδες για τα θρησκευτικά ζητήματα¹³⁹. Με αυτή την νέα συγκεντρωτική, γραφειοκρατική εκδοχή της οθωμανικής διοικήσεως μετά την Συνθήκη Βουκουρεστίου(1813), ο Μαχμούτ και η ηγεσία της Υψηλής Πύλης προσπάθησαν να θέσουν υπό έλεγχο τους τις επικίνδυνες φυγόκεντρες δυνάμεις της περιφέρειας (τους αγιάνιδες) και ταυτόχρονα χτύπησαν το κίνημα των ουαχαμπιστών χρησιμοποιώντας την δύναμη

¹³⁵ Engelhardt, *ο.π.*, σελ.:28

¹³⁶ Engelhardt, *ο.π.*, σελ.:32

¹³⁷ Στο ανατολικό τμήμα της αυτοκρατορίας ο αριθμός των επαρχιών μειώθηκε από 18 σε 4. Βλπ.

Engelhardt, *ο.π.*, σελ.:25 καθώς και Γεράσιμος Στέφανος, *ο.π.*, σελ.:35

¹³⁸ Καράλ Ζιγιά Ενβέρ, *Osmanlı Tarihi ...*, *ο.π.*, σελ.:155

¹³⁹ Οζτουνά Γιλμάζ, *ο.π.*, σελ.:498

κρούσης του Μωάμεθ Αλί¹⁴⁰. Το απότομο πέρασμα όμως από το κλασικό μοντέλο κρατικού προγραμματισμού σύμφωνα με το οποίο η κεντρική εξουσία συνυπήρχε μαζί με τους ημιαυτόνομους πολιτικούς παράγοντες της περιφέρειας στο νέο συγκεντρωτικό μοντέλο ήταν σίγουρο ότι θα προκαλούσε αναταραχές στην κρατική και κοινωνική δομή της Αυτοκρατορίας και οι άμεσες επιπτώσεις έγιναν ακόμη εμφανέστερες στην διάρκεια της αιγυπτιακής κρίσης της Αυτοκρατορίας. Παρόλα αυτά, ο ίδιος ο Μαχμούτ Β' λαμβάνοντας υπόψη την εμπειρία της σύντομης διακυβέρνησης του Αλεμντάρ Πασά στην οποία αναφερθήκαμε παραπάνω, ήταν αποφασισμένος να μην προχωρήσει σε κανέναν συμβιβασμό με τους φεουδάρχες¹⁴¹. Για αυτό τον σκοπό άρχισε να πιέζει όλο και περισσότερο τους ημιαυτόνομους πασάδες, μπέηδες και Κούρδους φεουδάρχες¹⁴². Ο Μαχμούτ Β' καθώς οι αξιωματούχοι του με σκοπό να αντισταθμίσουν την πολιτικοοικονομική εξουσία των αγιάνιδων προσπάθησαν να εξασφαλίσουν την υποστήριξη των ξένων πολιτικοοικονομικών παραγόντων¹⁴³. Παράλληλα, όπως άλλωστε τονίστηκε παραπάνω, εντατικοποιήθηκαν οι προσπάθειες ίδρυσης νέου στρατού και εγκαθίδρυσης και εξειδίκευσης των γραφειοκρατών και η δημιουργία κυβερνητικών συμβουλίων¹⁴⁴. Σε περιφερειακό επίπεδο, οι προσπάθειες εξάπλωσης της ακτίνας δράσεως του νέου συγκεντρωτικού κρατικού προγραμματισμού αφορούσαν την αποστολή γραφειοκρατών από το κέντρο στην περιφέρεια¹⁴⁵. Παράλληλα, άρχισε να λαμβάνει χώρα η διαδικασία εξειδίκευσης και στους κόλπους της περιφερειακής διοίκησης¹⁴⁶.

- **Τα πρώτα βήματα για μια παιδεία δυτικού τύπου**

Την ίδια περίοδο, με σκοπό να τροφοδοτηθεί το νέο συγκεντρωτικό μοντέλο κρατικού προγραμματισμού ιδρύθηκαν εκπαιδευτικά ιδρύματα πρώτα στο

---

¹⁴⁰ Σακάογλου Νετζντέτ, *ο.π.*, σελ.:469-470.

¹⁴¹ Τις πρώτες δεκαετίες του 19^{ου} αιώνα η Αυτοκρατορία εκτός από τα Βαλκάνια βίωσε ανταρσίες και σε ολόκληρη την βόρεια και δυτική Ανατολή. Στην Σμύρνη λ.χ. ένας ισχυρός τοπικός κοινωνικοοικονομικός παράγοντας, ο Μεχμέτ Αγάς προσπάθησε να μιμηθεί τον Μωάμεθ Αλί της Αιγύπτου και για αυτό τον σκοπό έδωσε τους αξιωματούχους της Πύλης από την πόλη και προσπάθησε να εγκαθιδρύσει δικό του πολιτικό κέντρο. Βλπ. Καράλ Ζιγιά Ενβέρ, *Osmanli Tarihi ...*, *ο.π.*, σελ.:135

¹⁴² Τανόρ Μπουλέντ, *ο.π.*, σελ.:65

¹⁴³ Μέσα σε αυτά τα πλαίσια θα πρέπει να αναλυθούν οι αποτυχημένες προσπάθειες δημιουργίας κατευθυνόμενης (αριστοκρατικής) μουσουλμανικής αστικής τάξης. Βλπ. Γεράσιμος Στέφανος, *ο.π.*, σελ.:9-14.

¹⁴⁴ Τανόρ Μπουλέντ, *ο.π.*, σελ.:66-67.

¹⁴⁵ Τέτοιες προσπάθειες έλαβαν χώρα στην Λιβύη, στο Ιράκ, στα Βαλκάνια καθώς και σε άλλα μεγάλα αστικά κέντρα της οθωμανικής περιφέρειας. Βλπ. Όζτουν Γιλμάζ, *ο.π.*, σελ.:499

¹⁴⁶ Λ.χ. αυτή την περίοδο δημιουργήθηκε το αξίωμα του μουχτάρη. Βλπ. Σακάογλου Νετζντέτ, *ο.π.*, σελ.:475

κέντρο και στην συνέχεια σε ολόκληρη την Αυτοκρατορία¹⁴⁷. Ο ίδιος ο Σουλτάνος στους δημόσιους λόγους του θα δήλωνε την προτίμηση του για την υποχρεωτική βασική εκπαίδευση και θα προχωρούσε στην ίδρυση σχολών που θα απαντούσαν στις ανάγκες του νέου στρατού και της νέας γραφειοκρατίας¹⁴⁸. Μέσα στα πλαίσια των προαναφερθέντων θα πρέπει να συμπεριληφθεί και η δημιουργία της πρώτης, επίσημης οθωμανικής εφημερίδας, ο νέος δημόσιος κώδικας ενδυμασίας για τους γραφειοκράτες, τα νέα φιλελεύθερα ανοίγματα συμβολικής τάξεως του παλατιού (κοσμικά και θρησκευτικά), η δημιουργία υπουργείων (μέσα στα πλαίσια εξειδίκευσης της γραφειοκρατίας) καθώς και το άνοιγμα των γυναικών των αριστοκρατικών στρωμάτων στον δημόσιο χώρο¹⁴⁹.

- **Η σύγχρονη δύναμη κρούσης της Αυτοκρατορίας, η διπλωματία στην νέα περίοδο**

Ο νέος οθωμανικός συγκεντρωτικός κρατικός προγραμματισμός είχε στην διάθεση του μια νέα, μοντέρνα “δύναμη κρούσης”: την διπλωματία. Όπως άλλωστε τονίζεται και στο πρώτο κεφάλαιο, ήδη από τις αρχές της βασιλείας του Σελίμ Γ' η Αυτοκρατορία είχε αρχίσει να στηρίζει την εξωτερική της πολιτική περισσότερο στην διπλωματία παρά στην στρατιωτική της ισχύ. Κατά την περίοδο βασιλείας του Μαχμούτ Β' λοιπόν, αυτή η πρακτική παγιώθηκε. Τότε η Αυτοκρατορία κατέβαλλε προσπάθειες για να εξασφαλίσει τα στρατηγικά της συμφέροντα (λ.χ. την ασφάλεια των στενών¹⁵⁰) με την διπλωματία¹⁵¹. Στην διπλωματία προσέφυγε η Αυτοκρατορία και κατά την εισβολή των Γάλλων στην Αλγερία¹⁵² αλλά και σε ότι αφορά την ίδρυση του Καθολικού Αρμένικου Πατριαρχείου¹⁵³. Εκείνη την περίοδο η διπλωματία έγινε το βασικότερο όπλο της Υψηλής Πύλης και σε ότι αφορά το “καυτό” ρωσικό, αιγυπτιακό και ουαχαμπιστικό μέτωπο¹⁵⁴. Με σκοπό να ευθυγραμμιστεί με τα νέα διπλωματικά πρότυπα το οθωμανικό κέντρο από πολύ νωρίς έσπευσε να δημιουργήσει την φημισμένη Μεταφραστική Υπηρεσία η οποία εκτέλεσε χρέη εκπαιδευτικού ιδρύματος

¹⁴⁷ Σακάογλου Νετζντέτ, *ο.π.*, σελ.:476

¹⁴⁸ Καράλ Ζιγιά Ενβέρ, *Osmanlı Tarihi ...*, *ο.π.*, σελ.:159

¹⁴⁹ Σακάογλου Νετζντέτ, *ο.π.*, σελ.:477-480.

¹⁵⁰ Σακάογλου Νετζντέτ, *ο.π.*, σελ.:467

¹⁵¹ Αυτή άλλωστε είναι μια σημαντική περίοδο (κυρίως δεκαετία 30) κατά την οποία οι αξιωματούχοι της Πύλης υπογράφουν σημαντικές συνθήκες. Τότε λ.χ. υπογράφεται η Συνθήκη Χιουνκιάρ Ισκέλεσι με Ρωσία η Συνθήκη Κιουτάχγια με τον Μωάμεθ Αλί και η Συνθήκη Μπαλτά Λιμανί με Αγγλία κ.ο.κ.

¹⁵² Καράλ Ζιγιά Ενβέρ, *Osmanlı Tarihi ...*, *ο.π.*, σελ.:124

¹⁵³ Σακάογλου Νετζντέτ, *ο.π.*, σελ.:479

¹⁵⁴ Βλπ.σημ.:337 καθώς και Όζτουνα Γιλμάζ, *ο.π.*, σελ.:482.

για τους νέους γραφειοκράτες¹⁵⁵. Η ίδια η επίσημη εφημερίδα κράτους θα εκδίδονταν εκτός από την τουρκική και αραβική γλώσσα και στην γαλλική¹⁵⁶. Θα πρέπει να τονιστεί όμως ότι η νέα δύναμη κρούσης του συγκεντρωτικού κρατικού προγραμματισμού, η διπλωματία, δεν έγινε αποδεκτή από την μερίδα του λαού που δεν κατάφερε να εξασφαλίσει πρόσβαση στην γραφειοκρατία ή δεν κατάφερε να αναπτύξει πελατειακές σχέσεις με τους νέους κοτζαμπάσηδες και κοσμικούς οικονομικούς παράγοντες. Για εκείνους, η Ρωσία, η Αγγλία και σε γενικές γραμμές ολόκληρη η Δύση ήταν ο "άπιστος εχθρός" που προσπαθούσε να καταστρέψει την Αυτοκρατορία και να στερήσει από τους ίδιους το μεροκάματο τους¹⁵⁷. Δεν θα πρέπει να αγνοούμε το γεγονός ότι σε τέτοιες περιόδους οικονομικής ανέχειας το μεροκάματο βρισκόταν στο επίκεντρο των πολιτικών τοποθετήσεων των οικονομικά ασθενέστερων τάξεων¹⁵⁸.

- **Το νέο αυτοκρατορικό αναγεννησιακό κέντρο**

Η τονωμένη κεντρική οθωμανική διοίκηση είχε προσδώσει στον εαυτό της ένα "ιερό" καθήκον: Το οθωμανικό κέντρο στο εξής θα ήταν το αναγεννησιακό κέντρο – πρότυπο της Αυτοκρατορίας. Με άλλα λόγια, θα ήταν ο φάρος –το διαφωτιστικό κέντρο- της Αυτοκρατορίας που θα "διαφώτιζε" την οπισθοδρομική περιφέρεια. Όλη αυτή η αναγέννηση θα λάμβανε χώρα σταδιακά. Ένας από τους πρώτους σερασκέριδες(επιτελάρχες) του νέου, οθωμανικού στρατού, ο Χιουσεγίν Πασάς, θα τόνιζε: «Έχω ένα κιόσκι, θα φτιάξω μια βίλλα και στην συνέχεια ένα παλάτι»¹⁵⁹. Οι νέοι αριστοκράτες γραφειοκράτες θα υπογράμμιζαν το εξής: «Είμαστε αναγκασμένοι να διδάσκουμε μια νέα γλώσσα στον λαό»¹⁶⁰. Φαίνεται πως οι ίδιοι επικεντρώνοντας το ενδιαφέρον τους στο αναγεννησιακό τους καθήκον έδιναν μεγάλη σημασία στην σημασία της κοινής γνώμης. Παράλληλα, πίστευαν ότι το αναγεννησιακό πνεύμα του κέντρου έπρεπε να επιβάλλεται δια μέσου της ακτίνας δράσεως του οθωμανικού πολιτικού κέντρου σε ολόκληρη την οθωμανική επικράτεια. Μερικά χρόνια μετά την κατάργηση του σώματος των γενιτσάρων με ιδιαίτερο φιορμάνι του ο Μαχμούτ Β' θα υπενθύμιζε με αυστηρό τόνο στους

---

¹⁵⁵ Το ίδιο.

¹⁵⁶ Οζτουννα Γιλμάζ, *ο.π.*, σελ.:498

¹⁵⁷ Engelhardt, *ο.π.*, σελ.:24

¹⁵⁸ Ο Engelhardt τονίζει χαρακτηριστικά: Η Ρωσία (μετά την συνθήκη του Χιουνκιάρ Ισκέλεσι) αν κατάφερε να απευθυνθεί στην λαϊκή δυσαρέσκεια (στην οικονομική ανέχεια) σίγουρα θα εξασφάλιζε μαζική υποστήριξη. Βλπ. Engelhardt, *ο.π.*, σελ.:35

¹⁵⁹ Engelhardt, *ο.π.*, σελ.:21

¹⁶⁰ Engelhardt, *ο.π.*, σελ.:25

νομάρχες της Τυνησίας και Λιβύης ότι έπρεπε να προχωρήσουν στην κατάργηση του δικού τους γενιτσαρικού σώματος καθώς και στην εναρμόνιση με τον νέο εκσυγχρονιστικό πνεύμα του κέντρου¹⁶¹. Κατά την διάρκεια της περιόδου του Τανζιμάτ (1839-1870) αλλά και σε ολόκληρη την διάρκεια του 19^{ου} αιώνα, στις περιπτώσεις που θα αδυνατούσε να μεταφέρει η ακτίνα δράσης του οθωμανικού πολιτικού προγραμματισμού το αναγεννησιακό μήνυμα στην οθωμανική περιφέρεια, ο νέος γραφειοκράτης θα υποστήριζε ότι η αιτία είναι οι υπήκοοι του Σουλτάνου στην περιφέρεια, οι οποίοι αδυνατούν να εναρμονιστούν με την τόνωση της κεντρικής και περιφερειακής διοίκησης¹⁶².

- **Η άνοδος της νέας γενιάς γραφειοκρατών του Μπάμπι Αλί**

Ο νέος, τονωμένος, συγκεντρωτικός κρατικός προγραμματισμός χρησιμοποιήθηκε από τον ίδιο τον Μαχμούτ Β' για να εδραιωθεί η σουλτανική- χαλιφική εξουσία η οποία δεχόταν σφοδρές επιθέσεις εδώ και καιρό. Η κατάργηση του σώματος γενιτσάρων και στην συνέχεια η επιμελημένη ποδοπάτηση των βασικών δικαιωμάτων (κατεδαφίζονται καφενεία, εξασκούνται πιέσεις στα σωματεία τα οποία βρίσκονται ήδη αντιμέτωπα με τις δυτικές πιέσεις) των οικονομικά ασθενέστερων τάξεων με σκοπό να μετατραπούν σε υπηρέτες του νέου συγκεντρωτικού πολιτικού προγραμματισμού αποτελούσαν μόλις τα πρώτα βήματα προς αυτή την κατεύθυνση¹⁶³. Ο Μαχμούτ Β' στόχευε να εδραιώσει μια ολιγαρχία στην καρδιά του οθωμανικού κέντρου και αυτό κατάφερε. Ο στόχος του Μαχμούτ δεν ήταν αδικαιολόγητος. Σε αντίθεση με την Δύση όπου είχαν λάβει χώρα εξεγέρσεις στο τέλος των οποίων είχε σχηματιστεί ένα νέο μοντέλο διακυβέρνησης. Στην Αυτοκρατορία ο Μαχμούτ με δική του πρωτοβουλία, ήθελε να προσαρμόσει τις δυτικές πρωτοτυπίες στα οθωμανικά μέτρα, με σκοπό να ενδυναμώσει το οθωμανικό κράτος και να ξεπεράσει τις κοινωνικοοικονομικές αδυναμίες και αναταραχές που περιγράφηκαν παραπάνω¹⁶⁴. Όμως η τοποθέτηση μιας γραφειοκρατικής ολιγαρχίας στην καρδιά του οθωμανικού κέντρου είχε και τις επιπτώσεις της: Με αυτό τον τρόπο έχασε πολλά από την ισχύ του το περίφημο αυτοκρατορικό συμβούλιο και τώρα πια οι γραφιάδες δεν αισθάνονταν υπεύθυνοι για τις πράξεις τους προς τους συναδέλφους τους. Τώρα πια ίσχυαν οι κανόνες της

¹⁶¹ Οζτουννα Γιλμάζ, *ο.π.*, σελ.:134 και 137.

¹⁶² Προς τα τέλη αυτού του αιώνα αυτό το επιχείρημα θα λάμβανε εθνικιστικές και κάποιες φορές ρατσιστικές διαστάσεις.

¹⁶³ Engelhardt, *ο.π.*, σελ.:26

¹⁶⁴ Για την διαφορά Δύσης – Αυτοκρατορίας βλπ. Καράλ Ζιγιά Ενβέρ, *Osmanlı Tarihi ...*, *ο.π.*, σελ.:152

ανταγωνιστικής αγοράς και στην κρατική διοίκηση¹⁶⁵. Ο ίδιος ο Μαχμούτ Β', κυρίως με το ξέσπασμα της αιγυπτιακής κρίσης, φαίνεται πως αντιλήφθηκε ότι ήταν αναγκασμένος να μοιραστεί τις πολιτικές ευθύνες με το αυτοκρατορικό κέντρο. Αυτό τον νέο στόχο του τον ένταξε μέσα στα πλαίσια εξειδίκευσης του γραφειοκρατικού συστήματος και άρχισε να μεταφέρει τα νευραλγικά κέντρα λήψης στρατηγικών κρατικών αποφάσεων από το νέο (ανανεωμένο) παλάτι του στο Μπάμπι Αλί, δηλαδή στην περιοχή της Πόλης όπου εστιάζονταν όλα τα νέα υπουργεία της Αυτοκρατορίας¹⁶⁶. Τότε άρχισε να έδρευαν και μια νέα αντίληψη στο μυαλό του κάθε Οθωμανού υπηκόου: Ότι κάθε αλλαγή προσώπου στην γραφειοκρατική δομή σήμαινε την εκ νέου τόνωση της οθωμανικής διοικήσεως¹⁶⁷.

Ο Μαχμούτ Β' δεν προωθούσε μόνος του την τόνωση της οθωμανικής διοίκησης. Κυρίως από τις αρχές της δεκαετίας 30' υπήρχαν γραφειοκράτες της Υψηλής Πύλης (του Μπάμπι Αλί) που συμμεριζόταν και συμμετείχαν στις προσπάθειες του. Σε αυτό το σημείο θα πρέπει να κάνουμε δυο σημαντικές επισημάνσεις: Την συγκεκριμένη περίοδο στο οθωμανικό κέντρο, στην Υψηλή Πύλη, υπήρχαν δυο βασικές κατηγορίες γραφειοκρατών: Από την μια, συναντάμε τους γραφειοκράτες της παλαιάς γενιάς οι οποίοι προσπαθούν να εναρμονιστούν με τις επιταγές των προσπαθειών τόνωσης και από την άλλη βλέπουμε ότι έχουν αρχίσει να εισέρχονται στην Υψηλή Πύλη νέοι γραφιάδες οι οποίοι έχουν περάσει από μια εκπαιδευτική φάση κατά την οποία έχουν προσαρμοστεί στα νέα, "εισαγόμενα" δυτικά πρότυπα της εποχής. Παράλληλα, θα πρέπει να τονιστεί και το εξής: Με την άνοδο της διπλωματίας ως την νέα δύναμη κρούσης του οθωμανικού πολιτικού προγραμματισμού, στους κόλπους της Υψηλής Πύλης, έχει αρχίσει να σχηματίζεται πολιτική πόλωση η οποία εξαρτάται από τον διάλογο και το είδος του διαλόγου που αναπτύσσει ο Οθωμανός γραφιάς με μια από τις μεγάλες δυνάμεις της περιόδου. Εδώ πρέπει να επισημάνουμε το γεγονός ότι προτιμούμε να χαρακτηρίσουμε αυτό τον "διάλογο" ως μια αμφίδρομη διαδικασία.

Πρώτα από όλα, θα πρέπει να αναφερθούμε στην παλαιά γενιά γραφιάδων, η οποία από τις απαρχές του 19^{ου} αιώνα κατέβαλλε μεγάλες προσπάθειες για να εναρμονιστεί με τις προσπάθειες τόνωσης του οθωμανικού πολιτικού προγραμματισμού. Ο πιο σημαντικός εκπρόσωπος της ήταν ο περίφημος

---

¹⁶⁵ Engelhardt, *ο.π.*, σελ.:40

¹⁶⁶ Engelhardt, *ο.π.*, σελ.:35

¹⁶⁷ Μέσα σε αυτά τα πλαίσια πρέπει να μελετηθεί η πρωταρχική υποστήριξη προς τον αναθεωρητικό Μουσταφά Ρεσίτ Πασά. Βλπ. Engelhardt, *ο.π.*, σελ.:37.

Χιουσρέβ Πασάς, ο οποίος ξεκίνησε την καριέρα του από τα χαμηλόβαθμα πόστα της Υψηλής Πύλης¹⁶⁸. Σύντομα βρέθηκε στην κορυφή της ιεραρχίας και δημιούργησε ακόμη και την δική του, προσωπική φρουρά. Ως απεσταλμένος βαλής(νομάρχης) του Σουλτάνου στην Αίγυπτο (πριν την άνοδο του Μωάμεθ Αλί) προώθησε την ίδρυση του νέου, εθνικού στρατού στην Αίγυπτο¹⁶⁹. Οι επιτυχείς χειρισμοί του σύντομα δημιούργησαν ανταγωνισμό στην Αίγυπτο με τον Μωάμεθ Αλί και στην Πόλη με τον περίφημο Χαλέτ Εφέντι στον οποίο αναφερόμαστε παραπάνω. Ο Χιουσρέβ Πασάς όμως το 1827 κατάφερε να γίνει ο πρώτος σερασκέρης(επιτελάρχης) του νέου Νικηφόρου Στρατού του Μωάμεθ¹⁷⁰. Παράλληλα, στον τομέα του στρατιωτικού εκσυγχρονισμού η μια πρωτοποριακή ιδέα του ακολουθούσε την άλλη και πέρασε έτσι στην ιστορία ως το άτομο που εισήγαγε το φέσι από την Τυνησία στην Πόλη¹⁷¹. Όμως, όπως άλλωστε τονίσαμε και παραπάνω, η πετυχημένη καριέρα του προκαλούσε ανταγωνισμούς στο οθωμανικό κέντρο, για αυτό και ο ίδιος από τις αρχές της δεκαετίας 30' άρχισε να προβάλλει μια "φιλορωσική" στάση με σκοπό να εξασφαλίσει νομιμοποιητική βάση καθώς και υποστήριξη για τους στρατηγικούς ελιγμούς του¹⁷². Το 1833 στο δικό του παλάτι στον Βόσπορο υπογράφηκε από τους εκπρόσωπους της Αυτοκρατορίας και της Ρωσίας η φημισμένη Συνθήκη Χιουνκιάρ Ισκέλεσι¹⁷³. Κατά την διάρκεια της δεκαετίας 30', η άνοδος του για αξιώματα στο οθωμανικό κέντρο συνεχίστηκε με σταθερούς ρυθμούς και το 1838 ανέλαβε τα ηνία του εκσυγχρονιστικού συμβουλίου (Meclis-i Valayî Ahkam-ı Adliye), ενώ τον επόμενο χρόνο μετά αμέσως από τον θάνατο του Μαχμούτ Β' "άρπαξε" με πραξικοπηματικό τρόπο την επίσημη σφραγίδα του πρωθυπουργού και παρέμεινε για σύντομο διάστημα σε αυτό το αξίωμα¹⁷⁴. Αυτή την περίοδο ο βασικός αντίπαλος του ήταν ο πρώην "μαθητευόμενος" του, ο ναύαρχος Αχμέτ Φεβζί, ο οποίος εξέφραζε τις ανησυχίες του για την φιλορωσική στάση του δάσκαλου του. Τελικά ο Αχμέτ Φεβζί ταυτίστηκε αυτή την περίοδο με την "λαϊκή" θέση του κέντρου, η οποία υποστήριζε τον Μωάμεθ Αλί και δεν συγχωρούσε τον Μαχμούτ Β' ο οποίος είχε προτιμήσει να συμμαχήσει με τους Μοσχοβίτες. Στο αποκορύφωμα της οθωμανοαιγυπτιακής κρίσης μάλιστα παρέδωσε τον οθωμανικό στόλο στον νέο Αιγύπτιο άρχοντα. Είναι αξιοσημείωτο το γεγονός ότι ο ναύαρχος Αχμέτ

¹⁶⁸ *Büyük Larousse Ansiklopedisi (Εγκυκλοπαίδεια Μεγάλης Λαρούσης)*, λήμμα " Koca Hüseyin Paşa", σελ.:6856

¹⁶⁹ Το ίδιο

¹⁷⁰ Το ίδιο

¹⁷¹ Το ίδιο

¹⁷² *Cumhuriyet Ansiklopedisi (Εγκυκλοπαίδεια Δημοκρατίας)*, λήμμα " Koca Hüseyin Paşa", σελ.:2039

¹⁷³ Βλπ. σημ.:352

¹⁷⁴ Το ίδιο

Φεβζί δεν ήταν μόνος μια που ολόκληρος ο Αυτοκρατορικός στόλος φάνηκε να είναι ενοχλημένος από την νέα "φιλορωσική" γραμμή του κέντρου και τον υποστήριξε. Ο ίδιος ο Χιουσρέβ Πασάς λίγο μετά από αυτό το περίεργο συμβάν, έχασε τα ηνία της εξουσίας. Ταυτόχρονα εκείνη την ιστορική στιγμή πραγματοποιούσε την είσοδο της στην πολιτική σκηνή η νέα γενιά αριστοκρατών γραφειοκρατών, και πιο συγκεκριμένα ο Μουσταφά Ρεσίτ Πασάς.

Η νέα γενιά γραφειοκρατών, η οποία είχε προωθηθεί από το άνοιγμα που πραγματοποίησε η Υψηλή Πύλη προς την οθωμανική κοινωνία στο σύνολο της, φανέρωσε τα πρώτα σημάδια δυναμικής εισόδου στην πολιτική σκηνή από την στιγμή που δημιουργήθηκαν η περίφημη Μεταφραστική Υπηρεσία και τα νέα υπουργεία τα οποία λειτούργησαν ως εκπαιδευτικά ιδρύματα για την νέα γενιά γραφιάδων. Ο σημαντικότερος εκπρόσωπος αυτής της κατηγορίας ήταν ο φημισμένος με την φιλοαγγλική του στάση Περτέβ Πασάς, ο οποίος ήταν ένας από τους πρώτους υπουργούς εξωτερικών και ήταν αυτός που προώθησε την άνοδο του Μουσταφά Ρεσίτ¹⁷⁵. Λέγεται ότι ο ίδιος ήταν απογοητευμένος με την φιλορωσική πολιτική της τελευταίας περιόδου της βασιλείας του Μαχμούτ Β' και προωθούσε την άνοδο του διαδόχου Αμπντουλμετζίντ¹⁷⁶. Ο Περτέβ ήταν ο βασικότερος φορέας του φιλελευθερισμού, της ορθολογικής σκέψης και της αξιοκρατίας στο κέντρο. Ακολουθούσε τις συμβουλές του αγγλικού προξενείου και υποστήριζε μια πιο "σκληροπυρηνική" στάση σε σύγκριση με αυτούς που πίστευαν μονάχα στην επιτυχία των διπλωματικών μέσων. Γύρω στα τέλη της ελληνικής επαναστάσεως ήταν αυτός που δήλωνε ξεκάθαρα ότι Αυτοκρατορία έπρεπε να ενισχύσει σε όλα τα μέτωπα μέχρι να εξαντληθούν όλες οι δυνάμεις της για να μην δημιουργηθεί άσχημο παράδειγμα για τις μελλοντικές υποθέσεις¹⁷⁷. Από αυτή την άποψη, είχε όλα τα βασικά χαρακτηριστικά της νέας γενιάς των γραφειοκρατών η οποία πίστευε ότι μπορούσε να εφαρμόσει την αξιοκρατία και τον ανταγωνισμό σε όλους του τομείς της κεντρικής διοίκησης. Παρόμοια πολιτική γραμμή με τον Περτέβ ακολουθούσε ο βασικός του ανταγωνιστής του, ο Ακίφ Πασάς. Μόνο που στην περίπτωση του τελευταίου φαίνεται πως οι διασυνδέσεις του με τις πρεσβείες και τα προξενία της Δύσης δεν είχαν τα ίδια καρποφόρα αποτελέσματα και συνεπώς ο ίδιος ως το τέλος της ζωής του με κάθε ευκαιρία που του δινόταν τόνιζε ότι ήταν "αυτός που ακολουθούσε την πιο πατριωτική γραμμή"¹⁷⁸.

¹⁷⁵ *Büyük Larousse Ansiklopedisi (Εγκυκλοπαίδεια Μεγάλης Λαρούσης)*, λήμμα "Perteve Paşa", σελ.:9300

¹⁷⁶ Το ίδιο

¹⁷⁷ Καράλ Ζιγιά Ενβέρ, *Osmanlı Tarihi ...*, ο.π., σελ.:199

¹⁷⁸ *Büyük Larousse Ansiklopedisi (Εγκυκλοπαίδεια Μεγάλης Λαρούσης)*, λήμμα "Akif Paşa", σελ.:275

Την φιλοαγγλική πολιτική γραμμή του Περτέβ Πασά φαίνεται πως προτίμησε να ακολουθήσει ο περίφημος Μουσταφά Ρεσίτ Πασάς, του οποίου η αδελφή είχε παντρευτεί τον φημισμένο πολιτικό άνδρα της οθωμανικής περιφέρειας, τον βαλή(νομάρχη) του βιλαετιού Χιουνταβεντιγκιάρ, τον Σπαρτιάτη Αλί Πασά¹⁷⁹. Ο ίδιος ο Ρεσίτ Πασάς όντας υιός ενός μέλους της Πύλης ήταν υπό την επίδραση των νέων εκπαιδευτικών μεθόδων που εφαρμοζόταν στον κέντρο εκείνη την περίοδο (αρχές 19^{ου} αιώνα). Στα τέλη της δεκαετίας του 10 και στις αρχές της δεκαετίας του 20 βρέθηκε στην Πελοπόννησο και φαίνεται πως εκεί παρατήρησε με μεγάλη προσοχή την ηλεκτρισμένη πολιτική ατμόσφαιρα. Ο νεαρός Ρεσίτ Πασάς εντυπωσίασε το κέντρο, και συγκεκριμένα τον Μαχμούτ Β΄ με τις λεπτομερειακές αναφορές του οι οποίες αφορούσαν την ελληνική επανάσταση και οι οποίες συμβούλευαν το κέντρο να προχωρήσει σε ριζικές μεταρρυθμίσεις¹⁸⁰. Την δεκαετία 30 βρέθηκε στην Αίγυπτο και έλαβε μέρος στις διαπραγματεύσεις για την επίλυση της οθωμανοαιγυπτιακής κρίσης. Η εμμονή του για την επιτυχία της νέας δύναμης κρούσης της Πύλης, δηλαδή της διπλωματίας (συγκεκριμένα παραχώρησε απλόχερα της Άδανα στον Ιμπραχίμ Πασά) , του κόστισε ακριβά και τελικά απομακρύνθηκε από την Αυτοκρατορία αφού έμαθε γαλλικά και στάλθηκε ως πρέσβης στην Ευρώπη (πρώτα στο Παρίσι και μετά στο Λονδίνο)¹⁸¹. Στο Λονδίνο ανέπτυξε δίκτυα επικοινωνίας με τα νευραλγικά σημεία διαχείρισης της βρετανικής πολιτικής. Έχοντας υπόψη το γεγονός ότι η Ρωσία ενδιαφερόταν για την πρόσβαση στα στενά ενώ η Γαλλία με την σιωπή της ευνοούσε την Αιγυπτιακή διπλωματία προσέγγισε με μεγάλη επιτυχία την αγγλική διπλωματία η οποία δεν έβλεπε με καθόλου καλό μάτι τις προσπάθειες εγκαθίδρυσης του κρατικού μονοπωλίου του Μωάμεθ Αλί στην Αίγυπτο και του υιού του Ιμπραχίμ Πασά στην Συρία¹⁸². Δεν θα πρέπει να θεωρηθεί τυχαίο το γεγονός ότι ο ίδιος εκείνη την περίοδο άρχισε να προωθεί μια δική του προσωπική ατζέντα για την τόνωση της κεντρικής διοικήσεως η οποία επικεντρωνόταν σε ζητήματα όπως το ελεύθερο εμπόριο, τις φορολογικές τροποποιήσεις – διευκολύνσεις και την ανάπτυξη των υποδομών της Αυτοκρατορίας¹⁸³. Το 1838 όταν έγινε υπουργός εξωτερικών άρχισε να ακολουθεί την δική του πολιτική γραμμή σε συνεννόηση με το Λονδίνο. Το ίδιο έτος υπέγραψε την περίφημη εμπορική

¹⁷⁹ *Büyük Larousse Ansiklopedisi (Εγκυκλοπαίδεια Μεγάλης Λαρούσης)*, λήμμα " Ali Paşa Ispartali", σελ.:482

¹⁸⁰ *Büyük Larousse Ansiklopedisi (Εγκυκλοπαίδεια Μεγάλης Λαρούσης)*, λήμμα " Mustafa Reşit Paşa", σελ.:8409

¹⁸¹ Το ίδιο

¹⁸² Τανόρ Μπουλέντ, *ο.π.*, σελ.:79

¹⁸³ Το ίδιο

συμφωνία με την Αγγλία¹⁸⁴. Προχώρησε ένα βήμα παραπέρα όταν άρχισε να επιδιώκει στρατιωτική συμφωνία με την Αγγλία και συγκρούστηκε με την φιλορωσική μερίδα του Χιουσρέφ Πασά¹⁸⁵. Την περίοδο 1839 – 1841 μαζί με τον νέο σουλτάνο Αμπντουλμεντζίντ διακήρυξε το φημισμένο φιρμάνι του Γκιουλχανέ και επίλυσε το ζήτημα της Αιγύπτου και των στενών με διπλωματικούς μεθόδους και φυσικά με την υποστήριξη του Λονδίνου¹⁸⁶.

Ο Μουσταφά Ρεσίτ Πασάς υπήρξε η ηγετική μορφή της νέας γραφειοκρατικής γενιάς στο οθωμανικό κέντρο. Όπως και ο μέντορας του, ο Περτέβ Πασάς, έτσι και ο ίδιος πίστευε στον φιλελευθερισμό, στον συγκεντρωτικό κρατικό προγραμματισμό και στην αξιοκρατία. Αλλά επειδή ο ίδιος είχε βρεθεί στην κορυφή της Υψηλής Πύλης προσάρμοζε την πολιτική του στάση στον αριστοκρατικό χαρακτήρα του στενού του πολιτικού κύκλου επαφών. Έτσι στο οθωμανικό κέντρο φαίνεται πως επιθυμούσε να δει μια ολιγαρχία να διαχειρίζεται όλα τα στάδια της τόνωσης του οθωμανικού πολιτικού προγραμματισμού και να “διαφωτίζει” ολόκληρη την Αυτοκρατορία. Έτσι, σε ότι αφορά το φημισμένο συμβούλιο που διαχειριζόταν τα εκσυγχρονιστικά βήματα, ο ίδιος ήταν αυτός ο οποίος τόνιζε ότι τα μέλη έπρεπε να επιλέγονται αποκλειστικά από τον Σουλτάνο και ότι η Αυτοκρατορία έπρεπε να λάβει ως πρότυπο για τον εαυτό της την Αυστρία και την Πρωσία και όχι τα άλλα κράτη της πιο “δημοκρατικής” Δυτικής Ευρώπης¹⁸⁷.

Την συγκεκριμένη περίοδο εκτός από την φιλορωσική και φιλοαγγλική μερίδα στους κόλπους της αριστοκρατικής ομάδας βλέπουμε ότι υπήρχε και μια τρίτη μερίδα, η φιλογαλλική της οποίας ο κύριος εκπρόσωπος της ήταν ο Γκαλίπ Αμεντί Εφέντης¹⁸⁸. Όντας διπλωμάτης ο Γκαλίπ Εφέντι είχε αναπτύξει στενές επαφές με τους γαλλικούς παράγοντες και ήταν αυτός ο οποίος κατέβαλλε μεγάλες προσπάθειες για να εξασφαλίσει την ελεύθερη διακίνηση των γαλλικών πλοίων στην Μαύρη Θάλασσα¹⁸⁹.

---

¹⁸⁴ Βλπ. σημ.:364

¹⁸⁵ Τανόρ Μπουλέντ, *Osmanlı – Türk Anayasal Gelişmeleri (Οι Οθωμανοτουρκικές Συνταγματικές Εξελίξεις)*, σελ.:83

¹⁸⁶ Βλπ. σημ.:364

¹⁸⁷ Τανόρ Μπουλέντ, *ο.π.*, σελ.:82

¹⁸⁸ *Büyük Larousse Ansiklopedisi (Εγκυκλοπαίδεια Μεγάλης Λαρούσης)*, λήμμα “Galip Amedi Paşa”, σελ.:4371

¹⁸⁹ Σε τέτοιες περιπτώσεις εκτός από τις προσωπικές επιδιώξεις μεγάλο ρόλο έπαιζαν και οι δωροδοκίες.

- **Οι προσπάθειες τόνωσης της οθωμανικής οικονομίας και οι κοινωνικοί αντίκτυποι**

Η τόνωση της κεντρικής και περιφερειακής διοίκησης που επιδίωκε η γραφειοκρατία της περιόδου του Μαχμούτ Β' ήταν γενική. Εκτός από τον τονωμένο συγκεντρωτικό κρατικό προγραμματισμό ένας άλλος βασικός στόχος ήταν η τόνωση του οικονομικού προγραμματισμού. Εδώ, η βασική επιδίωξη της νέας γενιάς γραφειοκρατών η οποία είχε απαλλαχθεί από την αντιπολίτευση της συγκυριακής συμμαχίας καταργώντας το σώμα των γενιτσάρων και θέτοντας υπό τον έλεγχο της τα οικονομικά ασθενέστερα στρώματα της Πόλης ήταν η εξής: Το συγκεντρωτικό κράτος (η αριστοκρατική ολιγαρχία του κέντρου) έπρεπε να ελέγχει και να κατευθύνει όλες τις οικονομικές δραστηριότητες¹⁹⁰ με σκοπό να εξασφαλίσει τους απαιτούμενους πόρους(φόροι¹⁹¹) για να προωθήσει την τόνωση της εκσυγχρονιστικής διαδικασίας¹⁹². Μέσα σε αυτά τα πλαίσια το κέντρο ευνοούσε την ενσωμάτωση της εσωτερικής αγοράς στην παγκόσμια αγορά¹⁹³ και προχωρούσε σε εκτεταμένες δημεύσεις που αφορούσαν κυρίως τα βακούφια (θρησκευτικά κοινωφελής ιδρύματα) και τους αγιάνιδες¹⁹⁴. "Χτυπώντας" οικονομικά τους αγιάνιδες, το κέντρο στόχευε να προωθήσει την ίδρυση μιας μεσαίας τάξης κοτζαμπάσηδων καθώς και μιας μουσουλμανικής αστικής τάξης που θα ήταν υπάκουη στον τονωμένο, συγκεντρωτικό κρατικό προγραμματισμό. Για αυτό τον σκοπό άλλωστε θα νομιμοποιούσε την ιδιοκτησία γης¹⁹⁵. Την ίδια στιγμή, το κέντρο προσπαθούσε να αυξήσει τους ήδη πολύ υψηλούς φόρους και να καθιερώσει την πληρωμή μισθών από το Κεντρικό Θησαυροφυλάκιο σε όλους τους γραφειοκράτες¹⁹⁶. Είναι αξιοσημείωτο το γεγονός ότι το κέντρο προχώρησε πρώτα στην αύξηση του φόρου τζίτζιέ που πλήρωναν οι μη μουσουλμάνοι υπήκοοι και στην συνέχεια εξέφρασε σκέψεις για επιβολή αυτού του φόρου σε όλους του υπηκόους του Σουλτάνου δίχως καμία διάκριση. Το πολιτικό μήνυμα ήταν ξεκάθαρο: Σε μια περίοδο που οι πολιτικοί πραγματοποιούσαν όλο και περισσότερες αναφορές στην δικαιοσύνη και στην ισότητα, η νέα γραφειοκρατική ολιγαρχία στο οθωμανικό κέντρο ξεκινώντας από το σκέλος του οικονομικού προγραμματισμού υπενθύμιζε στους υπηκόους του ότι όλοι

¹⁹⁰ Γεράσιμος Στέφανος, *ο.π.*, σελ.:33

¹⁹¹ Γεράσιμος Στέφανος, *ο.π.*, σελ.:36

¹⁹² Κυρίως για την δημιουργία νέου, μοντέρνου, εθνικού στρατού υπήρχε μεγάλη ανάγκη κονδυλίων. Βλπ.Καράλ Ζιγιά Ενβέρ, *ο.π.*, κυρίως σελ.:155

¹⁹³ Γεράσιμος Στέφανος, *ο.π.*, σελ.:35

¹⁹⁴ Faroqi Sureyya, *Bektaşilik (Μπεκτατισμός)*, Πόλη:2004, σελ.:163, 164 και 171.

¹⁹⁵ Βλπ.σημ.:159

¹⁹⁶ Engelhardt, *ο.π.*, σελ.:25

σύμφωνα με την οικονομική τους επιφάνεια είχαν οικονομικές υποχρεώσεις ως προς το devlet (κράτος) τους απέναντι στο οποίο είναι όλοι ίσοι¹⁹⁷. Αυτή η λογική επρόκειτο να μετεξελιχθεί στον νέο οθωμανισμό της νέας τανζιματικής εποχής.

Υπό το φως των προαναφερθέντων θα μπορούσαμε να συνοψίσουμε τα μέτρα τόνωσης του οικονομικού προγραμματισμού που λήφθηκαν από το κέντρο στα τέλη της βασιλείας του Μαχμούτ Β' με τον εξής τρόπο: Κρατικό μονοπώλιο παραγωγής και πώλησης, υψηλή φορολογία, δημεύσεις, μισθοί των γραφειοκρατών, πρώτα βήματα για νέα δομή περιφερειακής διοίκησης¹⁹⁸. Όλες αυτές οι προσπάθειες τόνωσης οικονομικού προγραμματισμού είχαν ένα κοινό "θεωρητικό" υπόβαθρο: Η Υψηλή Πύλη ξεκινώντας από τις απαρχές της βασιλείας του Σελίμ Γ' έδειξε ενδιαφέρον για να συλλάβει το πνεύμα των σαρωτικών κοινωνικοοικονομικών αλλαγών και με βάση αυτές τις αλλαγές ανέπτυξε δικές της πρωτότυπες ιδέες και πρωτάκουστους σχεδιασμούς. Έτσι παρατήρησαν ότι στην Δύση είχε αναπτυχθεί η μαζική κατανάλωση αγαθών, η ποικιλομορφία των καταναλωτικών αγαθών, η έννοια της ασφάλειας της ζωής και της περιουσίας καθώς και ένας οικονομικός προγραμματισμός που υποστήριζε και διεύθυνε της αγροτική παραγωγή¹⁹⁹. Μέσα σε αυτά τα πλαίσια πρότειναν την ανάπτυξη μοντέρνων (εκσυγχρονισμένων σύμφωνα με τα δυτικά πρότυπα) ντόπιων βιοτεχνιών, την ανάπτυξη οικονομικών εσόδων του οθωμανικού κέντρου (δημιουργία προϋπολογισμού, επιβολή νέων, αυστηρών φόρων), τον εξωτερικό δανεισμό, την εξασφάλιση ασφάλειας της ζωής και της περιουσίας, την δημιουργία νέου καθεστώτος ιδιοκτησίας γης και την εκμετάλλευση των ορυχείων^{200 201}.

Οι παραπάνω πρωτότυπες ιδέες αποδεικνύουν ότι η Υψηλή Πύλη είχε αντιληφθεί ότι η τόνωση της κεντρικής οθωμανικής διοικήσεως και ο στρατιωτικός εκσυγχρονισμός εξαρτιόταν από τον οικονομικό

---

¹⁹⁷ Περισσότερες αναφορές στο συγκεκριμένο ζήτημα πραγματοποιούνται στην συνέχεια αυτού του κεφαλαίου στο σημείο που αναφερόμαστε στην τονωμένη κοινωνική πολιτική και στον οθωμανισμό της εποχής.

¹⁹⁸ Engelhardt, ο.π.:33

¹⁹⁹ Σαγιάρ Γκιουνέρ Αχμέτ, *Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması (Ο Εκσυγχρονισμός Της Οθωμανικής Οικονομικής Σκέψης)*, Πόλη:2000, σελ.:173-175

²⁰⁰ Σαγιάρ Γκιουνέρ Αχμέτ, ο.π., σελ.:174-182

²⁰¹ Την ίδια περίοδο τα δυτικά κέντρα εξουσίας άρχιζαν να εστιάζουν την προσοχή τους στην πλούσια πρώτη ύλη της Αυτοκρατορίας καθώς και στις προσπάθειες τόνωσης του προγραμματισμού από την ομάδα εντερόν. Παράλληλα, τόνιζαν ότι η Αυτοκρατορία μπορούσε με τους κατάλληλους χειρισμούς να μετεξελιχθεί σε μια πλούσια αγορά για τα δυτικά προϊόντα. Βλπ. Σαγιάρ Γκιουνέρ Αχμέτ, ο.π., σελ.:191-197

εκσυγχρονισμό και το γεγονός ότι το εμπόριο και η οικονομική ανάπτυξη ήταν εκτός από την διπλωματία η άλλη νέα δύναμη κρούσης των νέων εποχών²⁰². Σε αυτό το σημείο θα πρέπει να τονιστεί το εξής: Κατά τον 19^ο αιώνα η Δύση περνούσε από την φάση του μερκαντισμού στην φάση του φιλελευθερισμού. Στην περίπτωση της Αυτοκρατορίας η φάση του μερκαντισμού ήταν κάτι το άγνωστο. Ο γραφειοκράτης του Τανζιμάτ στο ξεκίνημα της καριέρας του, από την μια ενσωμάτωνε στην πολιτικοοικονομική του ατζέντα τις φιλελεύθερες ιδέες της Δύσης, και έτσι λ.χ. τόνιζε ότι πέρα από την σουλτανική εξουσία υπήρχε και η εξουσία των οικονομικών διεργασιών, και από την άλλη γνωρίζοντας τις ελλείψεις της Αυτοκρατορίας (την ανυπαρξία της φάσης του μερκαντισμού) προσπαθούσε να εξασφαλίσει ισορροπία ανάμεσα στις εισαγωγές και εξαγωγές της Αυτοκρατορίας²⁰³.

Η τόνωση του οικονομικού σκέλους του οθωμανικού πολιτικού προγραμματισμού από την ανανεωμένη Υψηλής Πύλη επιφύλασσε πολλαπλές συνέπειες για όλες τις τάξεις της οθωμανικής κοινωνίας. Στην περίπτωση των κοτζαμπάσηδων, όπως έχει τονιστεί άλλωστε παραπάνω, το κέντρο με διάφορες στρατηγικές κινήσεις (κατάργηση δημεύσεων γης στις αρχές της δεκαετίας 30²⁰⁴, πέρασμα σε καθεστώς ιδιοκτησίας γης²⁰⁵ κ.α.) προσπαθούσε να δημιουργήσει μια μεσαία τάξη γαιοκτημόνων η οποία θα ήταν υπάκουη στον νέο συγκεντρωτικό κρατικό προγραμματισμό²⁰⁶. Παράλληλες προσπάθειες καταβλήθηκαν και για την προώθηση της μουσουλμανικής εμπορικής τάξης²⁰⁷. Παράλληλα, το φιλελεύθερο κλίμα ολόκληρης της περιόδου θα ευνοούσε την ανάπτυξη της μη μουσουλμανικής αστικής τάξης²⁰⁸. Έτσι, το κέντρο βλέποντας ότι η δημιουργία της

²⁰² Σαγιάρ Γκιουνέρ Αχμέτ , *ο.π.*, σελ.:175 και 179

²⁰³ Σαγιάρ Γκιουνέρ Αχμέτ , *ο.π.*, κυρίως σελ.:178

²⁰⁴ Βλπ.σημ.:159

²⁰⁵ Γεράσιμος Στέφανος, *ο.π.*, σελ.:35

²⁰⁶ Γεράσιμος Στέφανος, *ο.π.*, σελ.:34

²⁰⁷ Επί Σελίμ Γ΄ αυτή η τάξη ονομάστηκε ως "τάξη των ωφέλιμων εμπορών" και αποφασίστηκε να απολαμβάνουν όλα τα προνόμια και τις διευκολύνσεις των "ευρωπαίων εμπορών" (με τον όρο "ευρωπαίος έμπορος" γινόταν αναφορά στους ξένους, δυτικούς και στους μη μουσουλμάνους Οθωμανούς έμπορους). Είναι αξιοσημείωτο το γεγονός ότι οι λιγοστοί Οθωμανοί μουσουλμάνοι έμποροι στην Δύση στις επιστολές τους προς το κέντρο αντί να εστιάζονται στην αύξηση των δικών τους κερδών προσπαθούσαν να απαντήσουν την μια και μοναδική ερώτηση: Πως θα γλιτώσει το κράτος; (Devlet nasıl kurtarılır?). Από την πλευρά του το κράτος δεν επιθυμούσε να δει να αναπτύσσεται μια ανεξάρτητη μουσουλμανική αστική τάξη. Ο φημισμένος Ατίφ Εφέντης σε επιστολή του προς το Παλάτι θα περιέγραφε τα γεγονότα του 1789 στο Παρίσι και θα χαρακτήριζε της νέα, αναδυόμενη γαλλική αστική τάξη ως "μάζα ταραχοποιών". Βλπ. Σαγιάρ Γκιουνέρ Αχμέτ , *ο.π.*, κυρίως σελ.:183 και 187 καθώς και Γεράσιμος Στέφανος, *ο.π.*, σελ.:172

²⁰⁸ Οι Οθωμανοί μη μουσουλμάνοι έμποροι ονομάστηκαν το 1802 "ευρωπαίοι έμποροι" και άρχισαν να απολαμβάνουν όλα τα προνόμια και διευκολύνσεις που απολάμβαναν οι ξένοι έμποροι στην επικράτεια της Αυτοκρατορίας. Βλπ. Σαγιάρ Γκιουνέρ Αχμέτ , *ο.π.*, κυρίως σελ.:183

μουσουλμανικής αστικής τάξης καθυστερούσε, με τα προτανζιματικά του φιλελεύθερα ανοίγματα προσπάθησε να προσεγγίσει την μη μουσουλμανική αστική τάξη. Στην περίπτωση των τοκογλύφων οι προσπάθειες τόνωσης φαίνεται ότι ευνοούσαν αυτή την τάξη αφού τώρα φαίνεται ότι τα κέρδη τους αυξάνονταν από την στιγμή που οι ίδιοι ανέπτυσαν περιπλοκά δίκτυα συνδιαλλαγής απευθείας με το αυτοκρατορικό κέντρο²⁰⁹.

Ενώ όλες οι προαναφερόμενες τάξεις με τον ένα ή τον άλλο τρόπο απολάμβαναν τα προνόμια του φιλελεύθερου κλίματος της περιόδου, τα μουσουλμανικά καθώς και τα εβραϊκά οικονομικά ασθενέστερα στρώματα θα ήταν η μερίδα της οθωμανικής κοινωνίας που θα πλήρωνε το τίμημα της τόνωσης της οθωμανικής διοίκησης. Γνωρίζουμε ότι κυρίως μετά την κατάργηση του σώματος των γενιτσάρων, το κέντρο προσπαθεί να θέσει όλο και περισσότερο τα οικονομικά ασθενέστερα στρώματα υπό τον έλεγχο του²¹⁰. Η Υψηλή Πύλη στοχεύει να χρησιμοποιήσει αυτά τα στρώματα για να τονώσει την οικονομία της Αυτοκρατορίας. Την ίδια στιγμή, η Πύλη διαπιστώνει ότι οι απογοητευμένες μάζες στα μεγάλα αστικά κέντρα (εκτός από την καταταλαιπωρημένη αγροτιά) ωθούν στα άκρα την απόγνωση της ήδη κατακερματισμένης συγκυριακής συμμαχίας και για αυτό τον σκοπό προχωρά στην λήψη κάποιων αυστηρών μέτρων για να διατηρηθεί η τάξη και η ασφάλεια αν όχι σε όλη την επικράτεια τουλάχιστον στα μεγάλα αστικά κέντρα²¹¹. Με την πάροδο του χρόνου όμως, τα πρώην μέλη της συμμαχίας τα οποία έχουν καταφέρει να ενσωματωθούν στο νέο γραφειοκρατικό δίκτυο του κέντρου αρχίζουν να εκφράζουν την απογοήτευση τους για την όλη κατάσταση. Αυτή η "απογοήτευση" έχει να κάνει περισσότερο με το γεγονός ότι οι ίδιοι δεν καταφέρνουν να εναρμονιστούν με τα νέα δεδομένα που κυριαρχούν στο κέντρο καθώς και με το γεγονός ότι οι ίδιοι βλέπουν ότι η προοπτική ανόδου τους μέσα στο νέο γραφειοκρατικό δίκτυο να επισκιάζεται από τις φιλοδοξίες των αριστοκρατών που διατηρούν στενές επαφές με το Παλάτι²¹². Την ίδια στιγμή όμως, οι νέοι γραφειοκράτες αρχίζουν και προωθούν το δικό τους "ιδιαίτερο" οικονομικό προγραμματισμό ο οποίος εστιάζεται σε συγκεκριμένα πεδία

²⁰⁹ Γεράσιμος Στέφανος, *ο.π.*, σελ.:36

²¹⁰ Λ.χ. αμέσως μετά την διάλυση του σώματος των γενιτσάρων, το κέντρο κλείνει όλα τα καφενεία, τους μπεκταστικούς τεκκέδες στην Πόλη και στην περιφέρεια και ο αριστοκρατικός στενός κύκλος του Παλατιού διαδίδει φήμες ότι οι φτωχοί της Πόλης προκαλούν επιδημίες κ.ο.κ. Βλπ. Σακάογλου Νετζντέτ, *ο.π.*, σελ.:468 και 469 καθώς και Καράλ Ζιγιά Ενβέρ, *Osmanlı Tarihi ...*, *ο.π.*, σελ.:130

²¹¹ Επανεκδίδεται νέος κώδικας δημόσιας ενδυμασίας κατά τον οποίο όλες οι κοινωνικές ομάδες είναι αναγκασμένες να τηρούν κάποιες προϋποθέσεις. Το συγκεκριμένο μέτρο φαίνεται πως στοχεύει να κρατήσει μακριά από την επίδειξη πλούτου κυρίως τις μη μουσουλμανικές αστικές τάξεις. Βλπ. Καράλ Ζιγιά Ενβέρ, *Osmanlı Tarihi ...*, *ο.π.*, κυρίως σελ.:467

²¹² Σαγιάρ Γκιουνέρ Αχμέτ, *ο.π.*, κυρίως σελ.:206 και 209

αναφοράς. Πρώτα από όλα, οι ίδιοι τονίζουν την σημασία του φιλελευθερισμού και για αυτό τον σκοπό με διάφορα σουλτανικά φερμάνια προσπαθούν να εδραιώσουν την ασφάλεια ζωής και παρουσίας σε ολόκληρη την Αυτοκρατορία²¹³. Παράλληλα, καταβάλλουν προσπάθειες για να εναρμονίσουν την τόνωση της κεντρικής διοίκησης με την τόνωση του οικονομικού προγραμματισμού (προωθούν ταυτοχρόνως την εδραίωση του νέου γραφειοκρατικού συστήματος, του νέου εθνικού-οθωμανικού- στρατού καθώς προσπαθούν να οδεύσουν προς μια εθνική-οθωμανική- οικονομία). Ένας άλλος στόχος τους είναι η ένταξη της εθνικής –οθωμανικής- οικονομίας στα ευρύτερα δυτικά οικονομικά δίκτυα συνδιαλλαγών²¹⁴. Παράλληλα, προσπαθούν να προχωρήσουν στην λήψη κάποιων σημαντικών μέτρων που αφορούν την οθωμανική κοινωνία στο σύνολο της. Έτσι σκέφτονται να προωθήσουν μια ελεγχόμενη αύξηση του πληθυσμού(κυρίως φαίνεται ότι η σκέψη τους αφορά τα σουνιτικά – χανεφίτικα στοιχεία), να εισάγουν δυτική τεχνολογία για την τόνωση του αγροτικού τομέα, και να εξισορροπήσουν τις εισαγωγές με τις εξαγωγές (κατάλοιπο περιόδου μερκαντισμού)²¹⁵. Το επίκεντρο του οικονομικού προγράμματος τους όμως εξακολουθεί να αποτελεί η σκέψη ότι αν το κέντρο επιθυμεί να επιτύχει τους στόχους του τότε είναι αναγκασμένο να στηρίζει τις προσπάθειες του πάνω στις στρατηγικές κινήσεις της οθωμανικής αστικής τάξης. Έτσι, από την μια προσπαθεί να δημιουργήσει το κατάλληλο έδαφος που θα ευνοήσει την άνθηση της νέα σουνιτικής – χανεφίτικης αστικής τάξης καθώς και της μεσαίας τάξης των σουνιτών – χανεφιτών κοτζαμπάσηδων, και από την άλλη απευθύνεται στην μη μουσουλμανική τάξη της Αυτοκρατορίας και υπενθυμίζει σε αυτή τα καθήκοντα της: Τα μέλη της επωφελούμενα από τις διευκολύνσεις που παρέχει το κέντρο είναι αναγκασμένα να υποστηρίξουν υλικά και πνευματικά τις προσπάθειες τόνωσης²¹⁶. Με όλες αυτές τις κινήσεις τους, οι νέοι γραφειοκράτες αποδεικνύουν ότι έχουν αντιληφθεί τουλάχιστον εν μέρει το πνεύμα των νέων δομικών ανακατατάξεων που λαμβάνουν χώρα στην Δύση και ότι προσπαθούν να προσαρμοστούν σε αυτές δίδοντας λειτουργικότητα στις πεπαλαιωμένες οθωμανικές δομές²¹⁷. Άλλωστε, προς αυτή την κατεύθυνση οδεύει και ο φημισμένος αναθεωρητικός Μουσταφά Ρεσίτ Πασάς. Ο ίδιος προσπαθώντας να εξασφαλίσει την εμπιστοσύνη της Δύσης, προσπαθεί να καταπολεμήσει την

²¹³ Σαγιάρ Γκιουνέρ Αχμέτ , *ο.π.*, κυρίως σελ.:214

²¹⁴ Σαγιάρ Γκιουνέρ Αχμέτ , *ο.π.*, σελ.:223

²¹⁵ Σαγιάρ Γκιουνέρ Αχμέτ , *ο.π.*, σελ.:217-219

²¹⁶ Αυτή την περίοδο εκφράζονται σκέψεις και ιδέες που αφορούν την ίδρυση ανώνυμων εταιριών από κεφαλαιοκράτες καθώς μετοχική συμμετοχή σε τράπεζες που επρόκειτο να ιδρυθούν. Βλπ. Σαγιάρ Γκιουνέρ Αχμέτ , *ο.π.*, σελ.:219-220

²¹⁷ Σαγιάρ Γκιουνέρ Αχμέτ , *ο.π.*, κυρίως σελ.:222

διαφθορά, τις καταχρήσεις της εξουσίας, να αυξήσει την φορολογία (χτυπά τα μεσαία και κατώτερα στρώματα), να προχωρήσει στην κατάργηση του κρατικού μονοπωλίου, στην πώληση γης σε ξένους, σε εμπορικές συμφωνίες με τις μεγάλες δυνάμεις και σε στρατηγικούς, πρωτότυπους ελιγμούς που στοχεύουν από την μια στο να διατηρήσουν την ενότητα της Αυτοκρατορίας και από την άλλη στο να δημιουργήσουν γέφυρες επικοινωνίας και συνδιαλλαγών με την Δύση²¹⁸. Κυρίως όμως με την εμπορική συνθήκη του 1838 προσπαθεί να εξασφαλίσει νέους οικονομικούς πόρους για την τόνωση του κρατικού προγραμματισμού –της γραφειοκρατίας-^{219 220}.

- **Η νέα κοινωνική πολιτική της νέας περιόδου: Ο Οθωμανισμός**

Κατά την διάρκεια όλης αυτής της περιόδου, η Υψηλή Πύλη η οποία διαχειρίζεται τα εκσυγχρονιστικά ανοίγματα, στην περίπτωση της κοινωνικής πολιτικής ακολουθεί την πορεία του οθωμανισμού στον οποίο έχουμε αναφερθεί παραπάνω. Βασικός της στόχος είναι να εξασφαλίσει νομιμοποιητική βάση για την τονωτική πράξη και για αυτό τον λόγο προσπαθεί να στηριχθεί στην σύμπραξη των αστικών τάξεων της Αυτοκρατορίας. Και μια που εκείνη την περίοδο η μουσουλμανική αστική τάξη στην Αυτοκρατορία είναι σχεδόν ανύπαρκτη ο οθωμανισμός λαμβάνει νέες διαστάσεις. Θεμέλιος λίθος του οθωμανισμού αυτής της νέας περιόδου αποτελεί η πολιτική γραμμή της Υψηλής Πύλης που υπενθυμίζει σε όλους τους υπηκόους του Σουλτάνου ότι σε περίπτωση που χαθεί το devlet (το κράτος) θα “χαθούν” όλοι οι υπήκοοι του Σουλτάνου, ότι δεν πρόκειται να παραμείνει σεβασμός για την θρησκεία, την αυτοκρατορική κοινωνία, τον Σουλτάνο και τους γραφειοκράτες του²²¹. Μέσα σε αυτά τα πλαίσια, η νέα αριστοκρατική διανόηση του κέντρου από την μια σπεύδει να προωθήσει τα

---

²¹⁸ Ο Άγγλος αξιωματικός Sir Adolphus Slade θα τόνιζε χαρακτηριστικά: Η οικονομική συμφωνία Αγγλίας – Αυτοκρατορίας του 1838 στόχευε να καταστρέψει οικονομικά των Μωάμεθ Αλί. Βλπ. Engelhardt, *ο.π.*, σελ.:37-38 καθώς και Σαγιάρ Γκιουνέρ Αχμέτ, *ο.π.*, κυρίως σελ.:203. Μέσα σε αυτά πλαίσια πραγματοποιούνται βήματα για βελτίωση των επικοινωνιών και υποδομών, η καταμέτρηση του πληθυσμού καθώς και η βελτίωση όλων των κοινωνικών υποδομών που αφορούν την καθημερινότητα του οθωμανού υπηκόου. Βλπ. Σακάογλου Νετζιντέτ, *ο.π.*, σελ.:475, 480, 498

²¹⁹ Η εμπορική συνθήκη του 1838 με την Αγγλία, προέβλεπε σχετικά υψηλότερους φόρους για εισαγόμενα αλλά ταυτοχρόνως διευκολύνσεις για εισαγωγές στην Αυτοκρατορία καθώς και φορολόγηση των εξαγόμενων προϊόντων. Βλπ. Γεράσιμος Στέφανος, *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye – 2.cilt (Η Τουρκία σε Φάση Υπανάπτυξης– Β΄ τεύχος)*, σελ.:34. Πιέζοντας τους αγιάνιδες η διακυβέρνηση του Μουσταφά Ρεσίτ Πασά στοχεύει να στερήσει αν όχι την οικονομική σίγουρα την πολιτική εξουσία από τους αγιάνιδες. Βλπ. Γεράσιμος Στέφανος, *ο.π.*, σελ.:35

²²⁰ Προσπαθώντας να εξασφαλίσει οικονομικούς πόρους για την γραφειοκρατία θυσιάζει όλους του μικρομεσαίους επιχειρηματίες και παραγωγούς καθώς και τους αγιάνιδες της Αυτοκρατορίας. Βλπ. *Büyük Larousse Ansiklopedisi (Εγκυκλοπαίδεια Μεγάλης Λαρούσης)*, λήμμα “ Mustafa Reşit Paşa”, σελ.:8409

²²¹ Οζτουνά Γιλμάζ, *ο.π.*, σελ.:499

βασικά συστατικά της παράδοσης της Αυτοκρατορίας (λ.χ. διδασκαλία περσικής, αραβικής γλώσσας μαζί με τα γαλλικά²²²) και από την άλλη προσπαθεί να προσαρμοστεί και σε συμβολικό επίπεδο στις επιταγές των νεοωτερικών συνθηκών (λ.χ. εκδίδεται στις 3/3/1829 νέος κώδικας δημόσιας ένδυσης για τους γραφειοκράτες του Σουλτάνου²²³, ο ίδιος ο Σουλτάνος φωτογραφίζεται και η κόρη του, η Αττιγιέ Σουλτάν συμμετάσχει σε στρατιωτικές ασκήσεις με στρατιωτική στολή²²⁴).

Σε ότι αφορά τα μουσουλμανικά στοιχεία της Αυτοκρατορίας, στο σκέλος της κοινωνικής πολιτικής, η Πόλη προσπαθεί να προωθήσει την ισλαμική συνοχή στους κόλπους της κοινωνίας δίνοντας όλο και μεγαλύτερη σημασία στις θρησκευτικές τελετουργίες²²⁵. Η ίδια η τάξη των ουλεμάδων στο κέντρο χειροκροτεί αυτά τα ισλαμικά ανοίγματα αλλά ταυτοχρόνως εξακολουθεί να εκφράζει τις ανησυχίες της για την αρρυθμία του οθωμανικού πολιτικού κέντρου καθώς και για τις συνέπειες των προσπαθειών τόνωσης του από την Υψηλή Πύλη²²⁶. Την ίδια στιγμή το κέντρο πραγματοποιεί μια αποφασιστική στροφή προς μια πιο σουνιτική – χανεφίτικη στάση: Μετά την ολική διάλυση του σώματος των γενιτσάρων προχωρεί αυτή την φορά στην “μερική” διάλυση του τάγματος των Μπεκτασίδων²²⁷ το οποίο με τον ένα ή τον άλλο διατηρούσε επαφές με το πρώτο.

Παράλληλα, οι ουλεμάδες του κέντρου παίρνουν μια πιο σκληροπυρηνική ή καλύτερα ορθόδοξη στάση διατηρώντας “επίσημες” επαφές μονάχα με το πιο ορθόδοξο τάγμα των Νακσιμπεντίδων²²⁸. Με αυτή την κίνηση στρατηγικής σημασίας το οθωμανικό κέντρο από την μια στοχεύει στο να ενδυναμώσει τους δεσμούς του με τους ορθόδοξους ουλεμάδες με σκοπό να εξασφαλίσει νομιμοποιητική βάση για τις τονωτικές προσπάθειες του, και από την άλλη προσπαθεί να αντλήσει οικονομικούς πόρους για αυτές τις προσπάθειες του. Από αυτή την άποψη, η κοινωνική σύμβαση, δηλαδή ο νέος οθωμανισμός λειτουργεί ως ενδυναμωτικό στοιχείο ως προς τα δυο πρώτα σκέλη του προγραμματισμού (κρατικό και οικονομικό)²²⁹.

---

²²² Το ίδιο

²²³ Οζτουνά Γιλμάζ, *ο.π.*, σελ.:498

²²⁴ Βλπ. σημ.:406

²²⁵ Σακάόγλου Νετζντέτ, *ο.π.*, σελ.:474

²²⁶ Καράλ Ζιγιά Ενβέρ, *Osmanlı Tarihi ...*, *ο.π.*, σελ.:53

²²⁷ Το κέντρο δεν προχωρά στην διάλυση του κέντρου του τάγματος, το φημισμένο Χατζιμπεκτάς. Βλπ.

Faroqi Suraiya, *ο.π.*, σελ.:175

²²⁸ Faroqi Suraiya, *ο.π.*, σελ.:161

²²⁹ Faroqi Suraiya, *ο.π.*, σελ.:162-181

Πάντως, αξιοσημείωτο παραμένει το γεγονός ότι, το κέντρο κατηγορεί για απιστία μονάχα τα υψηλόβαθμα στελέχη του Μπεκτασικού τάγματος, ενώ στην περίπτωση των χαμηλόβαθμων προχωρά σε διεργασίες “προσηλυτισμού” στην επίσημη σουνιτική – χανεφήτικη γραμμή του κέντρου²³⁰. Το κέντρο μαζί με την μερική διάλυση του τάγματος των Μπεκτασίδων προχωρά και στην απομάκρυνση του τάγματος των Χαλιδίδων (μια υποδιαίρεση του Νακσιμπεντικού τάγματος), του οποίου το “απελευθερωτικό” μήνυμα το θεωρεί επικίνδυνο ως προς τον προγραμματισμό του, από την Πόλη. Αυτό το σουντικό – χανεφήτικο κέντρο άλλωστε εκείνη την ιστορική στιγμή αρχίζει να επιβάλλει τις αρχές του νέου συγκεντρωτικού κρατικού προγραμματισμού του και στην λειτουργία της κοινωνικής πολιτικής του: Επιβάλλει στα τάγματα ιεραρχημένη δομή καθώς και κανονισμούς λειτουργίας και συμπεριφοράς. Ενώ όλα αυτά νομιμοποιούνται στο όνομα της “λαμπρής παραδόσεως”²³¹.

Σε ότι αφορά τα μη μουσουλμανικά στοιχεία της Αυτοκρατορίας και κυρίως την νέα μη μουσουλμανική τάξη (ζητά απεγνωσμένα την υποστήριξη της) το κέντρο με τον οθωμανισμό του αφήνει να εννοηθεί ότι “ο Σουλτάνος είναι ο φίλος και προστάτης των Χριστιανών της Αυτοκρατορίας”²³². Ο ίδιος ο Μαχμούτ Β' θα τόνιζε: «Από τώρα και στο εξής θέλω να γνωρίζω τους μουσουλμάνους υπηκόους μου στο τζαμί, τους χριστιανούς υπηκόους μου στην εκκλησία και τους Εβραίους υπηκόους μου στην συναγωγή»²³³. Σε πολλές περιπτώσεις μάλιστα, οι μη μουσουλμάνοι υπήκοοι του Σουλτάνου καλούνται σε ενεργή συμμετοχή στις προσπάθειες άμυνας του κράτους²³⁴. Ο ίδιος ο Σουλτάνος πραγματοποιεί ανοίγματα προς την καθημερινότητα των μη μουσουλμάνων υπηκόων του²³⁵. Τονίζουμε ότι, το κέντρο με τον οθωμανισμό του προσπαθεί από την μια να υπενθυμίσει σε όλα τα μη μουσουλμανικά στοιχεία της Αυτοκρατορίας τα καθήκοντα τους και από την άλλη προσπαθεί να απαντήσει στις προκλήσεις της σερβικής και ελληνικής επανάστασης²³⁶. Έτσι, αρχίζει να τονίζεται όλο και περισσότερο ότι όλα τα στοιχεία της Αυτοκρατορίας δίχως καμία θρησκευτική διάκριση είναι οι

²³⁰ Faroqi Suraiya, *ο.π.*, κυρίως σελ.:173

²³¹ Faroqi Suraiya, *ο.π.*, κυρίως σελ.:177-179

²³² Σακάογλου Νετζντέτ, *ο.π.*, σελ.:481

²³³ Βλπ.σημ.:159

²³⁴ Λ.χ. σε οθωμανορωσικούς πολέμους οι χριστιανοί προσφέρουν όπλα και χρηματική βοήθεια στο κέντρο καθώς την ίδια περίοδο κάποια μέλη τους αρχίζουν να εντάσσονται έστω και πειραματικά στον Οθωμανικό Στόλο. Βλπ. *Η Ιστορία του Νέου Ελληνισμού (1770-2000)*, ένθετο εφημερίδος “Τα Νέα”, Αθήνα: 2001, τεύχος 2, σελ.:290

²³⁵ Σακάογλου Νετζντέτ, *ο.π.*, σελ.:467

²³⁶ Τανόρ Μπουλέντ, *ο.π.*, σελ.:68

υπήκοοι του Σουλτάνου²³⁷. Μέσα σε αυτά τα πλαίσια, το κέντρο προχωρά σε φιλελεύθερα ανοίγματα μεγάλης συμβολικής αξίας: Στις αρχές της δεκαετίας 30, ακόμη και οι μασονικές στοές απολαμβάνουν τις ελευθερίες του νέου φιλελεύθερου κύματος στο οθωμανικό κέντρο²³⁸.

Κυρίως την δεκαετία 30 λαμβάνει χώρα και μια άλλη πολύ σημαντική εξέλιξη: Η ανανεωμένη ηγεσία της Υψηλής Πύλης απομακρύνεται από την "επίσημη" γλώσσα του κράτους η οποία είναι ακατανόητη για τον απλό λαό καθώς και για τα νέα "λαϊκά" μέλη που έχει αρχίσει να δέχεται στους κόλπους της, και κατευθύνεται προς νέες κατευθύνσεις. Με άλλα λόγια, πραγματοποιούνται τα πρώτα βήματα για να εδραιωθεί μια κατανοητή(απλή), "λαϊκή", γραπτή τουρκική γλώσσα²³⁹.

Η ΠΕΡΙΟΔΟΣ 1839 – 1856: Η ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΗ ΤΗΣ ΥΨΗΛΗΣ ΠΥΛΗΣ. ΟΙ ΣΤΟΧΟΙ ΚΑΙ ΟΙ ΔΥΣΚΟΛΙΕΣ

- **Η ριζοσπαστική μερίδα των γραφειοκρατών της Υψηλής Πύλης και οι ευσεβείς στόχοι της**

Στα κεφάλαια που προηγήθηκαν μελετήσαμε τις προσπάθειες τόνωσης, ή καλύτερα τις προσπάθειες εκσυγχρονισμού των κεντρικών και περιφερειακών οθωμανικών διοικητικών δομών κατά την βασιλεία του Σελίμ Γ' και του Μαχμούτ Β'. Ταυτόχρονα είδαμε ότι κυρίως προς τα τέλη της βασιλείας του Μαχμούτ Β' πραγματοποίησε την άνοδο της στην Υψηλή Πύλη μια νέα γενιά γραφειοκρατών που έχει λάβει δυτική παιδεία. Αυτή λοιπόν η συγκεκριμένη τάξη του οθωμανικού κέντρου επρόκειτο να είναι η τάξη η οποία θα οδηγούσε ολόκληρη την Αυτοκρατορία στην περίοδο του Τανζιμάτ. Θα πρέπει να τονιστεί το γεγονός ότι στην νέα περίοδο Τανζιμάτ, η οθωμανική επικράτεια μαζί με τις αυτονομημένες από την Αυτοκρατορία πρώην επαρχίες της, ολοκλήρωσε την ένταξη της στην παγκόσμια αγορά. Από εκείνη την ιστορική στιγμή και έπειτα (μετά την υπογραφή της συμφωνίας 1838 με την Αγγλία) στο Αυτοκρατορικό κέντρο μια νέα μερίδα γραφειοκρατών με δυτική παιδεία θα εντατικοποιούσε τις προσπάθειες της με σκοπό να τονωθούν όλοι οι τομείς της κεντρικής και περιφερειακής διοίκησης. Πιο συγκεκριμένα, η διαδικασία τόνωσης της οθωμανικής

---

²³⁷ Βλπ.σημ.:159

²³⁸ Σακάογλου Νετζντέτ, ο.π., σελ.:476

²³⁹ Βλπ. κυρίως *Büyük Larousse Ansiklopedisi* (Εγκυκλοπαίδεια Μεγάλης Λαρούσης), λήμματα "Akif Paşa" και "Şeyh Galip" σε σελ. 275 και 11063 αντιστοίχως καθώς και *Cumhuriyet Ansiklopedisi* (Εγκυκλοπαίδεια Δημοκρατίας), λήμμα "Esat Mehmet Efendi", σελ.:3803

διοίκησης στο εξής δεν θα αφορούσε αποκλειστικά τον εκσυγχρονισμό του οθωμανικού στρατού. Μετά το 1838 η τονωτική διαδικασία, δηλαδή ο εκσυγχρονισμός των οθωμανικών διοικητικών δομών, θα αφορούσε εκτός από τον στρατιωτικό, και τον κοινωνικοπολιτικό τομέα. Εκείνη την περίοδο, με σκοπό να επιτευχθεί αυτός ο εκσυγχρονισμός, μια μερίδα γραφειοκρατών της Υψηλής Πύλης θα ξεκινούσε μια σειρά προσπαθειών για την δημιουργία του κατάλληλου γραφειοκρατικού δικτύου σε ολόκληρη την οθωμανική επικράτεια²⁴⁰. Έτσι, βλέπουμε ότι το 1838 (1253 έτος Εγίρας) ιδρύθηκε στην Πόλη το Υψηλό Συμβούλιο Νομικών Εντολών (Meclis-i Valayi Ahkam-i Adliye²⁴¹) με σκοπό να συντονιστούν όλες οι νομικές προσπάθειες τόνωσης του οθωμανικού πολιτικού κέντρου²⁴². Την ίδια στιγμή ένα φημισμένο μέλος της Υψηλής Πύλης, ο Κετσετσιαζαντέ Ιτζζέτ Μόλλα παρουσίαζε στον Μαχμούτ Β' μια ολοκληρωμένη έκθεση η οποία περιγράφει όλα τα απαιτούμενα μέτρα για την πολυπόθητη διατήρηση της ακεραιότητας της Αυτοκρατορίας: Καταπολέμηση της διαφθοράς, της σπατάλης, της φτώχειας, την προώθηση της νέας τάξης πραγμάτων στην πολιτική σκηνή και στις ένοπλες δυνάμεις, το νέο φορολογικό και νομικό καθεστώς, την ανάπτυξη και προώθηση του εμπορίου και την αξιοκρατία για την γραφειοκρατική δομή της Αυτοκρατορίας²⁴³. Αξιοσημείωτο παραμένει το γεγονός ότι η Υψηλή Πύλη στα τέλη της δεκαετίας 30', επέμενε να συνδέει την εκσυγχρονιστική (τονωτική) πράξη με τον όρο "διατήρηση" (συντήρηση). Αυτή η εμμονή στην συντήρηση οφειλόταν στο γεγονός ότι η Πύλη πίστευε ότι η αρρυθμία του οθωμανικού πολιτικού κέντρου πήγαζε από την απομάκρυνση από τον Ιερό Κανόνα και ταυτόχρονα από την έλλειψη της εναρμόνισης του οθωμανικού πολιτικού κέντρου με τις νέες εξελίξεις της Δύσης²⁴⁴. Έτσι, καταργώντας το γενιτσαρικό σώμα το 1826, η Πύλη ένοιωθε την ανάγκη να λάβει πρωτοβουλίες και να προχωρήσει με αποφασιστικότητα στην τόνωση του οθωμανικού πολιτικού κέντρου. Όλες αυτές οι προσπάθειες θα στηριζόνταν στην πεποίθηση ότι η ριζοσπαστική μερίδα²⁴⁵ της ανανεωμένης

²⁴⁰ Findley V.Carter, *Bureaucratic Reform in the Ottoman Empire*, Princeton: 1971, σελ.:218

²⁴¹ Οζόν Νιχάτ Μουσταφά, *Osmanlıca – Türkçe Sözlük (Οθωμανοτουρκικό Λεξικό)*

²⁴² *Tanzimat I (Τανζιμάτ Ι -ειδική έκδοση για τα 100 χρόνια της ανακοίνωσης του φερμανιού, το 1939 από το Υπουργείο Εθνικής Παιδείας της Τουρκικής Δημοκρατίας-)*, Πόλη: 2004, ανόρσελ.:169

²⁴³ Το ίδιο

²⁴⁴ Τανόρ Μπουλέντ, *ο.π.*, σελ.:86 – 87, *Tanzimat I (Τανζιμάτ Ι)*, *ο.π.*, σελ.:48-49.

²⁴⁵ Όπως άλλωστε και στα ελληνικά έτσι και στα λατινικά στην ρίζα του όρου "radical" (ριζοσπαστικό) βρίσκεται ο όρος "radix" το οποίο σημαίνει "ρίζα". Ο συγκεκριμένος λατινικός όρος στην αγγλική του εκδοχή άρχισε να χρησιμοποιείται μετά τον 17^ο αι. με την έννοια "θέτω τις ρίζες (βάσεις)". Εμείς ονομάζουμε "ριζοσπαστική" την συγκεκριμένη μερίδα της Υψηλής Πύλης διότι τα μέλη της σε αντίθεση με άλλους γραφειοκράτες, έχοντας λάβει δυτική παιδεία στα νεανικά τους χρόνια, τόλμησαν να προχωρήσουν σε ριζική αποκόλληση από το οθωμανικό παρελθόν, να δρομολογήσουν ένα ριζοσπαστικό μανιφέστο (αναφερόμαστε στο φερμάνι του 1839), και να προσπαθήσουν να πραγματοποιήσουν "ριζικές" αλλαγές στην αυτοκρατορική διοικητική δομή όπως πραγματοποιούσαν την ίδια περίοδο στην Δύση οι

γραφειοκρατίας της Υψηλής Πύλης πίστευε ότι ήταν σε θέση να ελέγξει όλα τα δρώμενα στο σκέλος του οικονομικού προγραμματισμού και όλα τα ανοίγματα (στο εξωτερικό και στο εσωτερικό) σε ότι αφορά την εκσυγχρονιστική διαδικασία στις διοικητικές δομές η οποία είχε ως σκοπό να επιτύχει και πάλι την αποτελεσματικότητα των οθωμανικών διοικητικών δομών και της οθωμανικής δύναμης κρούσης και το να ανταποκριθεί το οθωμανικό κέντρο στις επιταγές του Ιερού Κανόνα (οι ίδιοι δεν πίστευαν ότι με τις "ριζικές" αλλαγές που προωθούσαν υπερέβαιναν τα στενά όρια της παράδοσης)²⁴⁶. Ένα τέτοιο μέλος της Υψηλής Πύλης ήταν ο Μουσταφά Ρεσίτ Πασάς ο οποίος πραγματοποίησε τα πρώτα του βήματα στην πολιτική δίπλα στον αγγλόφιλο Περτέβ Πασά. Όπως τονίστηκε στα προηγούμενα κεφάλαια, ο ίδιος υπήρξε παρόν στο ξέσπασμα της ελληνικής επανάστασης καθώς και της αιγυπτοοθωμανικής κρίσης και στην πορεία ανέλαβε καθήκοντα πρέσβη στο Παρίσι και στο Λονδίνο. Το 1838, την στιγμή που ο Κετσετσιαζαντέ Ιζζέτ Μόλλα περνούσε την Υψηλή Πύλη για να ανακοινώσει τα πορίσματα της έκθεσης του, ο ίδιος ανέλαβε καθήκοντα υπουργού εξωτερικών στην Πόλη. Η στρατηγική του ήταν απλή: Σε μια περίοδο που οι οθωμανικές στρατιές βίωναν αλληπάλληλες ήττες στο αιγυπτιακό μέτωπο, θα προσπαθούσε να υποστηρίξει από την μια την τόνωση και από την άλλη την ανεξαρτησία του οθωμανικού πολιτικού κέντρου στο όνομα της πολυπόθητης διατήρησης της ακεραιότητας της Αυτοκρατορίας, βασιζόμενος στην ισορροπία των Μεγάλων Δυνάμεως της Δύσης και κυρίως στην υποστήριξη της Αγγλίας²⁴⁷. Έτσι, το 1838 όταν ανέλαβε καθήκοντα υπουργού εξωτερικών της Αυτοκρατορίας προώθησε τις προσπάθειες για την ανάπτυξη του αγροτικού τομέα, του εμπορίου και της βιομηχανίας και την ίδια χρονιά υπέγραψε την περίφημη εμπορική συμφωνία με την Αγγλία η οποία εξασφάλιζε οικονομικές διευκολύνσεις στην Βρετανική Αυτοκρατορία στην επικράτεια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, εξασφάλιζε επίσης κάποιους επιπλέον οικονομικούς πόρους από τους φόρους εισαγόμενων προϊόντων για την Υψηλή Πύλη προκαλώντας την ίδια στιγμή την τελική πτώση των οθωμανικών οικονομικών παραγόντων (δυσκόλευε η εξαγωγή και ο ανταγωνισμός των οθωμανικών προϊόντων ενώ δεν λαμβανόταν κανένα

αναδυόμενες αστικές τάξεις. Περισσότερες αναφορές πραγματοποιούνται στην συνέχεια αυτής της μελέτης. Βλπ. Αλοβα Ερντάλ & Καμπάγιατς Σινά, *Latince – Türkçe Sözlük (Λατινοτουρκικό Λεξικό)*, λήμμα "radix", σελ.:504 καθώς και The Oxford Dictionary of Word Histories, λήμμα "radical", σελ.:412

²⁴⁶ Σαγιάρ Γκιουνέρ Αχμέτ, *Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması (Ο Εκσυγχρονισμός Της Οθωμανικής Οικονομικής Σκέψης)*, σελ.:254

²⁴⁷ Πρέπει να τονίσουμε ότι η πλειοψηφία των αξιολογών μελετών που ασχολούνται με την περίοδο του Μουσταφά Ρεσίτ Πασά υπερτονίζουν την φιλοαγγλική του στάση αγνοώντας τις προσπάθειες του για έναν ανεξάρτητο οθωμανικό πολιτικό προγραμματισμό.

μέτρο για την ελεύθερη διακίνηση τους στην αυτοκρατορική επικράτεια²⁴⁸)²⁴⁹. Βλέπουμε ότι οι πρώτες κινήσεις του Μουσταφά Ρεσίτ Πασά αφορούσαν το σκέλος του οικονομικού προγραμματισμού. Αυτό σήμαινε ότι ο ίδιος αλλά και πολλά μέλη της Υψηλής Πύλης ήταν αποφασισμένα να πραγματοποιήσουν όλα τα προαπαιτούμενα ανοίγματα στο σκέλος του οικονομικού προγραμματισμού (ταυτοχρόνως και στο σκέλος της κοινωνικής πολιτικής) για να ενταχθεί η οθωμανική οικονομία στην παγκόσμια αγορά με σκοπό να προωθηθεί η ανεξαρτησία της Αυτοκρατορίας με την υποστήριξη και την ασφάλεια που θα παρείχε η ισορροπία ισχύος ανάμεσα στις Μεγάλες Δυνάμεις της Δύσης στο εξωτερικό και την σύμπραξη με διάφορες ομάδες ελίτ στο εσωτερικό.

Είναι γεγονός ότι, η Συνθήκη Μπαλτάλιμανι του 1838 με την Αγγλία δυσκόλευε την θέση των ντόπιων οικονομικών παραγόντων και προωθούσε το αγγλικό κεφάλαιο στην αυτοκρατορική επικράτεια. Την ίδια στιγμή όμως η νέα ριζοσπαστική μερίδα γραφειοκρατών επιδίωκε να διευρύνει τα δίκτυα συνεργασίας με τις ντόπιες ελίτ τάξεις με σκοπό να αντλήσει νομιμοποιητική βάση για την προώθηση της εγκαθίδρυσης της ίδιας στην εξουσία του ανανεωμένου οθωμανικού κέντρου. Έτσι η Συνθήκη του 1838, πέρα από τα αγγλικά οικονομικά προνόμια, σημάδεψε και την εγκαθίδρυση της ιδιοκτησίας γης στην Αυτοκρατορία²⁵⁰. Με αυτό το άνοιγμα της, η ριζοσπαστική γραφειοκρατία στόχευε στο να δημιουργήσει μια πολυάριθμη μεσαία τάξη ιδιοκτητών γης η οποία θα υποστήριζε ή καλύτερα θα τροφοδοτούσε την τόνωση του ανεξάρτητου οθωμανικού πολιτικού κέντρου, δηλαδή την εγκαθίδρυση συγκεντρωτικού κράτους και νέου καθεστώτος φορολογίας που θα υποστήριζε αυτό. Από αυτή την άποψη, η ριζοσπαστική μερίδα της Υψηλής Πύλης (ο Μουσταφά Ρεσίτ Πασάς και οι σύντροφοι του) είχε τρεις βασικούς "ταξικούς" στόχους: Να θέσει υπό τον πλήρη έλεγχο της την κοινωνική βάση της διαλυμένης συγκυριακής συμμαχίας, δηλαδή τα οικονομικά ασθενέστερα στρώματα της Αυτοκρατορίας, να θέσει όρια στην ανάπτυξη των μεγάλων πολιτικοοικονομικών παραγόντων (των αγιάνιδων, κοτζαμπάσηδων, σαρράφιδων- τοκογλύφων-) της οθωμανικής οικονομικής ζωής τα οποία με τις εξεγέρσεις των Βαλκανίων είχαν παρουσιάσει σημάδια ανάπτυξης δικών τους, αυτόνομων πολιτικών κέντρων²⁵¹ ή είχαν

²⁴⁸ Τσαντιρτζί Μουσά, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı* (Στην Περίοδο Τανζιμάτ η Κοινωνικοοικονομική Δομή της Ανατολής), Άγκυρα: 1997, σελ.:178

²⁴⁹ *Tanzimat 2 (Τανζιμάτ 2 -ειδική έκδοση για τα 100 χρόνια της ανακοίνωσης του φερμανιού, το 1939 από το Υπουργείο Εθνικής Παιδείας της Τουρκικής Δημοκρατίας-)*, Άγκυρα: 1999, σελ.:731

²⁵⁰ Σαγιάρ Γκιουνέρ Αχμέτ, *ο.π.*, σελ.:230

²⁵¹ Αυτή την περίοδο πολλοί κοτζαμπάσηδες αφήνοντας της διαχείριση της γης τους στους υπάλληλους τους στην επαρχία μετανάστευσαν στα μεγάλα αστικά κέντρα και άρχισαν να απασχολούνται με το

μετεξελιχθεί σε διαμεσολαβητές του δυτικού κεφαλαίου²⁵², και να προωθήσει την ανάπτυξη μιας μεσαίας τάξης ιδιοκτητών γης η οποία στην συνέχεια θα μετεξελισσόταν σε αστική τάξη που θα υπάκουε στις οδηγίες της Υψηλής Πύλης. Στο εξωτερικό ο Μουσταφά Ρεσίτ Πασάς θα προσπαθούσε να πλαισιώσει αυτή την στρατηγική με μια στρατιωτική συμμαχία με την Αγγλία η οποία θα προφύλαγε την Αυτοκρατορία από τα θανατηφόρα πλήγματα της Αιγύπτου του Μωάμεθ Αλί, η οποία εκείνη την στιγμή δρομολογούσε μια αντίπαλη στρατηγική (ο υιός του Μωάμεθ Αλί στην Συρία στήριζε τις προσπάθειες του στην υποστήριξη των μεγάλων μη μουσουλμανικών οικονομικών παραγόντων)²⁵³.

- **Η νέα ιδιότητα της νέας δύναμης κρούσης (της διπλωματίας) στην νέα περίοδο του Τανζιμάτ**

Ο Μουσταφά Ρεσίτ Πασάς καθώς και ολόκληρη η ριζοσπαστική ομάδα έδειχνε ότι φοβόταν τον ρωσικό πολιτικοστρατιωτικό επεκτατισμό περισσότερο από τον αγγλικό οικονομικό επεκτατισμό²⁵⁴. Για αυτό τον σκοπό δρομολογούσε με αποφασιστικότητα το νέο όπλο της Υψηλής Πύλης, την διπλωματία (στο επίκεντρο της οθωμανικής διπλωματίας από τώρα και στο εξής θα βρισκόταν η ισορροπία ισχύος στην Δύση και κυρίως η εξασφάλιση της υποστήριξης της Αγγλίας και της Γαλλίας²⁵⁵). Άλλωστε, αυτή η δρομολόγηση ήταν επιβεβλημένη από την στιγμή που ο ναύαρχος Αχμέτ Φεβζί Πασά όντας απογοητευμένος από τις πρακτικές της φιλορωσικής μερίδας στην Πόλη με ηγέτη τον Χιουσρέφ Πασά, είχε παραδώσει τον οθωμανικό στόλο τον οποίο είχε εκσυγχρονίσει με τόσους κόπους ο Μαχμούτ Β' στον Μωάμεθ Αλί²⁵⁶. Έχοντας χάσει την βασική στρατιωτική δύναμη κρούσης της η Αυτοκρατορία είχε στηρίξει όλες της τις ελπίδες πλέον αποκλειστικά στο "διπλωματικό όπλο". Η νέα δύναμη κρούσης της Υψηλής Πύλης, η διπλωματία είχε και μια άλλη ιδιότητα: Οι δυτικές δυνάμεις με το

εμπόριο. Αυτά ήταν τα πρώτα βήματα εξέλιξης μιας νέας αστικής τάξης έξω από την εμβέλεια της Πόλης. Βλπ. Παπαγεωργίου Γεώργιος, *Οι Συντεχνίες στα Γιάννενα Κατά τον 19^ο Αιώνα και τις Αρχές του 20^{ου} Αιώνα*, Αθήνα: 1989, σελ.:106

²⁵² Στις αρχές του 19^{ου} αιώνα, σε διαμεσολαβητή του δυτικού κεφαλαίου άρχισαν να εξελίσσονται πέρα από τους χριστιανούς υπηκόους του Σουλτάνου και πολλοί μουσουλμάνοι έμποροι. Βλπ. Τσαντιρτζί Μουσά, *ο.π.*, σελ.:179

²⁵³ Η στρατιωτική συμμαχία με την Αγγλία δεν πραγματοποιήθηκε καθώς δεν βρήκε ο Μουσταφά Ρεσίτ Πασάς σύμφωνο το Λονδίνο με τους προγραμματισμούς του. Την ίδια στιγμή η απογοήτευση του μεγάλωσε καθώς διαπίστωσε ότι το Παρίσι δεν πίστευε στην μεταρρυθμιστική στρατηγική της ριζοσπαστικής αριστοκρατίας. Βλπ. *Tanzimat 2 (Τανζιμάτ 2)*, *ο.π.*, σελ.:732

²⁵⁴ Γεράσιμος Στέφανος, *Azgelışmişlik Sürecinde Türkiye – 2.cilt (Η Τουρκία σε Φάση Υπανάπτυξης– Β' τεύχος)*, Πόλη: 2005, σελ.:86

²⁵⁵ *Tanzimat 2 (Τανζιμάτ 2)*, *ο.π.*, σελ.:742

²⁵⁶ Οζτουνά Γιλμάζ, *ο.π.*, σελ.:502

ξέσπασμα της οθωμανοαιγυπτιακής κρίσης είχαν αρχίσει να αναμειγνύονται στα εσωτερικά δρώμενα της Αυτοκρατορίας (ως τότε οι παρεμβάσεις ήταν έμμεσες) και αυτή η νέα πραγματικότητα λειτουργούσε ως νομιμοποιητική βάση για τα εκσυγχρονιστικά βήματα μιας μερίδας των γραφειοκρατών της Υψηλής Πύλης²⁵⁷. Όμως η εμβέλεια του νέου “διπλωματικού όπλου” είχε κάποια συγκεκριμένα όρια. Και αυτά τα όρια ξεκινούσαν στο σημείο όπου η διπλωματία ερχόταν αντιμέτωπη με την βασική φιλοδοξία της ριζοσπαστικής μερίδας της Υψηλής Πύλης, δηλαδή την ανεξαρτησία του οθωμανικού πολιτικού κέντρου²⁵⁸. Η ανανεωμένη Υψηλή Πύλη θεωρούσε ότι, οι νέοι διαχειριστές των οθωμανικών διοικητικών και στρατιωτικών δομών έπρεπε να προχωρήσουν στην τόνωση του οθωμανικού πολιτικού κέντρου ανεξάρτητα από κάθε εξωτερική πίεση (οι “φιλικές” συμβουλές ήταν πάντα ευπρόσδεκτες) και να θεωρήσουν ότι η ισορροπία ισχύος ανάμεσα στις πολλαπλές δυνάμεις της Δύσης αποτελούσε εγγύηση για την ασφάλεια των χειρισμών τους²⁵⁹. Μέσα σε αυτά τα πλαίσια, οι ριζοσπάστες μετά την επίλυση της αιγυπτιακής κρίσης, το 1841 θα προχωρούσαν στην εξασφάλιση ευνοϊκού καθεστώτος των Στενών το οποίο θα έθετε όρια στον ρωσικό (με επίβλεψη των Μεγάλων Δυνάμεων της Δύσης) και σε γενικά πλαίσια, στον δυτικό ιμπεριαλισμό²⁶⁰.

- **Η νέα κοινωνική πραγματικότητα της Υψηλής Πύλης**

Θα πρέπει να τονίσουμε ότι στόχος μας σε αυτό το κεφάλαιο δεν είναι να αναφερθούμε αναλυτικά στο περιεχόμενο του Φιρμανιού του Τανζιμάτ (κάτι τέτοιο άλλωστε πραγματοποιούν πολλαπλές αξιολογές αναλύσεις). Ο πραγματικός μας στόχος είναι να επικεντρωθούμε στην νέα “φιλοσοφία” ή καλύτερα στο καινοτόμο πνεύμα της νέας περιόδου Τανζιμάτ. Και αυτό το νέο, αναθεωρητικό πνεύμα της περιόδου Τανζιμάτ όφειλε την δημιουργία

---

²⁵⁷ Findley V.Carter, *ο.π.*, σελ.:153

²⁵⁸ Το 1840 πριν να συνθηκολογήσει και να παραδώσει τα “όπλα” του ο Μωάμεθ Αλί πρόβαλε κάποιες “ενστάσεις”. Η ομάδα του Μουσταφά Ρεσίτ δεν έδωσε καμία σημασία σε αυτές τις ενστάσεις και ύστερα από ένα σημείο φάνηκε πως ήταν πεπεισμένη να προχωρήσει στην ολική καταστροφή της εξουσίας του Μωάμεθ Αλί. Εκείνος μπόρεσε να παραμείνει στην εξουσία στο Κάιρο χάρη στην αλλαγή στάσης του Λονδίνου και της επισκιασμένης υποστήριξης του Παρισιού. Κατά την τανζιματική περίοδο (1839-1856), η ριζοσπαστική αριστοκρατική γραφειοκρατική ολιγαρχία αδιάλλακτη στάση παρουσίασε επίσης και σε ότι αφορά τις προοπτικές ελληνικού και σερβικού επεκτατισμού στα Βαλκάνια. Βλπ. *Tanzimat 2 (Τανζιμάτ 2)*, *ο.π.*, σελ.:735 και 737. Η Γαλλία απογοητευμένη από την αδιαλλαξία της Πόλης στην συνέχεια θα επικεντρωνόταν στο ζήτημα του Λιβάνου. Βλπ. Όζτουν Γιλμάζ, *ο.π.*, σελ.:511

²⁵⁹ Σημεία που συμπεριλαμβάνονται στην επιστολή του Μουσταφά Ρεσίτ Πασά προς τον άγγλο πρωθυπουργό Πάλμερστον. Βλπ. Γεράσιμος Στέφανος, *Azgelmişlik Sürecinde Türkiye – 2.cilt ...*, *ο.π.*, σελ.:41

²⁶⁰ Αναφερόμαστε στην οθωμανορωσική συνθήκη που υπεγράφη στις 13.7.1841. Βλπ. Όζτουν Γιλμάζ, *ο.π.*, σελ.:511 και Τανόρ Μπουλέντ, *ο.π.*, σελ.:209

του στο γεγονός ότι η ίδια η νέα αναθεωρητική περίοδος ήταν προϊόν της πρωτοβουλίας μιας ριζοσπαστικής μερίδας γραφειοκρατών και όχι μιας εξέγερσης μιας αστικής τάξεως όπως είχε συμβεί στην περίπτωση της Δύσης. Εκείνη την συγκεκριμένη ιστορική στιγμή, δηλαδή το έτος 1839, στην Αυτοκρατορία δεν υπήρχε μια "εθνική" ή καλύτερα "αυτοκρατορική" αστική τάξη η οποία θα μπορούσε να είχε οδηγήσει την Αυτοκρατορία στην αναγέννηση της. Απεναντίας, μια μικρή κάστα ριζοσπαστικών γραφειοκρατικών στοιχείων ήταν η ομάδα που θα οδηγούσε ολόκληρη την Αυτοκρατορία σε νέες περιπέτειες με πρωταρχικό σκοπό να εξασφαλίσει ελευθερία δράσεως στο εσωτερικό και στο εξωτερικό²⁶¹. Αυτοί οι νεαροί Οθωμανοί ριζοσπάστες είχαν προέλθει από την πολιτική γραφειοκρατία της Υψηλής Πύλης, και πιο συγκεκριμένα από το οθωμανικό διπλωματικό σώμα, ανάμεσα στους οποίους συμπεριλαμβάνονταν πολλοί απόγονοι των ουλεμάδων²⁶². Η σύνθεση τους απηχούσε στην διαφοροποίηση που ήδη είχε ξεκινήσει στην οθωμανική κρατική δομή²⁶³: Οι στρατιωτικοί διοικητές της κλασικής εποχής είχαν παραχωρήσει τις θέσεις τους στους νέους ριζοσπάστες πολιτικούς γραφειοκράτες οι οποίοι είχαν αναπτύξει οδούς επικοινωνίας με την Δύση²⁶⁴. Την ίδια στιγμή, τον οθωμανικό στρατό θα εξακολουθούσαν να έχουν υπό τον έλεγχο τους τα συντηρητικά αριστοκρατικά στοιχεία της Υψηλής Πύλης.

Σε αυτό το σημείο θα πρέπει να τονιστεί το γεγονός ότι οι ριζοσπάστες κατά την περίοδο 1839-1856 δεν ήταν η μοναδική πολιτική ομάδα που εξουσίαζε τα πολιτικά δρώμενα της Αυτοκρατορίας στην Πόλη. Στα προηγούμενα κεφάλαια είχαμε τονίσει την πολιτική αντιπαράθεση που υπήρχε στην Πόλη αναμεταξύ στην φιλοαγγλική, φιλογαλλική και φιλορωσική μερίδα υψηλών Οθωμανών αξιωματούχων. Αυτή η αντιπαράθεση λοιπόν μεταφέρθηκε και στην νέα περίοδο (κυρίως η αντιπαράθεση της φιλοαγγλικής μερίδας υπό την καθοδήγηση του Μουσταφά Ρεσίτ και της φιλογαλλικής μερίδας υπό την καθοδήγηση του "μαθητευομένου" του Ρεσίτ, του Αλί Πασά²⁶⁵) και

---

²⁶¹ Γεράσιμος Στέφανος, *ο.π.*, σελ.:44

²⁶² Ορταϊλί Ιλμπέρ, *Ο Πιο Μακρὺς Αἰώνας της Αυτοκρατορίας*, Αθήνα: 2003, σελ.: 191 και 192 καθώς και Findley V.Carter, *ο.π.*, σελ.:152

²⁶³ Το ίδιο

²⁶⁴ Ο Ιλμπέρ Ορταϊλί τονίζει: «Με μία αναδιάρθρωση που έγινε μετά την εξαγγελία του Τανζιμάτ, η διοίκηση των βίλαετιών αφέθηκε στους βαλήδες που προέρχονταν από τη γραφειοκρατία της Υψηλής Πύλης. Συγκεκριμένα, διαχωρίστηκαν οι αρμοδιότητες των στρατιωτικών διοικητών και των βαλήδων μιας περιοχής. Έτσι άρχισε να θεμελιώνεται μια ισορροπία ισχύος και αρμοδιοτήτων ανάμεσα στους στρατιωτικούς διοικητές και τους πολιτικούς προϊσταμένους. Το διακριτικό χαρακτηριστικό της περιόδου του Τανζιμάτ στην οθωμανική ιστορία ήταν η εκτέλεση των μεταρρυθμίσεων από τους πολιτικούς γραφειοκράτες». Βλπ.σημ.260

²⁶⁵ *Tanzimat 2 (Τανζιμάτ 2)*, *ο.π.*, σελ.:741

δημιούργησε διάσπαση ακόμη και στους κόλπους των ίδιων των ριζοσπαστών. Από την άλλη, απέναντι στην ριζοσπαστική μερίδα της γραφειοκρατίας της Υψηλής Πύλης υπήρχε και η συντηρητική μερίδα της οποίας μέλη ήταν η μερίδα των γραφειοκρατών που πίστευε στην ορθότητα των πρωτοβουλιών του πρώην μονάχη, του Μαχμούτ Β' (κατάργηση γενιτσαρικού σώματος, νέος στρατός, κάποια βήματα για τόνωση του κρατικού προγραμματισμού) όμως δεν συμφωνούσε με το περιεχόμενο του ριζοσπαστικού μανιφέστου²⁶⁶. Το πιο σημαντικό μέλος αυτής της ομάδας ήταν ο φημισμένος στρατηγός Κοτζά Χιουσρέφ Πασάς καθώς και ο αντίπαλος του Ρεσίτ Πασά, ο Ριζά Πασάς²⁶⁷. Θεωρούμε σίγουρο το γεγονός ότι η συγκεκριμένη μερίδα αντλούσε υποστήριξη από την κοινωνική βάση, και πιο συγκεκριμένα από την απογοήτευση για τα κοινωνικοπολιτικά δρώμενα των πρώην μελών της ήδη διαλυμένης λαϊκής ομάδας (της ομάδας μπιρουν)²⁶⁸.

Το Παλάτι σε όλη την διάρκεια της περιόδου 1839-1856 θα προσπαθούσε να διατηρήσει τις ισορροπίες σχηματίζοντας κυβερνήσεις ανάλογα με τις περιστάσεις από την μια με ριζοσπάστες και από την άλλη με συντηρητικούς. Πάντως, αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι, όταν οι συντηρητικοί αναλάμβαναν τα ηνία της κυβέρνησης οι κινήσεις τους δεν έδιναν την εντύπωση ότι στόχευαν την ολική καταστροφή του κυβερνητικού έργου των ριζοσπαστών. Απλώς επιβράδυναν τις προσπάθειες των τελευταίων και κατέβαλλαν περισσότερες προσπάθειες από εκείνους για να προσεγγίσουν όλες τις δυσχερηστέες μερίδες της οθωμανικής κοινωνίας²⁶⁹. Οι ίδιοι οι ριζοσπάστες άλλωστε δεν θα χαρακτήριζαν σε καμία περίπτωση τους αντίπαλους τους ως "οπισθοδρομικούς" και θα τόνιζαν

---

²⁶⁶ Ο Carter V. Findley κάνει λόγο για μια μερίδα αξιωματούχων της Υψηλής Πύλης η οποία δεν έχει κατορθώσει να πραγματοποιήσει αξιοσημείωτη πρόοδο στον τομέα της παιδείας και της εναρμόνισης με τις εξελίξεις στην Δύση. Αυτή η μερίδα στην πορεία θα πειραματιζόταν με σκοπό να συνδυαστεί το πνεύμα της Ανατολής με την πρόοδο της Ανατολής. Βλπ. Findley V. Carter, *ο.π.*, σελ.:202,210 καθώς και Γεράσιμος Στέφανος, *ο.π.*, σελ.:49 και Όζτουν Γιλμάζ, *ο.π.*, σελ.:502

²⁶⁷ Τα μέλη αυτής της ομάδας ήταν οι αξιωματούχοι της παλαιάς σχολής οι οποίοι προσπαθούσαν να εναρμονιστούν με τις νέες επιταγές των νέων εποχών. Σε αντίθεση, οι ριζοσπαστές ήταν νεαροί γραφειοκράτες που είχαν λάβει δυτική παιδεία και είχαν έρθει σε επαφή με τα φιλελεύθερα ιδεώδη της Δύσης. Βλπ. Engelhardt, *ο.π.*, σελ.:71

²⁶⁸ Όσο η Δύση αύξανε την υποστήριξη της στα εκσυγχρονιστικά ανοίγματα των ριζοσπαστών τόσο μεγάλωνε η εκμετάλλευση και φυσικά δυσανεξία των οικονομικά ασθενέστερων τάξεων. Βλπ. Γεράσιμος Στέφανος, *Azgelmişlik Sürecinde Türkiye – 2.cilt...*, *ο.π.*, σελ.:90

²⁶⁹ Οι ίδιοι προσπάθησαν να προωθήσουν τον διάλογο με την αυτοκρατορική περιφέρεια καθώς και με τα μη μουσουλμανικά στοιχεία της Αυτοκρατορίας. Για αυτό τον σκοπό προσπάθησαν να επέμβουν θετικά στην διοικητική δομή της περιφέρειας διορθώνοντας τα λάθη των ριζοσπαστών (ενδυνάμωσαν και πάλι τον θεσμό του νομάρχη). Βλπ. Ορταϊλί Ιλμπέρ, *ο.π.*, σελ.:42-44. Οι συντηρητικοί κατέβαλλαν προσπάθειες για να διατηρήσουν τον διάλογο που είχαν αναπτύξει οι ριζοσπάστες με τα κεφαλαιοκρατικά μη μουσουλμανικά αστικά στοιχεία της Αυτοκρατορίας. Βλπ. Καράλ Ζιγιά Ενβέρ, *ο.π.*, σελ.:171

απλώς ότι υπήρχαν κάποια “οπισθοδρομικά στοιχεία στους μεντρεσέδες τα οποία ήταν δυνατόν να αντιμετωπιστούν αν εξοντωθούν οι αρχηγοί τους”²⁷⁰. Στην πορεία όμως ο ορισμός “οπισθοδρομικός” θα λάμβανε νέες διαστάσεις και θα συμπεριλάμβανε όλα τα στοιχεία που αντιδρούσαν στο περιεχόμενο του ριζοσπαστικού μανιφέστου του 1839. Από εκείνη την στιγμή και έπειτα “οπισθοδρομικοί” δεν θα ήταν μονάχα κάποιοι ουλεμάδες και μαθητές μεντρεσέδων, οι οποίοι αντιδρούσαν στα νέα φιλελεύθερα ανοίγματα (τα θεωρούσαν “μπιντάτ”, δηλαδή βλαβερές καινοτομίες). Ταυτοχρόνως σε αυτή την “κατηγορία” θα συμπεριλαμβανόταν οι πρώην διαμεσολαβητές της περιφέρειας οι οποίοι έχαναν τα πόστα τους με τις νέες μεταρρυθμίσεις του συγκεντρωτικού κράτους (λ.χ. οι μουλτεζίμιδες-οι υπεύθυνοι για συλλογή των φόρων της παλαιάς περιόδου-), μια μερίδα των κοτζαμπάσιδων που θα αντιδρούσαν στην νέα υψηλή φορολογία τους και ο χριστιανικός κλήρος ο οποίος στην νέα εποχή ήταν αναγκασμένος να καταβάλλει φόρο και να παραχωρήσει την κοσμική εξουσία του στα νέα αστικά στοιχεία²⁷¹. Ιδιαίτερα στην περίπτωση των κοτζαμπάσιδων θα πρέπει να τονιστεί το εξής: Υπήρξε κάποια μερίδα μεγάλων κοτζαμπάσιδων η οποία επιβαρύνθηκε από την υψηλή φορολογία της περιόδου Τανζιμάτ. Παράλληλα όμως, φαίνεται πως υπήρξε και μια μερίδα μεσαίων κοτζαμπάσιδων η οποία επωφελήθηκε από το νέο καθεστώς ιδιοκτησίας γης και μετέτρεψε τα μικρά κομμάτια γης σε μεγάλα τσιφλίκια μέσα σε μικρό χρονικό διάστημα. Σε μια περίοδο που ο τονωμένος συγκεντρωτικός κρατικός προγραμματισμός στόχευε στο να εξουδετερώσει την αυτόνομη ακτίνα δράσης των αγιάνιδων, μια τέτοια εξέλιξη φαίνεται πως δεν συμπεριλαμβανόταν στους υπολογισμούς μιας μερίδας της γραφειοκρατίας της Υψηλής Πύλης (Όπως τονίζουμε και στην συνέχεια αυτού του κεφαλαίου ο δικός τους στόχος ήταν να σχηματιστεί μια μεσαία τάξη μικρών ιδιοκτητών γης- και όχι νέοι, μεγάλοι άρχοντες γης- η οποία θα τροφοδοτούσε τις μεταρρυθμίσεις στο κέντρο). Αυτή άλλωστε ήταν η νέα αντιφατική πραγματικότητα της νέας περιόδου, την οποία ήταν υποχρεωμένοι να αντιμετωπίσουν οι ριζοσπάστες: Από την μια η άνοδος του συγκεντρωτικού κρατικού προγραμματισμού (η ισχυροποίηση της πολιτικής και στρατιωτικής γραφειοκρατίας στο κέντρο και στην περιφέρεια) και από την άλλη η ισχυροποίηση μιας νέας τάξης ιδιοκτητών τσιφλικιών²⁷².

²⁷⁰ Ο Μουσταφά Ρεσίτ Πασά για αυτή την “αντιμετώπιση” πρότεινε την προσφυγή σε αστυνομικά μέτρα. Βλπ. Γεράσιμος Στέφανος, *Azgelmişlik Sürecinde Türkiye – 2.cilt ..., ο.π., σελ.:91*

²⁷¹ Για τις αντιδράσεις βλπ. Τανόρ Μπουλέντ, *ο.π., σελ.:113*

²⁷² Ο Σ.Γεράσιμος τονίζει ότι αυτή η αντίθεση καταδίκασε σε αποτυχία το Τανζιμάτ. Βλπ. Γεράσιμος Στέφανος, *Azgelmişlik Sürecinde Türkiye – 2.cilt ..., ο.π., σελ.:54*

Σε αυτό το σημείο θα πρέπει να επισημάνουμε ότι οι νεαροί ριζοσπάστες δεν έθεσαν σε καμία περίπτωση τις κατάλληλες δυναμικές σε λειτουργία με σκοπό να δημιουργηθεί μια "αυτοκρατορική" αστική τάξη²⁷³. Αυτός δεν ήταν ο στόχος τους. Δεν πίστευαν σε καμία περίπτωση ότι ξεκινούσαν εκ του μηδενός. Απεναντίας, προσπάθησαν να συμπράξουν με την ήδη ενδυναμωμένη μη μουσουλμανική αστική τάξη της Αυτοκρατορίας (να την θέσουν υπό έλεγχο)²⁷⁴ και στόχευσαν στο να δημιουργήσουν μια νέα μεσαία τάξη ιδιοκτητών γης που θα υπηρετούσε την Αυτοκρατορία²⁷⁵. Σε κάθε περίπτωση όμως κατέβαλλαν τεράστιες προσπάθειες για να εξασφαλίσουν οι ίδιοι και όχι κανένας άλλος πολιτικοοικονομικός παράγοντας την ακεραιότητα – ανεξαρτησία του ανεξάρτητου οθωμανικού πολιτικού κέντρου. Έτσι, στην Αυτοκρατορία οι παράγοντες της αγοράς δεν κατάφεραν ποτέ να θέσουν υπό τον έλεγχο τους την ίδια την αγορά²⁷⁶. Ο βασικός τους στόχος στην νέα περίοδο του Τανζιμάτ ήταν η δημιουργία ενός "ελεγχόμενου" πολίτη που θα υπηρετεί το κράτος του και δεν θα καταπιάνεται με την μεγιστοποίηση του προσωπικού του κέρδους²⁷⁷. Δίπλα σε αυτή την τάξη των ριζοσπαστών, θα άρχιζε να ορθώνεται μια ελεγχόμενη από την Πόλη μουσουλμανική τάξη κεφαλαιοκρατών που θα επένδυε στις επιδείξεις πλούτου και χλιδής καθώς και στο ίδιο το κράτος²⁷⁸. Στην απουσία των πραγματικών παραγόντων αγοράς οι ριζοσπάστες γραφειοκράτες θα ήταν αυτοί που θα έλεγχαν τους μηχανισμούς της αγοράς²⁷⁹. Από αυτή την άποψη, η νέα περίοδος του Τανζιμάτ δεν θα πρέπει να θεωρηθεί ως μιας περιόδους εγκαθίδρυσης καπιταλιστικών μηχανισμών στην Αυτοκρατορία αλλά ως μια περίοδος ολοκλήρωσης της εγκαθίδρυσης του συγκεντρωτικού μοντέλου διοίκησης στην Αυτοκρατορία.

- **Το ανανεωμένο αυτόνομο αυτοκρατορικό κέντρο και η νέα εκδοχή των μιλλέτ · Η χαρακτηριστική περίπτωση του Λιβάνου**

Οι ριζοσπάστες ενώ προσπαθούσαν να συμπράξουν με την μη μουσουλμανική αστική τάξη της Αυτοκρατορίας²⁸⁰ και να δημιουργήσουν μια

²⁷³ Σαγιάρ Γκιουνέρ Αχμέτ , *ο.π.*, σελ.:238

²⁷⁴ Σαγιάρ Γκιουνέρ Αχμέτ , *ο.π.*, σελ.:243

²⁷⁵ Η μη μουσουλμανική αστική της Αυτοκρατορίας απέτυχε να μετεξελιχθεί σε μια "αυτοκρατορική" (εθνική) αστική τάξη που θα έθετε το κεφάλαιο της στην υπηρεσία του κράτους. Βλπ. Σαγιάρ Γκιουνέρ Αχμέτ , *ο.π.*, σελ.:247

²⁷⁶ Η κάστα των ριζοσπαστών γραφειοκρατών ήταν αυτή που θα προσδιόριζε πάντα τα ωράρια λειτουργία των αγορών! Βλπ. Σαγιάρ Γκιουνέρ Αχμέτ , *ο.π.*, σελ.:241

²⁷⁷ Σαγιάρ Γκιουνέρ Αχμέτ , *ο.π.*, σελ.:239

²⁷⁸ Βλπ.σημ.500

²⁷⁹ Σαγιάρ Γκιουνέρ Αχμέτ , *ο.π.*, σελ.:242

²⁸⁰ Την σημασία της "σύμπραξης" τονίζει και ο Carter V. Findley. Βλπ. Findley V.Carter, *ο.π.*, σελ.: 157

μεσαία τάξη ιδιοκτητών γης, εξασφάλισαν από την μια την ασφάλεια ζωής και περιουσίας και από την άλλη την ισότητα ανάμεσα στα μουσουλμανικά και μη μουσουλμανικά στοιχεία²⁸¹ της Αυτοκρατορίας²⁸². Για αυτό τον σκοπό διακωδικοποιήθηκε η δομή του συστήματος των μιλλέτ και στις επερχόμενες περιόδους με την μορφή καινούργιων εκδοχών²⁸³. Φυσικά, τα "όρια" της νεότερης εκδοχής του συστήματος μιλλέτ διαφυλάσσονταν και στην νέα περίοδο. Έτσι λ.χ., ενώ το φιρμάνι έκανε λόγο για ισότητα όλων των υπηκόων του Σουλτάνου η ισότητα ανάμεσα στα μουσουλμανικά και μη γραφειοκρατικά στοιχεία της Υψηλής Πύλης παρέμενε σχετική εφόσον τα σημεία κλειδιά της οθωμανικής διοίκησης προοριζόταν αποκλειστικά για τους μουσουλμάνους γραφειοκράτες²⁸⁴. Η εκ νέου ενεργοποίηση του συστήματος των μιλλέτ στην νέα περίοδο σήμαινε ταυτόχρονα και την δρομολόγηση της "μιλλεττοποίησης" όλων των μουσουλμανικών στοιχείων της Αυτοκρατορίας (την ένταξη δηλαδή όλων των μουσουλμανικών στοιχείων της Αυτοκρατορίας σε ένα νέο μουσουλμανικό μιλλέτ). Δηλαδή η βασική σκέψη των ριζοσπαστών ήταν η εξής: Ένα αυτόνομο πολιτικό κέντρο που θα κρατούσε ίσες αποστάσεις από τα μη μουσουλμανικά μιλλέτ (ελληνορθόδοξο, αρμένικο, εβραϊκό, καθολικό κ.ο.κ.) καθώς και από το μουσουλμανικό μιλλέτ και όλα τα μιλλέτ της Αυτοκρατορίας. Στόχος ήταν να τεθούν όλα τα μιλλέτ στην υπηρεσία του οθωμανικού πολιτικού κέντρου με σκοπό να δημιουργηθούν οι κατάλληλες γραφειοκρατικές υποδομές για να εκσυγχρονιστούν οι οθωμανικές διοικητικές – στρατιωτικές δομές. Αυτή η στάση των ριζοσπαστών άνοιγε το κουτί της Πανδώρας στην Αυτοκρατορία και σηματοδοτούσε και την ριζοσπαστική αποκόλληση από το ισλαμικό παρελθόν της Αυτοκρατορίας εφόσον ούτε το Κοράνι, ούτε η Σούννα ή κανένα χαντίθ αλλά ούτε και καμία ισλαμική παράδοση προέβλεπε την "μιλλεττοποίηση" των μουσουλμανικών στοιχείων μιας ισλαμικής αυτοκρατορίας. Οι διακυμάνσεις και οι κρίσεις της νέας περιόδου του Τανζιμάτ θα είχαν να κάνουν με την εξής αγνοημένη ως τώρα πραγματικότητα: Με βάση την ισότητα που εξυμνούσε το φιρμάνι του Γκιουλχανέ το 1839, οι ριζοσπάστες στόχευαν στην εξασφάλιση της σύμπραξης της μη μουσουλμανικής αστικής τάξης, δηλαδή των μη μουσουλμανικών κεφαλαιοκρατικών στοιχείων, και στην δημιουργία μιας

²⁸¹ Findley V.Carter, *ο.π.*, σελ.:201-202

²⁸² Σε αντίθεση με τις πρωτοβουλίες των Οθωμανών ριζοσπαστών, στην Ευρώπη οι λαϊκές εξεγέρσεις είχαν ως στόχο την ταξική ισότητα. Βλπ. Ορταϊλί Ιλμπέρ, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri 1840-1880 (Η Οθωμανική Τοπική Αυτοδιοίκηση στην Περίοδο Τανζιμάτ 1840-1880)*, Άγκυρα: 2004, σελ.:16

²⁸³ «Ταυτόχρονα διατηρούσε το σύστημα των μιλλέτ ως βασική οργανωτική αρχή της οθωμανικής κοινωνίας». Βλπ. Σταματόπουλος Δημήτρης, *Μεταρρύθμιση και Εκκοσμίκευση*, Αθήνα: 2005, σελ.:36

²⁸⁴ Findley V.Carter, *ο.π.*, σελ.:207-208

μεσαίας τάξης ιδιοκτητών γης. Στην πορεία, από την στιγμή όμως που οι προσπάθειες δημιουργίας αυτής της μεσαίας τάξης δεν θα επέφεραν τα απαιτούμενα αποτελέσματα, η ριζοσπαστική μερίδα της Υψηλής Πύλης θα επικεντρωνόταν αποκλειστικά στην ικανοποίηση των αιτημάτων και επιδιώξεων των μη μουσουλμανικών καθώς και ξένων, δυτικών κεφαλαιοκρατικών στοιχείων αγνοώντας ταυτοχρόνως τις οδυνηρές συνθήκες όλων των οικονομικά ασθενέστερων στοιχείων και κυρίως του μουσουλμανικού μιλλέτ που εκείνη την περίοδο μαζί με το εβραϊκό βίωνε μια ατέρμονη οικονομική πτώση. Αυτή η κατάσταση θα έθετε σε κίνδυνο τα θεμέλια της οθωμανικής διοίκησης και πιο συγκεκριμένα της κοινωνικής πολιτικής του οθωμανικού κέντρου καθώς και το μήνυμα "ισότητας" του Φιρμανιού του Γκιουλχανέ. Στην νέα εποχή, τα μη μουσουλμανικά οικονομικά ασθενέστερα και μεσαία στρώματα θα άρχιζαν να ονειρεύονται ένα ιδιαίτερο αυτόνομο πολιτικό κέντρο που θα εξυπηρετούσε τα δικά τους ταξικά συμφέροντα, γι' αυτό το μουσουλμανικό μιλλέτ σε συμμαχία με το εβραϊκό θα στόχευε να ελέγξει την τόνωση του οθωμανικού πολιτικού κέντρου δίνοντας τέλος στην ολιγαρχική εξουσία των ριζοσπαστών. Οι κίνδυνοι που έκρυβε αυτή η έκρυθμη κατάσταση -όλες οι ατέλειες του δόγματος περί ισότητας της περιόδου Τανζιμάτ- θα διαφαινόταν στις οδυνηρές εξελίξεις του Λιβάνου στην περίοδο της δεκαετίας '40. Για αυτό τον λόγο σε αυτό το σημείο θεωρούμε σκόπιμο να εστιαστούμε με συνοπτικό τρόπο στα δρώμενα του Λιβάνου αυτής της περιόδου²⁸⁵.

Παραδοσιακά, στο Λίβανο εξουσίαζε μια ομάδα η οποία αποτελείτο από τους κοτζαμπάσηδες, τους έμπορους, τους Οθωμανούς κρατικούς εκπρόσωπους στην περιοχή και τους θρησκευτικούς ηγέτες. Αυτή ηγετική ομάδα καθόριζε την μοίρα της πολυάριθμης τάξης "ahali", δηλαδή των δρούζων, μαρονίτων αγροτών καθώς και αγροτών που άνηκαν σε άλλες θρησκευτικές ομάδες. Κατά την κλασική περίοδο για την κοινωνική διαφοροποίηση καταλυτικό ρόλο διαδραμάτισε το εξής γεγονός: Σε ποιες από τις δυο τάξεις εντάσσονταν ο αγρότης του Λιβάνου; Ας σημειωθεί ότι, κατά τον 18^ο αιώνα σημειώθηκε αξιοσημείωτη αύξηση πληθυσμού των χριστιανικών στοιχείων του Λιβάνου και τότε οι δρούζοι κοτζαμπάσηδες του νότου κάλεσαν τους μαρονίτες αγρότες στον νότο για να καλλιεργήσουν την γη. Οι ίδιοι οι δρούζοι τον 19^ο αιώνα, αντιστάθηκαν στα εκσυγχρονιστικά, φιλελεύθερα ανοίγματα του υιού του Μωάμεθ Αλί, του Ιμπραχίμ Πασά και

²⁸⁵ Όλα τα στοιχεία για τα γεγονότα του Λιβάνου τα αντλούμε από το αξιόλογο έργο του Makdisi Ussama, *The Culture of Sectarianism: Community, History, and Violence in Nineteenth-Century Ottoman Lebanon*, το οποίο δημοσιεύεται σε μορφή e-book στο διαδίκτυο, στην ιστοσελίδα <http://ark.cdlib.org/ark:/13030/ft2r29n8jr>

συγκρούστηκαν με τις αιγυπτιακές δυνάμεις οι οποίες υποστηρίχθηκαν από τους χριστιανούς προκρίτους του Λιβάνου. Εκείνη την περίοδο είχε αρχίσει να επεμβαίνει στα δρώμενα του Λιβάνου και η Δύση με το πρόσχημα προστασίας των χριστιανών υπηκόων του Σουλτάνου. Η Δυτική επέμβαση επέφερε στο Λίβανο ένα νέο στοιχείο: Την κατηγοριοποίηση με βάση το θρησκευμα και την ένταξη σε μια νοερή κοινότητα²⁸⁶. Σε αυτό το σημείο λοιπόν, θα πρέπει να τονίσουμε το εξής: Στο Λίβανο της δεκαετίας 40 υπήρχαν δυο αντίπαλα αυτοκρατορικά (ιμπεριαλιστικά) μοντέλα εκσυγχρονισμού. Το ένα ήταν το δυτικό ιμπεριαλιστικό μοντέλο εκσυγχρονισμού που στόχευε να προσεγγίσει τις μη μουσουλμανικές ελίτ τάξεις και το άλλο, το Οθωμανικό αυτοκρατορικό μοντέλο εκσυγχρονισμού της περιόδου του Τανζιμάτ, δηλαδή εκσυγχρονιστική ατζέντα της κεντρικής και περιφερειακής οθωμανικής διοίκησης, των ριζοσπαστών της Υψηλής Πύλης. Αυτοί οι ριζοσπάστες με το δόγμα περί ισότητας των μιλλέτ της Αυτοκρατορίας, προσπαθούσαν να προσεγγίσουν τους κοτζαμπάσηδες και τα αστικά στοιχεία του Λιβάνου ενώ ταυτόχρονα φαίνεται να μην δίνουν μεγάλη σημασία στις οδυνηρές συνθήκες που βίωνε καθημερινά ο αγρότης του Λιβάνου²⁸⁷. Παράλληλα, κατέβαλλαν προσπάθειες για να συμβιβαστούν με την ισχύουσα (φυλετική) κοινωνική ιεραρχία του Λιβάνου. Τα δυο αντίπαλα μοντέλα είχαν διαφορετικά σχέδια για το μέλλον του Λιβάνου. Το δυτικό εκσυγχρονιστικό μοντέλο θα υποστήριζε την εγκαθίδρυση ενός πολιτικού μοντέλου που θα βασιζόταν στις θρησκευτικές αποχρώσεις των κατοίκων του Λιβάνου (μια βουλή με εκπροσώπους από όλες τις θρησκευτικές κατηγορίες) και για αυτό τον σκοπό θα πίεζε τους ριζοσπάστες στην Πόλη. Οι ριζοσπάστες από την μεριά τους, έβλεπαν ότι τα περιθώρια αντίστασης στο δυτικό μοντέλο εκσυγχρονισμού ήταν περιορισμένα αλλά ταυτοχρόνως δεν ήθελαν να παραιτηθούν από τον κρατικό συγκεντρωτικό προγραμματισμό τους. Έτσι επέλεξαν τον μεσαίο δρόμο και αυτή την επιλογή την νομιμοποίησαν ή καλύτερα την "αγιοποίησαν" στο όνομα του δόγματος περί ισότητας των μιλλέτ της Αυτοκρατορίας: Από την μια ενίσχυσαν τις γραφειοκρατικές υποδομές του Λιβάνου και από την άλλη προχώρησαν στην δημιουργία ενός συμβουλίου που θα είχε ως μέλη τους προκρίτους και τους θρησκευτικούς ηγέτες όλων των θρησκευτικών ομάδων του Λιβάνου. Αυτή όμως η επιλογή, η οποία φαινομενικά υποστήριζε το δόγμα περί ισότητας του Τανζιμάτ και η οποία στόχευε να εξαντλήσει την υποστήριξη των κοτζαμπάσηδων του Λιβάνου, αναιρούσε το ίδιο το πνεύμα του φιρμανιού του Τανζιμάτ: Οι ριζοσπάστες ήταν σε θέση να υποστηρίζουν

²⁸⁶ Ενώ πολλοί δρούζοι και μαρονότες υπηρετούσαν τον ίδιο κοτζαμπάση τώρα διαφοροποιούνταν ως προς τις θρησκευτικές τους πεποιθήσεις.

²⁸⁷ Το μεταφέρουμε από το έργο του Ussama Makdisi. Βλπ.σημ.283

ότι το οθωμανικό πολιτικό κέντρο διατηρούσε ίσες αποστάσεις ως προς τα μέλη όλων των μιλλέτ της Αυτοκρατορίας. Στην πράξη όμως, ο τονωμένος κρατικός προγραμματισμός απευθυνόταν κυρίως στις ελίτ τάξεις (στους κεφαλαιοκράτες) του κάθε μιλλέτ και αγνοούσε την δυσφορία που επικρατούσε στους κόλπους των οικονομικά ασθενέστερων τάξεων (τα μέλη τους ήταν παρατημένα στο έλεος των προκρίτων στους οποίους απευθυνόταν ξεχωριστά οι ριζοσπάστες). Ο μαρονίτης κοτζαμπάσης βρισκόταν στο Συμβούλιο του Λιβάνου ως μαρονίτης και όχι ως οθωμανός βουλευτής αφού προωθούσε το δικό του, ιδιαίτερο ταξικό συμφέρον (το δικό του ταξικό συμφέρον το συνδεόταν με τα ιδιαίτερα ταξικά συμφέροντα όλων των μαρονίτων προκρίτων του Λιβάνου). Ο κοτζαμπάσης έβλεπε ότι το δυτικό μοντέλο εκσυγχρονισμού το οποίο πίεζε το αντίστοιχο οθωμανικό μοντέλο προωθούσε την ανάπτυξη του κεφαλαίου του και την διευρυμένη εκμετάλλευση των οικονομικά ασθενέστερων τάξεων του Λιβάνου. Αυτή η κατάσταση δημιουργούσε τις κατάλληλες δυναμικές που του επέτρεπαν να ονειρεύεται ένα αυτόνομο μαρονίτικο πολιτικό κέντρο στο Λίβανο. Από την άλλη, από την μεριά του και ο δρούζος κοτζαμπάσης στο Συμβούλιο του Λιβάνου βρισκόταν ως "δρούζος". Ο ίδιος διαπίστωνε με πικρία ότι το δυτικό μοντέλο εκσυγχρονισμού παρείχε ασπίδα προστασίας για την ανάπτυξη των μη μουσουλμάνων κεφαλαιοκρατών του Λιβάνου και ότι οι ριζοσπάστες στην Πόλη δεν ενδιαφερόταν για την δική του οικονομική πτώση (Κατά την επανεγκατάσταση της οθωμανικής διοίκησης στο Λίβανο το 1840 πίστευε ότι αυτή η επανεγκατάσταση θα σήμαινε την επιστροφή στην λαμπρή εποχή κατά την οποία εξουσίαζε ο ίδιος). Την ίδια στιγμή όμως υπήρχαν και οι οικονομικά ασθενέστερες τάξεις τις οποίες δεν "άγγιζαν" τα δυο αντίπαλα μοντέλα εκσυγχρονισμού. Για τους αγρότες του Λιβάνου στην νέα περίοδο εκμετάλλευσης αυτό που είχε σημασία ήταν ο ίδιος κοτζαμπάσης και η καταπίεση του. Και στο νότιο Λίβανο ο μαρονίτης αγρότης βρισκόταν αντιμέτωπος του τον δρούζο κοτζαμπάση και αυτό σήμαινε πλήρης ταύτιση με την θρησκευτική κατηγοριοποίηση των δυτικών, η οποία μάλιστα είχε μετατραπεί σε πράξη στην περίπτωση του Συμβουλίου του Λιβάνου. Στο Λίβανο της δεκαετίας του 40, το μουσουλμανικό μιλλέτ στο σύνολο του αισθανόταν αδύναμο δίχως καμία προστασία, απομακρυσμένο από την νέα ριζοσπαστική εξουσία της Πόλης η οποία από την μια κατέβαλλε προσπάθειες για να εγκαθιδρύσει μια ξένη, συγκεντρωτική εξουσία στο Λίβανο και από την άλλη προσπαθούσε απεγνωσμένα να προσεγγίσει τις ελίτ τάξεις της περιοχής (κυρίως τα κεφαλαιοκρατικά μέλη των μη μουσουλμανικών μιλλέτ) . Ακριβώς τα αντίθετα αισθήματα έτρεφαν τα μη μουσουλμανικά στοιχεία. Αυτή λοιπόν η αντίθεση καταδίκασε σε αποτυχία το ριζοσπαστικό τανζιματικό δόγμα περί ισότητας.

Παρόλα τα αντιφατικά του σημεία το δόγμα περί ισότητας των αυτοκρατορικών μιλλέτ της περιόδου του Τανζιμάτ ήταν μια προοδευτική εξέλιξη εκείνη την συγκεκριμένη ιστορική στιγμή εξαιτίας του γεγονότος ότι υπερτόνιζε την σημασία της ισότητας (το κράτος διατηρεί ίσες αποστάσεις ως προς τα μέλη όλων των μιλλέτ της Αυτοκρατορίας) και για αυτό τον λόγο οι φορείς του, δηλαδή οι ριζοσπάστες αριστοκράτες γραφειοκράτες έχουν χαρακτηριστεί από πολλούς μελετητές ως οι πρώτοι φορείς του φιλελευθερισμού στην Αυτοκρατορία. Φυσικά, όπως άλλωστε προσπαθήσαμε να τονίσουμε παραπάνω, οι Οθωμανοί ριζοσπάστες δεν μπορούν να ταυτιστούν με τους φιλελεύθερους πολιτικούς άνδρες της Δύσης εκείνης την περιόδου. Άλλωστε υπήρχε ένα αγεφύρωτο ιστορικό χάσμα που διαχώριζε τους πρώτους από τους δεύτερους. Ο πολιτικός άνδρας της περιόδου του Τανζιμάτ λάμβανε πρωτοβουλίες για να προχωρήσει στην τόνωση του οθωμανικού πολιτικού κέντρου με σκοπό να στηρίξει τις προσπάθειες του στο εξωτερικό πάνω στην ισορροπία ισχύος των Μεγάλων Δυνάμεων και στο εσωτερικό στην σύμπραξη με τα μη μουσουλμανικά κεφαλαιοκρατικά στοιχεία και με την νέα τάξη ιδιοκτητών γης²⁸⁸. Άλλωστε με αυτή την πρωτοβουλία του στόχευε να απαντήσει στις νέες οικονομικές ανάγκες της νέας εποχής²⁸⁹ και συγκεκριμένα να ανταποκριθεί στην άνοδο των μη μουσουλμανικών κεφαλαιοκρατικών στοιχείων της Αυτοκρατορίας. Αποδίδοντας όμως υπερβολική έμφαση σε αυτό το "καθήκον" θα απογοήτευε τα μουσουλμανικά στοιχεία της Αυτοκρατορίας τα οποία είχαν αρχίσει ήδη να "μιλλετικοποιούνται" (δηλαδή να μετατρέπονται σε ένα μουσουλμανικό μιλλέτ) και αυτό το γεγονός θα καταδίκαζε σε αποτυχία την τόνωση της οθωμανικής κοινωνικής σύμβαση ή καλύτερα το ίδιο τανζιματικό δόγμα περί ισότητας.

- **Το φιρμάνι του 1839: Οι πολλαπλές εκδοχές ενός φιλελεύθερου ριζοσπαστικού μανιφέστου με ιδιαίτερους ταξικούς στόχους**

Σε ότι αφορά το ίδιο το ίδιο το Φιρμάνι του 1839, είναι γεγονός ότι αυτό δεν χαρακτηριζόταν από συστηματικότητα, μεθοδικότητα είτε από ένα νομικό πλαίσιο αναφοράς²⁹⁰. Απεναντίας ήταν μια πολιτική παρέμβαση που συμπεριλάμβανε μέσα στα στενά όρια ενός φιρμανιού τους στόχους των

---

²⁸⁸ Το φιρμάνι του 1839 δεν θα πρέπει να θεωρηθεί ως μια απλή παρέμβαση της Δύσης στα εσωτερικά δρώμενα της Αυτοκρατορίας. Ήταν μια πρωτοβουλία της νέας γενιάς γραφειοκρατών που στόχευαν να εξασφαλίσουν νέους οδούς επικοινωνίας με την Δύση. Βλπ. *Tanzimat I (Τανζιμάτ I)*, ό.π., σελ.:45-46

²⁸⁹ *Tanzimat I (Τανζιμάτ I)*, ό.π., σελ.:167

²⁹⁰ *Tanzimat I (Τανζιμάτ I)*, ό.π., σελ.:38-43

νέων ριζοσπαστών γραφειοκρατών της Αυτοκρατορίας. Με λίγα λόγια ήταν ένα ριζοσπαστικό μανιφέστο και τίποτα παραπάνω²⁹¹. Με αυτό λοιπόν το ριζοσπαστικό μανιφέστο ξεκινούσε την πορεία της στην Αυτοκρατορία μια νέα, εκσυγχρονιστική ιδεολογία²⁹² η οποία απαντούσε στους ιδιαίτερους ταξικούς στόχους (εξασφάλιση μέγιστων οφελών από τον πλήρη έλεγχο της Υψηλής Πύλης) της νέας τάξης γραφειοκρατών. Αυτό το νέο ριζοσπαστικό μανιφέστο μέσα στις ιδιαίτερες ιστορικές συνθήκες της εποχής θα χαρακτηριζόταν από τα φιλελεύθερα σημεία του εφόσον δεν έβλαπτε ή δεν επισκίαζε αυτούς τους ιδιαίτερους ταξικούς στόχους. Με άλλα λόγια, θα έπανε να πραγματοποιεί τολμηρά φιλελεύθερα ανοίγματα την στιγμή που θα έθετε σε κίνδυνο την καθοδήγηση του οθωμανικού πολιτικού κέντρου από τους ριζοσπάστες γραφειοκράτες.

Ένα χαρακτηριστικό φιλελεύθερο άνοιγμα του ριζοσπαστικού μανιφέστου ήταν η στάση που τήρησαν οι Οθωμανοί ριζοσπάστες γραφειοκράτες όταν ξέσπασε η αστική εξέγερση στην Ουγγαρία το 1848. Τότε πολλοί Ούγγροι και Πολωνοί επαναστάτες οι οποίοι καταδιώκονταν από τις ρωσικές στρατιές προσέφυγαν στην Αυτοκρατορία και ζήτησαν άσυλο. Η Ρωσία καθώς και η Αυστρία ζήτησαν αμέσως από την Πόλη την παράδοση τους. Η ριζοσπαστική κυβέρνηση στην Πόλη αρνήθηκε να ανταποκριθεί σε αυτό το αίτημα και προχώρησε ένα βήμα παραπέρα: Στρατολόγησε για τις ανάγκες της τόνωσης του οθωμανικού διοικητικού κέντρου τους Ούγγρους και Πολωνούς πρόσφυγες. Πολλοί από αυτούς μέσα σε σύντομο χρονικό διάστημα μετεξελίχθηκαν σε οθωμανούς πασάδες και γραφιάδες²⁹³.

Την ίδια "φιλελεύθερη" στάση φαίνεται πως προσπάθησε να κρατήσει η ριζοσπαστική μερίδα των γραφειοκρατών και στην περίπτωση της ρουμανικής αστικής εξέγερσης του 1848²⁹⁴. Στην Ρουμανία εκείνη την χρονιά

---

²⁹¹ Το λεξικό "The Oxford Dictionary of Word Histories" αναφέρει ότι στην ρίζα του λατινικού όρου "manifesto" αποτελεί η παλαιά γαλλική λέξη "manifest" η οποία προέρχεται από το λατινικό ρήμα "manifestare" το οποίο σημαίνει "γνωστοποιώ, ανακοινώνω, ξεκαθαρίζω". Εμείς τονίζοντας ότι το Φιρμάνι του 1839 είναι ένα "ριζοσπαστικό μανιφέστο" θέλουμε να επισημάνουμε ότι με το συγκεκριμένο φιρμάνι μια μερίδα γραφειοκρατών της Υψηλής Πύλης την οποία την ονομάσαμε "ριζοσπαστική μερίδα", ανακοινώνει τις βασικές κατευθυντήριες γραμμές των εκσυγχρονιστικών ανοιγμάτων και στόχων της. Βλπ. The Oxford Dictionary of Word Histories, λήμμα manifest, σελ.:316

²⁹² *Tanzimat I*, ο.π., σελ.:7

²⁹³ Η συγκεκριμένη στάση της Πόλης φαίνεται πως ικανοποίησε ιδιαίτερα το Λονδίνο. Για την στάση της Πόλης για το ζήτημα των προσφύγων βλπ. Τανόρ Μπουλέντ, ο.π., σελ.:213 και 217 καθώς και Palmer Alan, *Osmanlı İmparatorluğu: Son Üçyüz Yıl. Bir Çöküşün Yeni Tarihi (Οθωμανική Αυτοκρατορία: Τα Τελευταία Τριακόσια Χρόνια. Η Νέα Ιστορία Μιας Πτώσης)*, Πόλη:1994, σελ.:185-186

²⁹⁴ Τις πληροφορίες για την ρουμανική εξέγερση του 1848 τις αντλούμε από το αξιολογικό έργο του Samuelson James, *Romania Past and the Present*, σε μορφή ebook στο διαδίκτυο <http://dp.ratsko.net>

εξεγέρθηκαν οι κοτζαμπάσηδες οι οποίοι υποστηρίζονταν από τα μέλη της αναδυόμενης ρουμανικής αστικής τάξης έναντι του πρίγκιπα Χούρτζα. Από την αρχή της εξέγερσης, η Ρωσία η οποία δεν έβλεπε με καθόλου καλό μάτι την άνοδο των αστικών στοιχείων στην Δύση, κατέβαλλε προσπάθειες για να μετεξελιχθεί σε ρυθμιστή των πολιτικών δρώμενων στην Ρουμανία. Στην Αυτοκρατορία, εκ πρώτης όψεως η ριζοσπαστική κυβέρνηση στην Πόλη φάνηκε ότι επιδίωκε να αναπτύξει οδούς επικοινωνίας με τους εξεγεργμένους Ρουμάνους μια που έβλεπε ότι η πράξη τους επισκίαζε την ρωσική εξωτερική πολιτική στην ευρύτερη περιοχή. Την ίδια θετική στάση φαίνεται πως διατηρούσαν και οι εξεγεργμένοι Ρουμάνοι στο Βουκουρέστι οι οποίοι δήλωναν ξεκάθαρα ότι προτιμούσαν την οθωμανική κηδεμονία παρά την ρωσική παρέμβαση στα εσωτερικά της χώρας τους. Η ρωσική αποφασιστικότητα όμως καταδίκασε σε αδιέξοδο τις καλές προθέσεις των δυο πλευρών. Πιο συγκεκριμένα, η ριζοσπαστική κυβέρνηση στην Πόλη αναγκάστηκε να συμβιβαστεί με τα ρωσικά αιτήματα και μέσα σε σύντομο χρονικό διάστημα η Ρουμανία βρέθηκε υπό κατοχή των 60.000 Ρώσων και 20.000 Οθωμανών στρατιωτών. Το αξιόλογο σημείο είναι ότι στο τέλος αυτής της περιπέτειας έγινε αντιληπτό το γεγονός ότι η ρωσική επέμβαση εμποδίζοντας την απάνθρωπη εκμετάλλευση των Ρουμάνων κοτζαμπάσηδων εξασφάλισε μια αισθητή βελτίωση στην καθημερινότητα του Ρουμάνου αγρότη. Όπως τονίστηκε παραπάνω, σε αντίθεση με την Αγία Πετρούπολη, η ριζοσπαστική κυβέρνηση στην Πόλη στις αρχές της Ρουμανικής εξέγερσης είχε προτιμήσει να αναπτύξει οδούς επικοινωνίας με τους εξεγεργμένους κοτζαμπάσηδες οι οποίοι έβλεπαν την όλη υπόθεση της εξέγερσης ως μια νέα ευκαιρία ανάπτυξης των δικών τους, ιδιωτικών δικτύων εκμετάλλευσης.

Η στάση που τήρησε η ριζοσπαστική μερίδα των γραφειοκρατών (η σύμπραξη με τους κοτζαμπάσηδες και τα αναδυόμενα αστικά στοιχεία) δεν θα πρέπει να θεωρηθεί περίεργη. Άλλωστε αυτή αντιστοιχούσε στο πνεύμα του ριζοσπαστικού της μανιφέστο. Με αυτό τον τρόπο, από την μια εξασφάλιζε την ασφάλεια της ζωής και της παρουσίας²⁹⁵ μέσα στα πλαίσια του δόγματος περί ισότητας²⁹⁶, με σκοπό να ευνοηθούν όλα τα

(Ebook # 18240) καθώς και από τις εξής πηγές: Encyclopedia Britannica Electronic Deluxe Edition, *Walachia* και Τανόρ Μπουλέντ, ο.π., σελ.:214

²⁹⁵ *Tanzimat I (Τανζιμάτ Ι)*, ο.π., σελ.:46

²⁹⁶ *Tanzimat I (Τανζιμάτ Ι)*, ο.π., σελ.:56. Το δόγμα περί ισότητας αφορούσε την δικαιοσύνη (ελεύθερη πρόσβαση στα δικαστήρια, η ποινή αφορά μονάχα τον ίδιο τον παραβάτη, ισότητα στις ποινές. Βλπ. *Tanzimat I (Τανζιμάτ Ι)*, ο.π., σελ.:224-225) την στρατολόγηση (βλπ. *Tanzimat I (Τανζιμάτ Ι)*, ο.π., σελ.:55), την φορολόγηση (βλπ. *Tanzimat I (Τανζιμάτ Ι)*, ο.π., σελ.:55) και την ελευθερία

κεφαλαιοκρατικά – αστικά στοιχεία της Αυτοκρατορίας (στην πράξη κυρίως τα μη μουσουλμανικά) και οι νέοι ιδιοκτήτες γης, ενώ από την άλλη στόχευε να πραγματοποιήσει τον εκσυγχρονισμό των διοικητικών και στρατιωτικών υποδομών για να προωθηθούν οι δικοί τους ιδιαίτεροι ταξικοί στόχοι. Για αυτό τον σκοπό άλλωστε, οι ίδιοι οι ριζοσπάστες δεν θα δίσταζαν να προχωρήσουν σε έναν “ελεγχόμενο” φιλελευθερισμό: Οι ίδιοι αναβάθμισαν το Υψηλό Συμβούλιο Νομικών Εντολών (Meclis-i Valayi Ahkam-ı Adliye) το οποίο είχε ιδρυθεί από τον Μαχμούτ Β' το 1838. Με τους νέους κανονισμούς το συγκεκριμένο συμβούλιο θα είχε 41 μέλη (28 μουσουλμάνοι, 4 ελληνορθόδοξοι, 8 Αρμένιοι²⁹⁷, 1 Βούλγαρος) τα οποία θα εκλέγονταν από τον ίδιο τον Σουλτάνο, θα λάμβανε νομοθετικές, εκσυγχρονιστικές και ελεγκτικές πρωτοβουλίες και στις συνεδριάσεις του θα μπορούσαν να λαμβάνουν μέρος και τα μέλη των συμβουλίων της επαρχίας²⁹⁸. Επίσης, παρακάμπτοντας για πρώτη φορά στην ιστορία της Αυτοκρατορίας την εξουσία του πατριάρχη, σε αυτό το συμβούλιο θα μπορούσαν να προσφύγουν όλοι οι χριστιανοί υπήκοοι του Σουλτάνου²⁹⁹. Σε αυτό το σημείο θα πρέπει να τονιστεί το εξής: Οι ριζοσπάστες γραφειοκράτες προωθούσαν δυο διαφορετικούς τύπους φιλελευθερισμού και έναν καθολικό αυταρχισμό³⁰⁰ για το σύνολο της Αυτοκρατορίας, που θα εξυπηρετούσε την παραμονή τους στην εξουσία. Στο επίπεδο του συνόλου της Αυτοκρατορίας, το ριζοσπαστικό κέντρο στις διμερείς σχέσεις του με τέσσερα μιλλέτ της Αυτοκρατορίας (ορθόδοξο, αρμένικο, εβραϊκό και μουσουλμανικό) προέβλεπε την προώθηση ενός ελεγχόμενου φιλελευθερισμού όπως συνέβη και στην περίπτωση του Υψηλού Συμβουλίου των Νομικών Εντολών (εκλογή μελών αποκλειστικά από τον Σουλτάνο). Εδώ θα πρέπει να τονιστεί ότι, η προσφυγή στην σουλτανική εξουσία ήταν επιβαλλόμενη μια που οι ριζοσπάστες δεν είχαν στην διάθεση τους δυο από τις βασικότερες πηγές (τον Ιερό Κανόνα και την παρόδοση) νομιμοποιήσεις για τις κινήσεις τους³⁰¹. Παράλληλα, οι ριζοσπάστες με τα διάφορα συμβούλια και νέα υπουργικά σχήματα που δρομολογούσαν προσπαθούσαν να ενισχύσουν την σουλτανική εξουσία με σκοπό να την χρησιμοποιήσουν ως νομιμοποιητική βάση για τα ανοίγματα τους³⁰². Από την άλλη, οι ίδιοι οι ριζοσπάστες στο

πίστης για τα μη μουσουλμανικά μιλλέτ της Αυτοκρατορίας (όχι όμως και για το μουσουλμανικό μιλλέτ). Βλπ. Τανόρ Μπουλέντ, *ο.π.*, σελ.:110-111

²⁹⁷ Σε αυτή την κατηγορία συμπεριλαμβάνόταν και μη ελληνορθόδοξα, αρμένικα, βουλγαρικά χριστιανικά μέλη.

²⁹⁸ Τανόρ Μπουλέντ, *ο.π.*, σελ.:104

²⁹⁹ Καράλ Ζιγιά Ενβέρ, *ο.π.*, σελ.:172

³⁰⁰ Οι ίδιοι θα δήλωναν ότι δεν επιθυμούσαν να προχωρήσουν σε συνταγματική μοναρχία. Βλπ. Γεράσιμος Στέφανος, *ο.π.*, σελ.:51

³⁰¹ Findley V.Carter, *ο.π.*, σελ.:166

³⁰² Findley V.Carter, *ο.π.*, σελ.:154

επίπεδο των μη μουσουλμανικών μιλλέτ στόχευαν να εγκαθιδρύσουν φιλελεύθερους θεσμούς με σκοπό να θέσουν όρια στην Πατριαρχική εξουσία καθώς και στην εξουσία του κλήρου και της παλαιάς αριστοκρατίας (κυρίως των Αρμενίων σαρράφιδων-τοκογλύφων-). Από την άλλη όμως, στο επίπεδο του μουσουλμανικού μιλλέτ διοικούσαν με αυταρχισμό. Η συγκεκριμένη στάση τους ωθούσε στα άκρα την δυσαρέσκεια των οικονομικά ασθενέστερων μουσουλμανικών στοιχείων της Αυτοκρατορίας. Σύντομα, η σφοδρή αντιπολίτευση στο μουσουλμανικό μιλλέτ θα ξεπηδούσε από τους κόλπους των απογοητευμένων, πρώην υποψήφίων γραφιάδων οι οποίοι δεν είχαν κατορθώσει να ενταχθούν στους κόλπους των ριζοσπαστών αριστοκρατών γραφειοκρατών και να μετεξελιχθούν σε χειριστές του οθωμανικού κρατικού προγραμματισμού (αναφερόμαστε στο κίνημα των Νέων Οθωμανών).

Η παραπάνω λοιπόν πολιτική τριών επιπέδων σε συνδυασμό με την εδραίωση της συστηματικότητας (αυτή την περίοδο πολλαπλασιάζονται τα υπουργεία και τα συμβούλια³⁰³), της εξειδίκευσης, της ορθολογικότητας και του συγκεντρωτικού σχήματος³⁰⁴ στην οθωμανική διοίκηση (συγκεκριμένα στην γραφειοκρατική δομή)³⁰⁵ ήταν το άμεσο αποτέλεσμα του ριζοσπαστικού μανιφέστου και είχε δεσμευτικό χαρακτήρα για τους ίδιους ριζοσπάστες γραφειοκράτες³⁰⁶. Με αυτό τον τρόπο οι ίδιοι επιδίωκαν την σύμπραξη των αναδυόμενων μη μουσουλμανικών αστικών στοιχείων της Αυτοκρατορίας εφόσον ταυτιζόταν οι στόχοι και τα συμφέροντα και των δυο πλευρών³⁰⁷. Τα μουσουλμανικά στοιχεία (τα μεσαία και τα κατώτερα στρώματα, αυτά που δεν είχαν καταφέρει να συμπράξουν με την νέους φορείς εξουσίας στην Πόλη) απεναντίας έβλεπαν ότι αυτή η πολιτική των ριζοσπαστών έβλαπτε τα συμφέροντα τους και για αυτό τον λόγο επιθυμούσαν την "επιστροφή στο

³⁰³ Βλπ.σημ.294

³⁰⁴ Η εδραίωση του συγκεντρωτικού σχήματος ξεκίνησε με την κατάργηση του γενιτσαρικού σώματος. «Το 1826, ο Μαχμούτ Β΄ επιχείρησε να ενοποιήσει τη διοίκηση των βακουφίων, υπάγοντας τα στο Υπουργείο Κληροδοτημάτων (*Evkaf-ı Hümayun Nezareti*). Με την ενέργεια αυτή αποσκοπούσε στη δυνατότητα ελέγχου των οικονομικών των ιδρυμάτων αυτών και διοχέτευσης των εισοδημάτων τους στο αυτοκρατορικό ταμείο. Έτσι τα βακούφια έχασαν τη σχετική ανεξαρτησία τους, ενώ ο φιλανθρωπικός τους ρόλος περιορίζεται δραστικά. Εξίσου δραστικά περιορίστηκε και η δύναμη των ουλεμάδων που κατείχαν σημαίνοντα ρόλο στη διαχείριση τους». Απόσπασμα από το έργο της Έφης Καννέρ, *Φτώχεια και Φιλανθρωπία στην Ορθόδοξη Κοινότητα της Κων/πολης 1753-1912*, Αθήνα:2005, σελ.:107

³⁰⁵ *Tanzimat I (Τανζιμάτ Ι)*, σελ.:55. Το Τανζιμάτ στην πράξη σήμαινε χιλιάδες νέα γραφειοκρατικά πόστα, εκατοντάδες νέα συμβούλια και ατέρμονη νομοθετική διαδικασία. Βλπ. Τανόρ Μπουλέντ, *ο.π.*, σελ.:100

³⁰⁶ *Tanzimat I (Τανζιμάτ Ι)*, σελ.:56

³⁰⁷ Γεράσιμος Στέφανος, *Azgelışmişlik Sürecinde Türkiye – 2.cilt ...,ο.π.*, σελ.:49. Φαίνεται ότι οι ίδιοι οι ριζοσπάστες ήθελαν κατά κάποιο τρόπο να μιμηθούν τα νέα κοσμικά κράτη της Δύσης τα οποία στήριζαν τις προσπάθειες τους πάνω στην σύμπραξη των αστικών τάξεων τους. Βλπ. *Tanzimat I (Τανζιμάτ Ι)*, σελ.:8

ένδοξο παρελθόν”.³⁰⁸ Όμως δεν θα πρέπει να αγνοηθεί το γεγονός ότι το ριζοσπαστικό μανιφέστο με τον θεσμό των τοπικών συμβουλίων ευνόησε την πολιτικοοικονομική ανάπτυξη μιας μικρής μερίδας μουσουλμάνων κοτζαμπάσηδων στην Ανατολή και στην Συρία. Οι κοτζαμπάσηδες οι οποίοι κατά την διάρκεια ολόκληρης της προτανζιματικής περιόδου με τον έναν ή τον άλλο τρόπο είχαν καταφέρει να θέσουν υπό τον έλεγχο τους κάποια κομμάτια γης τα οποία πιο πριν ήταν ιδιοκτησία του Σουλτάνου, στην νέα περίοδο εξασφάλισαν έδρες στις νέες τοπικές βουλές και με αυτό τρόπο πραγματοποίησαν την ενεργή συμμετοχή τους στην πολιτική ζωή. Αυτό ήταν το έμμεσο αποτέλεσμα του ριζοσπαστικού μανιφέστου. Φαίνεται ότι οι ίδιοι οι ριζοσπάστες γραφειοκράτες με τις μεταρρυθμίσεις τους στόχευαν εκ πρώτης όψευς στο να εξασφαλίσουν την σύμπραξη μιας μικρής ομάδας μεγάλων κοτζαμπάσηδων μια που αντιμετώπιζαν τεράστιες δυσκολίες στο πρακτικό επίπεδο εξαιτίας της έλλειψης ανθρώπινου δυναμικού το οποίο θα τροφοδοτούσε την τόνωση του οθωμανικού πολιτικού κέντρου. Στην πορεία όμως αυτή η “σύμπραξη” μετατράπηκε σε “πολιτική πρωτοβουλία” των ιδίων των κοτζαμπάσηδων αφού οι ίδιοι άρχισαν να ελέγχουν όλα τα κοινωνικοοικονομικά δρώμενα στην περιοχή τους μέσα από νέα δίκτυα “συνδιαλλαγών” που είχαν δρομολογήσει με την συμμετοχή τους στις νέες τοπικές βουλές. Αυτή η εξέλιξη όμως δεν αναιρεί το γεγονός ότι οι ίδιοι οι οθωμανοί ριζοσπάστες δεν έπαψαν ποτέ να πιστεύουν σε ένα κυρίαρχο οθωμανικό πολιτικό κέντρο στο εσωτερικό και στο εξωτερικό³⁰⁹. Μέσα σε αυτά τα πλαίσια, οι προσπάθειες εγκαθίδρυσης συγκεντρωτικού γραφειοκρατικού μηχανισμού είχαν πάντοτε την πρωτιά στα σχέδια τους³¹⁰. Παράλληλα, δεν έπαψαν ποτέ να πιστεύουν στην σύμπραξη με τα μη μουσουλμανικά κεφαλαιοκρατικά- αστικά στοιχεία και για αυτό τον λόγο προσπάθησαν να εγκαθιδρύσουν σε ολόκληρη την Αυτοκρατορία ένα ομοιόμορφο νομικό καθεστώς που έδινε έμφαση στα βασικά ανθρώπινα δικαιώματα³¹¹. Οι ίδιοι πίστευαν ότι για την εγκαθίδρυση του συγκεντρωτικού γραφειοκρατικού μηχανισμού, του ομοιόμορφου νομικού καθεστώτος καθώς και για την εξασφάλιση της ανεξαρτησίας του πολιτικού κέντρου της Αυτοκρατορίας έπρεπε να προωθηθεί ο εκσυγχρονισμός των

---

³⁰⁸ Το ίδιο

³⁰⁹ Σε ότι αφορά τον ενδεχόμενο επεκτατισμό των βαλκανικών εθνικισμών οι ριζοσπάστες παρά την στάση Δύση πάντα προτίμησαν να τηρήσουν μια σκληροπυρηνική στάση. Για τους ίδιους τα “εθνικά” αιτήματα στο όνομα ενός βαλκανικού έθνους σήμαινε ανταρσία η οποία έπρεπε να αντιμετωπιστεί με στρατιωτικά μέτρα. Βλπ. *Tanzimat 2 (Τανζιμάτ 2)*, ο.π., σελ.:738

³¹⁰ Γεράσιμος Στέφανος, ο.π., σελ.:51

³¹¹ Στο δεύτερο μισό της δεκαετίας 40 εντατικοποιήθηκαν οι προσπάθειες για νομοθεσίες που αφορούσαν τους γραφειοκράτες, καταργήθηκαν τα βασανιστήρια και επίσης ο ίδιος Μουσταφά Ρεσίτ προχώρησε στην κατάργηση της δουλείας. Βλπ. *Tanzimat 2 (Τανζιμάτ 2)*, ο.π., σελ.:738

ενόπλων δυνάμεων της και για αυτό τον λόγο μετά το 1839 εντατικοποιήθηκε ο στρατιωτικός εκσυγχρονισμός της Αυτοκρατορίας³¹². Την στιγμή όμως που διαπίστωσαν οι ριζοσπάστες ότι οι συγκεκριμένες προσπάθειες δεν επρόκειτο να αποφέρουν μέσα σε μικρό χρονικό διάστημα, τα απαιτούμενα αποτελέσματα αποφάσισαν να στρέψουν το βλέμμα τους στο σκέλος του οικονομικού προγραμματισμού και της κοινωνικής πολιτικής. Το μήνυμα του συμμάχου των ριζοσπαστών, του σουλτάνου Αμπντουλμετζίντ, το έτος 1845 ήταν ξεκάθαρο: «Δεν έλαβα τα απαιτούμενα αποτελέσματα στον τομέα του στρατιωτικού εκσυγχρονισμού. Τώρα θα πρέπει να προχωρήσουμε στον τομέα της επιστήμης, της παιδείας, της βιομηχανίας...»³¹³. Για την ριζοσπαστική μερίδα της γραφειοκρατίας ο οικονομικός προγραμματισμός σε πλήρης συνεργασία με τον δυτικό καπιταλισμό (δεν φαίνεται ότι θεωρούσαν ότι αυτή η "πλήρης" συνεργασία θα επισκίαζε την ανεξαρτησία της Υψηλής Πύλης ή καλύτερα δεν έδιναν μεγάλη σημασία σε αυτή την πραγματικότητα) καθώς και ο οθωμανισμός που είχε δρομολογηθεί από την περίοδο βασιλείας του Μαχμούτ Β', αποτελούσαν τους δυο κινητήριους μοχλούς της διαδικασίας εκσυγχρονισμού στο κέντρο της Αυτοκρατορίας. Μάλιστα, σε ότι αφορά την κοινωνική πολιτική η ριζοσπαστική κυβέρνηση στην Πόλη με την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση³¹⁴ αναλάμβανε και επισήμως τον ρόλο του

³¹² Davison H. Roderic, *Osmanlı'da Batı Tesiri (Η Δυτική Επίδραση στην Οθωμανική Αυτοκρατορία)*, Πόλη: 1995, σελ.: 68. Το σκέλος του στρατιωτικού εκσυγχρονισμού της περιόδου Τανζιμάτ είναι μια όψη της ύστερης οθωμανικής ιστορίας η οποία έχει αγνοηθεί από πολλούς μελετητές. Αξιοσημείωτη είναι η έμφαση που έδωσε στον στρατιωτικό εκσυγχρονισμό ο ίδιος ο ριζοσπάστης γραφειοκράτης. Έτσι, βλέπουμε ότι στην Αυτοκρατορία πριν από τα μοντέρνα δημόσια σχολεία δευτεροβάθμιας και τριτοβάθμιας εκπαίδευσης άρχισαν να λειτουργούν τα αντίστοιχα στρατιωτικά. Οι αξιωματικοί που αποφοίτησαν από αυτά τα σχολεία μέσα σε ένα σύντομο χρονικό διάστημα άρχισαν να διοικούν έναν μοντέρνο στρατό 250.000 ατόμων. Παρόλα αυτά τα βασικά προβλήματα που αντιμετώπισε ο στρατιωτικός εκσυγχρονισμός υπήρξαν τα εξής: Αγραμματοσύνη του λαού, προβλήματα στο σύστημα επιστράτευσης, έλλειψη ικανών αξιωματικών, έλλειψη αξιοκρατίας. Εξαιτίας αυτών των προβλημάτων ο οθωμανικός στρατός δεν μπόρεσε να μετεξελιχθεί σε έναν εθνικό ή καλύτερα "αυτοκρατορικό" στρατό και παρέμεινε ως ένας επαγγελματικός στρατός όπως στις παλαιότερες εποχές. Οι ίδιοι οι ριζοσπάστες προσπάθησαν να εκμεταλλευτούν την κινητοποίηση που προκάλεσε ο στρατιωτικός εκσυγχρονισμός στους κόλπους της οθωμανικής κοινωνίας και έτσι προσπάθησαν να προωθήσουν οι ίδιοι τον οθωμανισμό δια μέσου του στρατιωτικού εκσυγχρονισμού. Λ.χ. αυτή την περίοδο ιδρύθηκε ο πέμπτος οθωμανικός στρατός ο οποίος ονομαζόταν και ως ο "στρατός της Αραβίας". Βλπ. Hale William, *Türkiye'de Ordu ve Siyaset (Ο Στρατός και η Πολιτική στην Τουρκία)*, Πόλη: 1998, σελ. 31-33, Palmer Alan, *ο.π.*, σελ.: 177, 182, Άγκιας Ντογάν, *Askeri Müdahalelerin Ordunya Etkisi (Η Επίδραση των Στρατιωτικών Επεμβάσεων στον Στρατό)*, Πόλη: 2002, σελ.: 21

³¹³ Η βασική ιδέα του λόγου που απεύθυνε ο Αμπντουλμετζίντ στα μέλη του Υψηλού Συμβουλίου των Νομικών Εντολών το 1848. Βλπ. Engelhardt, *ο.π.*, σελ.: 76-80

³¹⁴ Το 1845 ιδρύθηκε το αρμόδιο συμβούλιο για υποθέσεις εκπαιδευτικού εκσυγχρονισμού. Το 1847 άρχισαν να λειτουργούν τα πρώτα ιδρύματα δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης στην Πόλη. Το ίδιο έτος συζητήθηκαν προτάσεις για την τριτοβάθμια εκπαίδευση. Σε όλα τα νέα εκπαιδευτικά ιδρύματα άρχισαν να διδάσκονται η τουρκική γλώσσα, τα γαλλικά, τα περσικά, τα αραβικά, τα μαθηματικά, η φυσική, η χημεία και η γεωγραφία. Βλπ. *Tanzimat I (Τανζιμάτ Ι)*, *ο.π.*, σελ.: 447, Μπιλίμ Γιαλτσίν Τζαχίντ, *Tanzimat*

αναγεννησιακού κέντρου της Αυτοκρατορίας το οποίο θα διαφώτιζε τα "αγράμματα" πλήθη της Αυτοκρατορίας. Εδώ θα πρέπει να τονίσουμε δυο σημεία: Πρώτα από όλα, διαπιστώνουμε ότι ο ριζοσπάστης γραφειοκράτης στην Πόλη θεωρούσε ότι είχε αναλάβει ένα "αναγεννησιακό" καθήκον και αντιμετώπιζε την κοινωνία της Αυτοκρατορίας ως μια συνάθροιση αγράμματων πληθυσμών που είχαν ανάγκη να "αγγίξουν" τον διαφωτισμό που "έκπεμπε" το κέντρο της Αυτοκρατορίας, η Πόλη. Αυτό το αναγεννησιακό καθήκον την ίδια στιγμή ήταν και μια "ιερή" εντολή για τον Οθωμανό υπήκοο και με αυτό άλλωστε τον τρόπο εκδηλωνόταν ο αυταρχικός χαρακτήρας του ριζοσπαστικού μανιφέστου του 1839. Κάθε Οθωμανός πολίτης στην νέα περίοδο έπρεπε να υπηρετήσει την εκσυγχρονιστική διαδικασία και να συμβιβαστεί με τον ανανεωμένο οικονομικό προγραμματισμό (άρα και με την συνεργασία με τον δυτικό καπιταλισμό) και την ήδη τονωμένη κοινωνική σύμβαση (με τον οθωμανισμό) και να εμπιστευτεί τους χειρισμούς των ριζοσπαστών. Έτσι θα συμμετείχε στην ενδυνάμωση της Αυτοκρατορίας. Στην νέα εποχή, ο υπήκοος του Σουλτάνου εξασφάλιζε το status του οθωμανού υπηκόου δια μέσου των καθηκόντων του. Ένα από τα καθήκοντα του ήταν να δεχθεί τον διαφωτισμό που έκπεμπε προς όλες τις κατευθύνσεις το ανανεωμένο αυτοκρατορικό κέντρο. Όμως σε περίπτωση που δεν εκτελούσε τα καθήκοντα του θα χαρακτηριζόταν ως ένας "προδότης της πατρίδος". Και εφόσον στην νέα εποχή οι επιταγές του διαφωτισμού ήταν ένα από τα βασικά του καθήκοντα, σύμφωνα με τους ριζοσπάστες δεν υπήρχε περίπτωση να αντισταθεί στο αναγεννησιακό έργο του αυτοκρατορικού κέντρου. Υπάρχει όμως και ένα άλλο σημείο το οποίο πρέπει να λάβουμε υπόψη μας: Όπως και στους άλλους τομείς εκσυγχρονισμού έτσι και στον τομέα εκσυγχρονισμού της παιδείας οι ριζοσπάστες αντιμετώπισαν ένα "αδιαπέραστο" εμπόδιο: Την έλλειψη εκπαιδευμένου ανθρώπινου δυναμικού³¹⁵ το οποίο τροφοδοτούσε τις της προσπάθειες του εγκαθίδρυσης μοντέρνου αυτοκρατορικού εκπαιδευτικού συστήματος σύμφωνα με τα δυτικά πρότυπα. Έτσι αναγκάστηκαν να ζητήσουν την βοήθεια των φορέων της κλασικής οθωμανικής παιδείας, δηλαδή των ιδίων των ουλεμάδων. Έτσι, με την "ευγενική" παρέμβαση- υποστήριξη των ουλεμάδων η πρωτοβάθμια

Devrinde Türk Eğitiminde Çağdaşlaşma (Ο Εκσυγχρονισμός της Τουρκικής Παιδείας στην Περίοδο του Τανζιμάτ), Εσκίσεχir: 1984, σελ.:23-45

³¹⁵ Η έλλειψη εκπαιδευμένου ανθρώπινου δυναμικού σύμφωνα με τις νέες επιταγές των νέων εποχών και συνεπώς η προσφυγή στην βοήθεια των ουλεμάδων ήταν όντως ο μεγαλύτερος "εφιάλτης" των ριζοσπαστών. Αυτή η πραγματικότητα δημιούργησε έναν περίεργο και επικίνδυνο διυσμό στις οθωμανικές διοικητικές δομές (παραδοσιακοί θεσμοί δίπλα σε νέους, μοντέρνους θεσμούς και ιδρύματα) και άφηγε σε δύσκολη θέση τους ριζοσπάστες απέναντι στους αντίπαλους τους. Βλπ. *Tanzimat I (Τανζιμάτ Ι)*, σελ.:8 και 213.

παιδεία στο σύνολο της Αυτοκρατορίας παρέμεινε σχεδόν όπως ήταν στην κλασική περίοδο (παιδεία στους παραδοσιακούς μεντρεσέδες), ενώ σε ότι αφορά την δευτεροβάθμια και τριτοβάθμια παιδεία το νέο εκπαιδευτικό πρόγραμμα έλαβε πιο "ισλαμικές" αποχρώσεις από ότι είχε προβλεφθεί στην αρχή, αφού παράλληλα με τα νέα, "κοσμικά" μαθήματα δρομολογήθηκαν και τα θρησκευτικά τα οποία έδιναν έμφαση στην πρωτοκαθεδρία του σουνιτικού – χανεφίτικου κέντρου στην οθωμανική κοινωνική σύμβαση³¹⁶.

- **Τα αγεφύρωτα χάσματα και οι πολλαπλές αντιθέσεις**

Στην πορεία τα εμπόδια που καλούνταν να αντιμετωπίσουν οι ριζοσπάστες πολλαπλασιάστηκαν. Τώρα πέρα από τις πραγματικές ελλείψεις και αδυναμίες καθώς και τις ταξικές αντιθέσεις υπήρχε και η πικρή "πραγματικότητα" της εκσυγχρονιστικής διαδικασίας της περιόδου του Τανζιμάτ : Οι μεταρρυθμίσεις του Τανζιμάτ προχωρούσαν με γρήγορους ρυθμούς μονάχα στην Πόλη και στα μεγάλα αστικά κέντρα με μεγάλα λιμάνια. Στην υπόλοιπη οθωμανική επικράτεια, εξαιτίας των ελλείψεων σε επίπεδο ανθρώπινου δυναμικού και οικονομικών πόρων³¹⁷, ο αντίκτυπος του Τανζιμάτ ήταν πολύ μικρός³¹⁸. Όμως αυτός δεν ήταν και ο μοναδικός "πονοκέφαλος" των ριζοσπαστών. Υπήρχαν και άλλοι. Λ.χ. στο κέντρο τα κυβερνητικά σχήματα δεν πετύχαιναν την μακροβιότητα χάρη στην αναποφασιστικότητα του Παλατιού, το οποίο αμφιταλαντευόταν αναμεταξύ στους ριζοσπάστες και στους συντηρητικούς γραφειοκράτες της Υψηλής Πύλης³¹⁹. Οι ίδιες οι κυβερνήσεις δεν είχαν ένα κυβερνητικό πρόγραμμα ή καλύτερα ένα σχέδιο στόχων και κινήσεων. Ο πρωθυπουργός δεν επέλεγε τους υπουργούς τους και οι ίδιοι οι υπουργοί ήταν απρόθυμοι στο να συνεργαστούν με τους συναδέλφους τους³²⁰. Την ίδια στιγμή, δεν έλειπαν και οι περιπτώσεις κατά τις οποίες τα μεταρρυθμιστικά ανοίγματα μετατρέπονταν σε "πολιτικά όπλα" στα χέρια των ριζοσπαστών (συνήθως οι ριζοσπάστες υπερτόνιζαν τα άμεσα θετικά αποτελέσματα αυτών των ανοιγμάτων τους και αποσιωπούσαν τις επιπλοκές που προκαλούσαν με σκοπό να αντιμετωπίσουν την κριτική που δέχονταν)³²¹. Οι ίδιοι οι ριζοσπάστες οι οποίοι συχνά έβγαιναν έξω από τα στενά όρια της

³¹⁶ Για την συμμετοχή των ουλεμάδων στον εκσυγχρονισμό της παιδείας βλπ. Μπιλίμ Γιαλτσίν Τζαχίντ, *ο.π.*, σελ.:21-50 (σε διάφορα εδάφια), *Tanzimat I (Τανζιμάτ Ι)*, σελ.:446, 459 και Καράλ Ζιγιά Ενβέρ, *ο.π.*, σελ.:182,183.

³¹⁷ Findley V.Carter, *ο.π.*, σελ.:158

³¹⁸ Palmer Alan, *ο.π.*, σελ.:178

³¹⁹ Τανόρ Μπουλέντ, *ο.π.*, σελ.:115

³²⁰ Τανόρ Μπουλέντ, *ο.π.*, σελ.:106

³²¹ Findley V.Carter, *ο.π.*, σελ.:163-164

επαγγελματικής πειθαρχίας και της αξιοκρατίας³²², σε πολλαπλές περιπτώσεις υπό την επίδραση της κριτικής που δέχονταν, δεν τολμούσαν να προχωρήσουν στην αναίρεση των ξεπερασμένων πρακτικών και πεπαλαιωμένων δομών³²³. Αυτές ήταν σημαντικές αντιφάσεις οι οποίες δεν είχαν προβλεφθεί στο ριζοσπαστικό μανιφέστο και άλλωστε δεν ήταν δυνατόν να ξεπεραστούν με τις επιταγές του. Όλο το πρόβλημα είχε να κάνει με το γεγονός ότι οι ριζοσπάστες γραφειοκράτες ήταν πολιτικοί άνδρες με ένα ριζοσπαστικό μανιφέστο στο χέρι το οποίο το χρησιμοποιούσαν ως μπουσούλα και όχι ως ένα σημείο εκκίνησης μιας αστικής επαναστάσεως σύμφωνα με τα δυτικά πρότυπα. Οι ριζοσπαστικές τους ιδέες δεν είχαν προκαλέσει επανάσταση και παρέμεναν ως μια επανάσταση και αυτό διότι δεν είχαν καταφέρει να στηρίξουν τις προσπάθειες τους μέσω της σύμπραξης με μια από τις ισχυρές κοινωνικές τάξεις της Αυτοκρατορίας. Είχαν πιστέψει στην σύμπραξη με τα μη μουσουλμανικά κεφαλαιοκρατικά στοιχεία όμως αυτά δεν είχαν καταφέρει ποτέ να μετεξελιχθούν σε μια ενιαία αυτοκρατορική αστική τάξη. Αρχικά είχαν αναλάβει διαμεσολαβητικά καθήκοντα για λογαριασμό του δυτικού κεφαλαίου, αλλά στην πορεία στόχευαν στο να αναπτύξουν το δικό τους προσωπικό κεφάλαιο έξω από την ακτίνα δράσης του συγκεντρωτικού κρατικού προγραμματισμού. Παράλληλα, οι ίδιοι οι ριζοσπάστες είχαν πιστέψει ότι μπορούσαν να δημιουργήσουν μια μεσαία τάξη ιδιοκτητών γης η οποία θα υποστήριζε τις προσπάθειες τους. Το αποτέλεσμα όμως των σχεδιασμών τους θα ήταν πολύ διαφορετικό. Όντως μια μικρή μερίδα νέων ιδιοκτητών γης πραγμάτωσε με τους σχεδιασμούς τους και μάλιστα άρχισε να τροφοδοτεί το ριζοσπαστικό γραφειοκρατικό σώμα με τους απογόνους της. Όμως αυτή την μικρή μερίδα στην πλειοψηφία τους την αποτελούσαν μουσουλμανικά στοιχεία τα οποία έβλεπαν ότι η επένδυση στο κράτος ήταν ο καλύτερος τρόπος μεγιστοποίησης οικονομικής τους επιφάνειας (Στην πορεία, με τις ευλογίες των ιδίων των ριζοσπαστών αυτή η μουσουλμανική πλειοψηφία, θα μετατρεπόταν σε σουνίτικη – χανεφίτικη και πολύ πιο μετά σε τουρκική πλειοψηφία). Από την άλλη, όπως τονίσαμε και παραπάνω, μια μεγάλη μερίδα μεσαίων ιδιοκτητών γης της κλασικής περιόδου κατά την περίοδο του Τανζιμάτ μετεξελίχθηκε σε ιδιοκτήτες τσιφλικιών οι οποίοι σε καιρούς πολιτικοοικονομικής κρίσης προτίμησαν πάντα να παραμείνουν εκτός της

---

³²² Σε ότι αφορά την εγκαθίδρυση της αξιοκρατίας στις οθωμανικές γραφειοκρατικές δομές βλέπουμε ότι ο ριζοσπάστες εφάρμοσαν μια πολιτική δυο επιπέδων: Στο πολιτικό κέντρο της Αυτοκρατορίας, στην Πόλη παρέμειναν πιστοί στις παραδοσιακές πρακτικές προαγωγής και δεν βγήκαν έξω από τα όρια των παραδοσιακών "πελατειακών" δικτύων. Σε περιφερειακό επίπεδο όμως κατέβαλλαν πολλαπλές προσπάθειες για να εγκαθιδρύσουν την αξιοκρατία. Βλπ. Findley V.Carter, *ο.π.*, σελ.:192-195 και 213.

³²³ Βλπ.σημ.:321

ακτίνας δράσης του αυτοκρατορικού κέντρου. Όμως, στο συγκεκριμένο σημείο θα πρέπει να τονιστεί το εξής: Οι ριζοσπάστες την δεκαετία 40' δεν ήταν σε θέση να γνωρίζουν και να υπολογίζουν τις συνέπειες των πράξεων τους. Πίστευαν στην τόνωση των κεντρικών και περιφερειακών δομών καθώς και της οθωμανικής οικονομίας και αυτή η πεποίθηση για τους ίδιους ήταν μονόδρομος.

- **Οι προσπάθειες τόνωσης της οθωμανικής οικονομίας μετά το 1839· Οι αλλαγές στην οθωμανική κοινωνική δομή**

Στο πεδίο της τόνωσης του οικονομικού προγραμματισμού, οι ριζοσπάστες πίστευαν ότι ένα νέο φορολογικό καθεστώς το οποίο θα λάμβανε υπόψη του την οικονομική επιφάνεια του κάθε οθωμανικού οικονομικού – κεφαλαιοκρατικού παράγοντα θα εξασφάλιζε τους απαιτούμενους οικονομικούς πόρους που θα τροφοδοτούσαν την τόνωση ολόκληρου του πολιτικού προγραμματισμού (μεγάλη σημασία έδιναν στην παροχή μισθού στους αξιωματούχους της Υψηλής Πύλης σε ολόκληρη την οθωμανική επικράτεια³²⁴)³²⁵. Για αυτό τον λόγο είχαν προσδιορίσει τρεις στόχους³²⁶: Ισότητα στην φορολογία, απευθείας φορολόγηση δίχως την χρήση διαμεσολάβησης από ντόπιους προκρίτους και από μη μουσουλμανικά κεφαλαιοκρατικά στοιχεία³²⁷ και ένας κρατικός προϋπολογισμός. Αυτοί οι συγκεκριμένοι τρεις στόχοι θα μπορούσαν να οδηγήσουν σε επιτυχία τους ριζοσπάστες αν όντως κατάφεραν, εκ πρώτης όψεως, να συγχρονίσουν την τόνωση των οθωμανικών διοικητικών δομών με την τόνωση του οικονομικού προγραμματισμού. Η έλλειψη συγχρονισμού οφειλόταν εν μέρη στο γεγονός ότι οι ίδιοι οι ριζοσπάστες δεν κατείχαν το ταλέντο των αξιωματούχων της Υψηλής Πύλης της κλασικής περιόδου και δεν είχαν κατανοήσει επακριβώς τις εξελίξεις στα κοινωνικοοικονομικά δρώμενα της Δύσης³²⁸. Παράλληλα, δεν θα πρέπει να αγνοήσουμε το γεγονός ότι εκείνη την συγκεκριμένη ιστορική στιγμή στην Οθωμανική Αυτοκρατορία δεν υπήρχε μια αναπτυγμένη αυτοκρατορική (και όχι αυτόνομη) αστική τάξη η οποία θα ήταν σε θέση να διαθέσει το κεφάλαιο της για την διεκπεραίωση αυτού του στόχου μια που το ίδιο το κράτος δεν κατείχε τους αναγκαίους οικονομικούς

³²⁴ Findley V.Carter, *ο.π.*, σελ.:161

³²⁵ Καράλ Ζιγιά Ενβέρ, *ο.π.*, σελ.:177

³²⁶ *Tanzimat I (Τανζιμάτ Ι)*, *ο.π.*, σελ.:267

³²⁷ Με αυτό τον τρόπο ήθελαν να θέσουν όρια στην ακτίνα δράσης των Αρμενίων και Εβραίων τοκογλόφων καθώς και των τραπεζιτών του Γαλατά. Μάλιστα φαίνεται πως πίστευαν ότι ακόμη και ο εξωτερικός δανεισμός ήταν καταλληλότερος από την προσφυγή στην βοήθεια αυτών των παραγόντων. Βλπ. *Tanzimat I (Τανζιμάτ Ι)*, *ο.π.*, σελ.:268

³²⁸ Βλπ.σημ.:324

πόρους. Ίσως οι μικροί οικονομικοί πόροι που διέθεταν οι ίδιοι οι αριστοκράτες γραφειοκράτες να μπορούσαν να αποτελούσαν ένα σημείο εκκίνησης για αυτό τον στόχο. Όμως στην πράξη έγινε φανερό ότι οι ίδιοι οι αριστοκράτες στο σύνολο τους προχωρούσαν με δειλά βήματα στην εκβιομηχάνιση της Αυτοκρατορίας για το καλό του κράτους και όχι για το δικό τους συμφέρον. Δηλαδή δεν σκέφθηκαν ούτε μια στιγμή να μετεξελιχθούν οι ίδιοι σε μια αστική τάξη που θα έπραττε μεν σύμφωνα με το ιδιαίτερο, προσωπικό της συμφέρον (την μεγιστοποίηση κεφαλαίου) αλλά ταυτοχρόνως θα αναλάμβανε τον ρόλο μιας πραγματικής αστικής τάξης: Ανάπτυξη δηλαδή προσωπικού κεφαλαίου από την μια, τροφοδότηση οικονομικού σκέλους του οθωμανικού πολιτικού προγραμματισμού από την άλλη³²⁹. Αλλά αυτή η στάση τους ήταν το άμεσο αποτέλεσμα του γεγονότος ότι οι ίδιοι ήταν γραφειοκράτες, δηλαδή υπάλληλοι στην υπηρεσία του κράτους. Και όντας γραφειοκράτες πάλευαν σε καθημερινή βάση με τις δυσχερείς συνθήκες της Αυτοκρατορίας: Ναι μεν πίστευαν στην ανάπτυξη της οθωμανικής βιομηχανίας αλλά ταυτοχρόνως παρατηρούσαν με πικρία την έλλειψη της ορθολογικής διοίκησης και τεχνογνωσίας στο οικονομικό πεδίο. Έτσι προσπαθούσαν να εισάγουν τις ελλείψεις σε προϊόντα, τεχνογνωσία, μηχανήματα κ.ο.κ. από το εξωτερικό, δηλαδή την Δύση³³⁰. Την ίδια στιγμή όμως, με αυτό τον τρόπο μετατρέπονταν οι ίδιοι στον καλύτερο πελάτη του δυτικού κεφαλαίου³³¹. Η Αυτοκρατορία δεν ήταν σε θέση να εξαγει τίποτα, το γεγονός αυτό σε συνδυασμό με τις ευρείες εισαγωγές επιβάρυνε την ήδη αποδυναμωμένη οικονομία της προκαλώντας την όλο και μεγαλύτερη εξαίρεση της από τις δυτικές δυνάμεις. Οι ανάγκες της νέας περιόδου ήταν οι παράγοντες που επέβαλλαν αυτή την αρνητική εξέλιξη: Εκσυγχρονισμός των οθωμανικών δομών δεν μπορούσε να νοηθεί δίχως την διεκπεραίωση των πιο βασικών αναγκών (τεχνολογική ανάπτυξη, ανάπτυξη επικοινωνιακών δομών κ.ο.κ.)³³² και αυτό το γνώριζε πολύ καλά η Υψηλή Πύλη. Έτσι προχωρούσαν στον εξωτερικό δανεισμό προκαλώντας θύελλα αντιδράσεων στις τάξεις των συντηρητικών στοιχείων της Πύλης. Αυτή η θύελλα αντιδράσεων στις τάξεις των συντηρητικών αριστοκρατών πολλές

---

³²⁹ Γεράσιμος Στέφανος, *ο.π.*, σελ.:66

³³⁰ Σαγιάρ Γκιουνέρ Αχμέτ, *ο.π.*, σελ.:239

³³¹ Στην πορεία της περιόδου του Τανζιμάτ το δυτικό κεφάλαιο παύει να ενδιαφέρεται μονάχα με την προώθηση των προϊόντων του στην αυτοκρατορική αγορά. Τώρα πια ενδιαφέρεται και για επενδύσεις στην Αυτοκρατορία. Βλπ. Γεράσιμος Στέφανος, *Azgelışmişlik Sürecinde Türkiye – 2.cilt ...,ο.π.*, σελ.:72 καθώς και Τσαντιρτζί Μουσά, *ο.π.*, σελ.:178

³³² Το ίδιο

φορές σήμαινε ότι ακόμη και στο πεδίο εξωτερικού δανεισμού τα περιθώρια ελεύθερης δράσης για τους ίδιους τους ριζοσπάστες ήταν πολύ στενά³³³.

Το εξωτερικό δάνειο ήταν η σωσίβια λέμβος για τους ριζοσπάστες εφόσον την περίοδο του Τανζιμάτ δεν είχε επιτευχθεί η ανάπτυξη της αυτοκρατορικής βιομηχανίας και οι εξαγωγές των αυτοκρατορικών αγροτικών προϊόντων δεν ήταν αρκετές για να τροφοδοτήσουν τις προσπάθειες τόνωσης του πολιτικού προγραμματισμού³³⁴. Την ίδια στιγμή μάλιστα, η Αυτοκρατορία πλήρωνε τις εισαγωγές των δυτικών προϊόντων με ξένο νόμισμα³³⁵ και έτσι οι ίδιοι οι ριζοσπάστες ήταν αναγκασμένοι να αψηφήσουν για μια ακόμη φορά τους ριζοσπαστικούς σχεδιασμούς τους και να συμβιβαστούν με τις νέες επιταγές των νέων εποχών, δηλαδή να προσφύγουν στην βοήθεια των τραπεζιτών του Γαλατά και των μη μουσουλμάνων τοκογλύφων για να εξασφαλίσουν το απαιτούμενο συνάλλαγμα³³⁶. Σε αυτά τα οικονομικά δεινά θα πρέπει να προσθέσουμε και την αργυθμία του οθωμανικού πολιτικού κέντρου την οποία δεν είχαν καταφέρει να εξουδετερώσουν οι ριζοσπάστες³³⁷. Ο φημισμένος Μουσταφά Ρεσίτ Πασάς παρ' όλους τους ενδοιασμούς των συντηρητικών, στο τέλος του Κριμαϊκού Πολέμου θα κατάφερε να προχωρήσει στον εξωτερικό δανεισμό. Όμως αυτή την φορά οι οικονομικοί πόροι που είχε εξασφαλίσει με αυτό τον τρόπο η Αυτοκρατορία θα χρησιμοποιούνταν για να καλύψουν την πληρωμή των πρώην δανείων και των εξόδων του Παλατιού και έτσι δεν θα παρέμεναν περιθώρια για τόνωση του οικονομικού προγραμματισμού³³⁸. Το όλο οικονομικό αδιέξοδο γινόταν ακόμη πιο μεγαλύτερη από την στιγμή που το εξωτερικό δάνειο έφθανε στην χώρα με πολύ υψηλούς τόκους και ως εγγύηση για την εξασφάλιση του είχαν παραχωρηθεί στην διάθεση του δυτικού κεφαλαίου οι οικονομικοί πόροι της Αυτοκρατορίας³³⁹. Φυσικά, την περίοδο του Τανζιμάτ το οικονομικό αδιέξοδο δεν αφορούσε μονάχα τις ανώτερες κοινωνικές τάξεις της Αυτοκρατορίας. Υπήρχαν οι οικονομικά

³³³ Την περίοδο του Τανζιμάτ ο εξωτερικός δανεισμός από τους συντηρητικούς αριστοκράτες είχε διασυνδεθεί με την δυτική παρέμβαση στα πολιτικά δρώμενα της Αυτοκρατορίας. Με άλλα λόγια, η τόνωση του οικονομικού προγραμματισμού με την "βοήθεια" της Δύσης ταυτιζόταν με παραχωρήσεις στο πεδίο του πολυπόθητου ανεξάρτητου κρατικού προγραμματισμού. Για τις αντιδράσεις βλπ. *Tanzimat I (Τανζιμάτ I)*, ο.π., σελ.:269

³³⁴ Γεράσιμος Στέφανος, *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye – 2.cilt ...*, ο.π., σελ.:67

³³⁵ Γεράσιμος Στέφανος, *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye – 2.cilt ...*, ο.π., σελ.:69

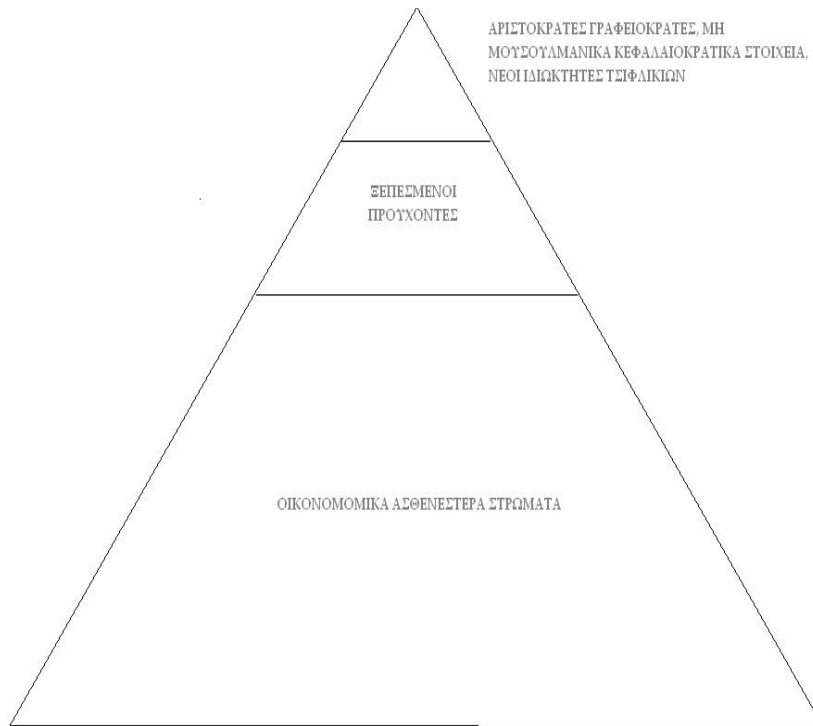
³³⁶ Το ίδιο

³³⁷ Αναφερόμαστε στην ασχροκέρδεια, στην διαφθορά στους κόλπους της γραφειοκρατίας, στην σπατάλη των αυτοκρατορικών πηγών πλούτου, στην έλλειψη κάλυψης της περιφέρειας από την ακτίνα δράσης του κέντρου και τις αμφιταλαντεύσεις και τα πολιτικά τερτίπια του Παλατιού. Βλπ.σημ.563 και Engelhardt, ο.π., σελ.:102-105

³³⁸ *Tanzimat I (Τανζιμάτ I)*, ο.π., σελ.:287

³³⁹ Το ίδιο

ασθενέστερες τάξεις που βίωναν την σκληρή αυτοκρατορική πραγματικότητα σε καθημερινή βάση. Και πρώτα από όλα, σε μια περίοδο που αναπτύσσονταν οι ιδιοκτήτες τσιφλικιών, οι παραδοσιακές συντεχνίες της Αυτοκρατορίας βίωναν την δική τους ιδιαίτερη πτώση παρασύροντας με

Η νέα κοινωνική πυραμίδα της Αυτοκρατορίας στην περίοδο του Τανζιμάτ

αυτό τον τρόπο στην οικονομική καταστροφή πλήθος άπορων υπηκόων του Σουλτάνου σε διάφορα σημεία της Αυτοκρατορίας³⁴⁰.

Την περίοδο του Τανζιμάτ, και κυρίως την περίοδο 1839-1856 (ανακοίνωση φιρμανιού – τέλος Κριμαϊκού Πολέμου), οι συντεχνίες που είχαν χάσει έδαφος μπροστά στον ανταγωνισμό των

δυτικών προϊόντων, εξαιτίας των νέων διοικητικών μεταρρυθμίσεων σε

κεντρικό και περιφερειακό επίπεδο, αναγκάστηκαν να παραχωρήσουν τα παραδοσιακά τους προνόμια³⁴¹. Παράλληλα, τα μέλη τους αναγκάστηκαν να προσφύγουν σε δανεισμό από τους κεφαλαιοκρατικούς παράγοντες με σκοπό να ανταποκριθούν στα νέα φορολογικά δεδομένα³⁴². Εκείνη την περίοδο άλλωστε, οι συντεχνίες έπρεπε να ανταποκριθούν στις κοινωνικές ανακατατάξεις που λάμβαναν χώρα σε όλη την αυτοκρατορική επικράτεια. Η οθωμανική κοινωνία άλλαζε και λάμβανε την μορφή μιας πυραμίδας. Στην κορυφή αυτής της πυραμίδας υπήρχαν ομάδες προυχόντων οι οποίες ήταν αποφασισμένες να διατηρήσουν και να μην παραχωρήσουν σε καμία περίπτωση την αυτονομία των κινήσεων τους. Τέτοιες ομάδες ήταν οι γραφειοκράτες της Υψηλής Πύλης, τα νέα μη μουσουλμανικά στην

³⁴⁰ Παπαγεωργίου Γεώργιος, *ο.π.*, σελ.:176

³⁴¹ Αναφερόμαστε σε κοινωνικοπολιτικές διοικητικές αρμοδιότητες των συντεχνιών. Βλπ.σημ.569

³⁴² Παπαγεωργίου Γεώργιος, *ο.π.*, σελ.:184

πλειοψηφία τους κεφαλαιοκρατικά – αστικά στοιχεία και οι νέοι ιδιοκτήτες τσιφλικιών. Στην αμέσως κατώτερη ομάδα λάμβαναν μέρος οι προύχοντες των περασμένων εποχών, δηλαδή οι ουλεμάδες, ο χριστιανικός κλήρος, οι σεΐχες – γαιοκτήμονες της περιφέρειας κ.ο.κ. Αυτές οι πρώτες κατηγορίες (η αριστοκρατική και αυτή των προυχόντων των περασμένων περιόδων) αποτελούσαν την μειοψηφία στους κόλπους της οθωμανικής κοινωνίας. Υπήρχε όμως και η πλειοψηφία, οι μάζες των άπορων υπηκόων του Σουλτάνου (ανειδίκευτων εργατών και αγροτών) και οι ξεπεσμένες συντεχνίες που αποτελούν την πλειοψηφία της κοινωνίας, την βάση της πυραμίδας.

Σε αυτό το σημείο θα πρέπει να ανοίξουμε μια παρένθεση και να τονίσουμε το εξής: Διατηρώντας μια δόση επιφυλακτικότητας κυρίως ως προς την δεύτερη επισήμανση, αισθανόμαστε την ανάγκη να πραγματοποιήσουμε δυο επισημάνσεις: Α- η νέα αυτοκρατορική πυραμίδα, στην οποία αναφερόμαστε παραπάνω, δεν σχηματίστηκε μέσα σε ένα μικρό χρονικό διάστημα. Χρειάστηκαν να περάσουν δεκαετίες, να διαδραματιστούν οι πολιτικές και οι κοινωνικές ανακατατάξεις στις οποίες αναφερόμαστε σε αυτή την μελέτη, για να αρχίσει ο σχηματισμός να λαμβάνει σάρκα και οστά στην πορεία της περιόδου Τανζιμάτ. Β- Υπάρχουν πολλές ενδείξεις που αποδεικνύουν ότι οι δεύτερη κατηγορία στην πυραμίδα, δηλαδή αυτή των προυχόντων των περασμένων περιόδων σε περιπτώσεις που δεχόταν πιέσεις από πάνω, δηλαδή από την νέα αριστοκρατική ομάδα, προσεγγίζοντας τα κατώτερα στρώματα της κοινωνίας ανελάμβαναν καθήκοντα διαμεσολαβητή ανάμεσα στην κορυφή και στην βάση της πυραμίδας. Μάλιστα πολλές φορές η σύμπραξη των ξεπεσμένων προυχόντων με τα οικονομικά ασθενέστερα στρώματα τους εξασφάλιζε αξιοσημείωτο πολιτικό ρόλο αντίστοιχο σε αυτό των αστικών τάξεων της Δύσης³⁴³. Με αυτό τον τρόπο οδηγούμαστε σε ένα επιπλέον συμπέρασμα. Στην Αυτοκρατορία της περιόδου Τανζιμάτ υπήρχαν στην πραγματικότητα τρεις μη αστικές -αντιαστικές αν θέλετε- τάξεις που προσπαθούσαν να διεκπεραιώσουν έναν ρόλο αντίστοιχο με αυτό που διεκπεραίωναν οι αστικές τάξεις της Δύσης: Πρώτη η γραφειοκρατία της Υψηλής Πύλης, δεύτερη αυτή των μη μουσουλμανικών κεφαλαιοκρατικών στοιχείων και τρίτη η σύμπραξη των προυχόντων των περασμένων περιόδων και των οικονομικά ασθενέστερων τάξεων³⁴⁴.

³⁴³ Λ.χ. οι σεΐχες – γαιοκτήμονες της Ανατολής, οι συντεχνίες στα Γιάννενα, οι Μαρονίτες του Λιβάνου κ.ο.κ. Βλπ. Παπαγεωργίου Γεώργιος, *ο.π.*, σελ.:210-212-,

³⁴⁴ Οι ριζοσπάστες γνώριζαν πολύ καλά τις απάνθρωπες συνθήκες των οικονομικά ασθενέστερων τάξεων καθώς και την πτώση των συντεχνιών της Αυτοκρατορίας. Όπως όμως τονίστηκε και παραπάνω τα περιθώρια ελεύθερης δράσης για τους ίδιους ήταν ιδιαίτερα περιορισμένα μια που το κεντρικό

Σε αυτό το σημείο θεωρούμε αναγκαίο να τονίσουμε για μια ακόμη φορά αυτό που ήδη αναφέραμε παραπάνω: Η ριζοσπαστική μερίδα της γραφειοκρατίας της Υψηλής Πύλης της νέας περιόδου του Τανζιμάτ είχε δυο βασικούς στόχους. Από την μια πίστευε στην σύμπραξη με τα μη μουσουλμανικά – κεφαλαιοκρατικά στοιχεία της Αυτοκρατορίας και από την άλλη στόχευε στο να δημιουργήσει μια μεσαία τάξη ιδιοκτητών γης η οποία θα στήριζε τις προσπάθειες της εδραίωσης της συγκεντρωτικής διοικητικής δομής. Όμως, τελικά δυο θα ήταν οι παράγοντες οι οποίοι θα επισκίαζαν αυτούς τους ευσεβείς πόθους των ριζοσπαστών: Αναφερόμαστε στις πραγματικές πολιτικές συνθήκες και στην ταξική πραγματικότητα της Αυτοκρατορίας αυτής της περιόδου τους οποίους σκοπεύουμε να αναλύσουμε στη συνέχεια.

Παραπάνω τονίσαμε ότι οι ίδιοι οι ριζοσπάστες γραφειοκράτες δρομολογούσαν φιλελεύθερες πρακτικές για τα μη μουσουλμανικά μιλλέτ (κυρίως για να ευνοηθούν από τα μη μουσουλμανικά κεφαλαιοκρατικά στοιχεία) ενώ επέμεναν σε έναν αυταρχικό τρόπο διακυβέρνησης για το μουσουλμανικό μιλλέτ της Αυτοκρατορίας (στο επίπεδο του μουσουλμανικού μιλλέτ η Υψηλή Πύλη με τους γραφειοκράτες της είναι αυτή η οποία λαμβάνει όλες τις απαιτούμενες κοινωνικοπολιτικές πρωτοβουλίες στο όνομα του συγκεντρωτικού κρατικού προγραμματισμού). Και στις δυο περιπτώσεις, οι ριζοσπάστες είχαν προβλέψει ότι με τον ένα ή τον άλλο τρόπο οι ίδιοι θα ήταν οι βασικοί ρυθμιστές των πολιτικών δρώμενων. Όμως οι πραγματικές ανάγκες της Αυτοκρατορίας αποτελούσαν το βασικό εμπόδιο για την επίτευξη αυτού του στόχου. Η Αυτοκρατορία του 1839 δεν είχε τις κατάλληλες δομές και με το κατάλληλο ανθρώπινο δυναμικό για να είναι σε θέση να υποστηρίξει στην πράξη το περιεχόμενο του ριζοσπαστικού μανιφέστου. Με λίγα λόγια, ο έλεγχος του συγκεντρωτικού κράτους στο κοινοτικό και περιφερειακό επίπεδο παρέμενε στα λόγια. Και τότε ερχόταν στην επιφάνεια η ανάγκη για νέους διαμεσολαβητές στην νέα αυτή περίοδο, οι οποίοι θα ολοκλήρωναν το μισοτελειωμένο έργο του νέου συγκεντρωτικού διοικητικού σχήματος. Και ακριβώς σε αυτό το σημείο έκανε αισθητή την παρουσία της η άλλη

θησαυροφυλάκιο στην Πόλη είχε αδειάσει προ πολλού. Αυτή όμως η πραγματικότητα δεν θα τους εμπόδιζε να προβληματιστούν για όλες τις νέες περίπλοκες διαστάσεις των κοινωνικοπολιτικών πτυχών της οθωμανικής καθημερινότητας και έτσι άλλωστε, θα άρχιζε να ανθίζει η οθωμανική φιλοσοφία και λογοτεχνία. Βλπ. Παπαγεωργίου Γεώργιος, *Οι Συντεχνίες στα Γιάννενα Κατά τον 19^ο Αιώνα και τις Αρχές του 20^{ου} Αιώνα*, σελ.:180 καθώς και Findley V.Carter, *ο.π.*, σελ.:216

πραγματικότητα της Αυτοκρατορίας, δηλαδή η αυτοκρατορική ταξική πραγματικότητα. Διαμεσολάβηση σε κοινοτικό (‘‘ευγενική’’ πατριαρχική ή αριστοκρατική υποστήριξη) και σε περιφερειακό επίπεδο (υποστήριξη τοπικών προκρίτων) σήμαινε επιπλέον εκμετάλλευση για τις κοινωνικές τάξεις που βρισκόταν στη κατώτερη θέση της νέας οθωμανικής κοινωνικής πυραμίδας της νέας περιόδου. Και η επιπλέον εκμετάλλευση στο όνομα του συγκεντρωτικού κρατικού προγραμματισμού σήμαινε μεγαλύτερο κοινωνικό χάσμα ανάμεσα στις κοινωνικές ομάδες και ακόμη στην πορεία σήμαινε την αποσύνθεση της ίδιας της Αυτοκρατορίας.

Παραπάνω τονίσαμε ότι εξαιτίας του γεγονότος ότι ο έλεγχος του συγκεντρωτικού κράτους στο κοινοτικό και περιφερειακό επίπεδο αντίκριζε πολλά εμπόδια, ο νέος συγκεντρωτικός κρατικός προγραμματισμός σύναπτε αναγκαστικές συμμαχίες με νέους διαμεσολαβητικούς παράγοντες. Σε περιφερειακό επίπεδο αυτή η νέα ‘‘πραγματικότητα’’ πήγαζε από στην ανάγκη για τακτική περισυλλογή φόρων³⁴⁵. Από την στιγμή που οι εκπρόσωποι του κράτους στην περιφέρεια δεν κατόρθωναν ή ακόμη δεν στόχευαν καν να ενισχύσουν το κεντρικό θησαυροφυλάκιο η μοναδική λύση του κέντρου ήταν η προσφυγή στην βοήθεια των αγιάνιδων³⁴⁶. Την ίδια στιγμή όμως, αυτό σήμαινε ότι οι αγιάνιδες και κοτζαμπάσηδες προσαρμόζονταν με έναν ιδιαίτερο τρόπο στις ιδιαίτερες συνθήκες της νέας περιόδου του Τανζιμάτ³⁴⁷. Σε μια περίοδο που στην Δύση και στην Αυτοκρατορία ο συγκεντρωτικός κρατικός προγραμματισμός έδινε μάχες για να διευρύνει την ακτίνα δράσης του, οι αυτοκρατορικοί τοπικοί παράγοντες εξουσίας ενίσχυαν την δική τους, ιδιαίτερη ακτίνα δράσης υπό την μορφή ενίσχυσης της κεντρικής εξουσίας³⁴⁸. Κατά μια έννοια αυτή ήταν η αναπάντεχη νίκη του τοπικισμού στην νέα περίοδο. Με άλλα λόγια, το

³⁴⁵ Ιναλτζίκ Χαλίλ, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi (Το Τανζιμάτ και το Βουλγαρικό Ζήτημα)*, Άγκυρα:1942, σελ.:36

³⁴⁶ Ορταϊλί Ιλμπέρ, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri ...*, ο.π., σελ.:18. Ο συγκεντρωτικός κρατικός προγραμματισμός δεν είχε άλλη λύση: Ή θα συμβιβάζόταν με τους τοπικούς παράγοντες ή θα αντιμετώπιζε την μετωπική σύγκρουση μαζί τους. Βλπ. Ιναλτζίκ Χαλίλ, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi ...*, ο.π., σελ.:10

³⁴⁷ Κατά την κλασική περίοδο οι μουσουλμάνοι κοτζαμπάσηδες είχαν καταφέρει να εξασφαλίσουν την ιδιοκτησία μεγάλων εκτάσεων γης και επίσης είχαν αυξήσει τις καταναγκαστικές εργασίες των αγροτών. Οι αγρότες μπορούσαν και καλλιεργούσαν την γη εφόσον πλήρωναν τον φόρο τους και εκτελούσαν καταναγκαστικές εργασίες σε τακτική βάση. Στην νέα περίοδο μετατράπηκαν σε μέλη των τακτικών τοπικών συμβουλίων. Σε αυτά έδειξαν μεγάλη απροθυμία σε ότι αφορά την συνεργασία με τα χριστιανικά μέλη αυτών των συμβουλίων. Από την μεριά τους, τα χριστιανικά μέλη κατέβαλλαν προσπάθειες για να προσεγγίσουν τους μουσουλμάνους συναδέλφους τους. Βλπ. Ιναλτζίκ Χαλίλ, ο.π., σελ.:10,90 και 92 καθώς και Ορταϊλί Ιλμπέρ, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri ...*, ο.π., σελ.:40-41

³⁴⁸ Ο Ιναλτζίκ τονίζει ότι πολλές περιοχές της Αυτοκρατορίας στην νέα περίοδο του Τανζιμάτ εξαιτίας της έλλειψης διοικητικών δομών αφέθηκαν στο έλεος των αγάδων. Βλπ. Ιναλτζίκ Χαλίλ, *Tanzimat ve Bulgar...*, ο.π., σελ.:92

ριζοσπαστικό μανιφέστο του κέντρου αποτέλεσε κατά ένα παράδοξο τρόπο μια νέα νομιμοποιητική βάση για τους τοπικούς παράγοντες εξουσίας³⁴⁹. Αυτή όμως η νέα νομιμοποιητική βάση είχε το τίμημα της. Και το τίμημα της δεν ήταν τίποτα άλλο παρά η επιπλέον εκμετάλλευση της εξαθλιωμένης μάζας των αγροτών, δηλαδή η ίδια η ταξική πραγματικότητα της Αυτοκρατορίας³⁵⁰.

Στην αρχή, οι ταλαιπωρημένοι αγρότες μαζί με κάποιους μικρούς κοτζαμπάσηδες³⁵¹ (οι οποίοι στην πορεία συνειδητοποίησαν ότι οι νέες συνθήκες δεν επρόκειτο να τους επιτρέψουν να μετεξελιχθούν σε αγάδες που θα εξασκούν πολιτικοοικονομική εξουσία σε τοπικό επίπεδο³⁵²) αντιμετώπισαν το ριζοσπαστικό μανιφέστο του 1839 σαν ένα σημάδι λύτρωσης και πίστεψαν ότι τηρούσε όλες τις προϋποθέσεις για την βελτίωση της καθημερινότητας τους³⁵³. Σε αυτό το σημείο θα πρέπει να ανοίξουμε μια παρένθεση και να τονίσουμε το εξής³⁵⁴: Η μεγάλη μερίδα των κοτζαμπάσηδων δήλωσε από την πρώτη στιγμή την αντίθεση της με το φιρμάνι του 1839 μια που αυτό προμηνούσε ένα νέο φορολογικό καθεστώς αντίθετο ως προς τα συμφέροντα τους. Στα Βαλκάνια μάλιστα η αγωνία των μουσουλμάνων κοτζαμπάσηδων ήταν μεγάλη μια που την περασμένη περίοδο δεν κατέβαλλαν κανέναν αξιοσημείωτο φόρο στην κεντρική κυβέρνηση (την ίδια αγωνία φαίνεται πως συμμερίζονταν και οι ευρωπαίοι

³⁴⁹ Ιναλτζίκ Χαλίλ, *Tanzimat ve Bulgar...*, ο.π., σελ.:98

³⁵⁰ Πολλοί μελετητές συμφωνούν ότι το σημείο εκκίνησης του φιρμανιού του 1839 τουλάχιστον σε θεωρητικό επίπεδο ήταν η καταπολέμηση αυτού του φαινομένου, δηλαδή της εκμετάλλευσης των αγροτών και η αποφασιστική αντιμετώπιση των καταχρήσεων των κοτζαμπάσηδων (όχι όμως η ολοκληρωτική τους εξόντωση, ο βασικός στόχος ήταν να τεθούν στην υπηρεσία του κράτους), όμως στην πράξη η πραγμάτωση αυτού του στόχου φάνηκε ότι ήταν αδύνατη. Πολλοί αγάδες είχαν φτάσει στο σημείο να ισχυρίζονται ότι μια που η γη ήταν δική τους οι ίδιοι ήταν οι άρχοντες της Αυτοκρατορίας. Βλπ. ενδεικτικά Ιναλτζίκ Χαλίλ, *Tanzimat ve Bulgar...*, ο.π., σελ.:13 και 99 καθώς και Ορταϊλί Ιλμπερ, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri ...*, ο.π., σελ.:24

³⁵¹ Οι μεγάλοι κοτζαμπάσηδες σε όποια θρησκευτικής κατηγορίας και αν άνηκαν αποτελούσαν πάντα μεγάλο προβληματισμό για τον συγκεντρωτικό κρατικό προγραμματισμό. Βλπ. Ιναλτζίκ Χαλίλ, *Tanzimat ve Bulgar...*, ο.π., σελ.:78

³⁵² Βλπ. ενδεικτικά Ουζούν Αχμέτ, *Tanzimat ve Sosyal Direnişler (Taxzimât ve Sosyal Direnişler)*, Πόλη:2002, κυρίως σελ.:12,30,48 καθώς και Ιναλτζίκ Χαλίλ, *Tanzimat ve Bulgar...*, ο.π., σελ.:13-14

³⁵³ Αμέσως μετά από την δημοσιοποίηση του φιρμανιού του 1839 οι αγρότες των Βαλκανίων άρχισαν να εκφράζουν ότι, στην νέα περίοδο και σύμφωνα με το πνεύμα του ριζοσπαστικού μανιφέστου, δεν ήθελαν να επιβαρύνονται με καταναγκαστικές εργασίες και με απάνθρωπο φορολογικό καθεστώς. Από την μεριά τους, η Υψηλή Πύλη φαίνεται πως είχε την ψευδαίσθηση ότι οι εκπρόσωποι της σε τοπικό επίπεδο θα αποκόπτονταν από τις παλαιές συνήθειες τους μέσα σε ένα μικρό χρονικό διάστημα. Από την άλλη, θα πρέπει να υπογραμμιστεί το γεγονός ότι το ίδιο το ριζοσπαστικό μανιφέστο δεν κατάφερε να εγκαθιδρύσει ένα δίκαιο φορολογικό καθεστώς σε ολόκληρη την Αυτοκρατορία. Έτσι λ.χ. ενώ σε κάποια σημεία της Αυτοκρατορίας είχαν καταργηθεί τα εσωτερικά τελωνεία αυτό δεν ίσχυε για άλλα τμήματα της Αυτοκρατορίας. Βλπ. Τσαντιρτζί Μουσά, ο.π., σελ.:192, Ουζούν Αχμέτ, ο.π., κυρίως σελ.:11 καθώς και Ιναλτζίκ Χαλίλ, *Tanzimat ve Bulgar...*, ο.π., σελ.:80,81, 95

³⁵⁴ Βλπ.σημ.:637

έμποροι που είχαν εγκατασταθεί στην περιοχή). Σε γενικά πλαίσια, σε αυτή την περιοχή της Αυτοκρατορίας η όλη απογοήτευση έλαβε τεράστιες διαστάσεις αφού η πλούσια αγροτική παραγωγή της περιοχής στην νέα περίοδο την καταδίκασε στην καταβολή υψηλής φορολογίας. Παρόλα αυτά κάποιοι προτίμησαν να σιωπήσουν καθώς συνειδητοποίησαν ότι ήταν δυνατόν να αναπληρωθούν οι οικονομικές παραχωρήσεις από τις ενισχυμένες κοινωνικοπολιτικές εξουσίες της νέας περιόδου.

Κλείνοντας την παραπάνω παρένθεση θα πρέπει να τονίσουμε ότι μέσα σε ένα μικρό χρονικό διάστημα οι νέες διοικητικές δομές³⁵⁵ καθώς και το νέο φορολογικό καθεστώς³⁵⁶ του νέου συγκεντρωτικού κρατικού προγραμματισμού κατόρθωσαν να απομυθοποιήσουν τα θετικά χαρακτηριστικά του ριζοσπαστικού маниφέστου³⁵⁷. Οι αγρότες και η απογοητευμένη μερίδα των κοτζαμπάσηδων³⁵⁸ διαπίστωσαν με πικρία ότι στην απουσία ενός ισχυρού νομάρχη, η τοπική φορολογική βουλή (muhasıl³⁵⁹ meclisi³⁶⁰) η οποία ελέγχονταν από τους ισχυρούς αγάδες³⁶¹ δεν είχε να προσφέρει τίποτα το θετικό στους ίδιους³⁶².

³⁵⁵ Λ.χ. οι στρατιωτικές μονάδες εξαιτίας των συχνών καταχρήσεων εξουσίας προκαλούσαν ανέκαθεν την δυσαρέσκεια των ντόπιων πληθυσμών. Βλπ. ενδεικτικά Ιναλτζίκ Χαλίλ, *Tanzimat ve Bulgar...*, ο.π., σελ.:29,79

³⁵⁶ Ουζούν Αχμέτ, ο.π., σελ.:11-28

³⁵⁷ «Το γεγονός ότι με το φιρμάνι (του 1839) θα επιλύονταν όλα τα φορολογικά προβλήματα ήταν ένα ψέμα». Βλπ. Ιναλτζίκ Χαλίλ, *Tanzimat ve Bulgar...*, ο.π., σελ.:29. Ο Ορταϊλί τονίζει: «Η πραγματική ταραχή που προκάλεσε το Τανζιμάτ ήταν στον αγροτικό χώρο. Παρότι εξαγγέλθηκε ότι θα καταργούνταν το ιλτίζαμ και οι αγγαρίες, γραφειοκράτες της Υψηλής Πύλης (αναφέρεται ο Ορταϊλί στους αριστοκράτες γραφειοκράτες) με φιλελεύθερες απόψεις, δεν εφάρμοσαν κανένα μέτρο εναντίον της τάξης που είχε υπό τον έλεγχο της τις γαίες. Μάλιστα, ανασυγκροτώντας το εδαφικό καθεστώς έκαναν σημαντικά βήματα προς την εγκαθίδρυση καθεστώτος ιδιωτικής γαιοκτησίας. Οι χωρικοί που έβλεπαν τις αποφάσεις που έφερνε το φιρμάνι ως σωτηρία από τις δύσκολες ζωές τους, εξεγέρθηκαν κατά τόπους εναντίον των αγάδων και των διοικητών στα εγιαλέτια της Ρούμελης και της Ανατολίας και προκάλεσαν επεισόδια. (...) Στα μέσα του 19^{ου} αιώνα, όποια και αν ήταν η αιτία για τις εξεγέρσεις των χωρικών στις περιοχές όπου βρίσκονταν Σλάβοι των Βαλκανίων, είχαν πάντως τη δυνατότητα να μετατραπούν σε εθνικιστικά κινήματα ...», βλπ. Ορταϊλί Ιλμπερ, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri ...*, ο.π., σελ.:214-218

³⁵⁸ Ουζούν Αχμέτ, ο.π., κυρίως σελ.:51

³⁵⁹ Οι ίδιοι οι υπεύθυνοι φορολογικής υπηρεσίας σε τοπικό επίπεδο, οι μουχασσίληδες θα ήταν αυτοί που σε πολλές περιπτώσεις θα προχωρούσαν σε αδικαιολόγητη φορολογία των αγροτών. Βλπ. Ουζούν Αχμέτ, ο.π., σελ.:114

³⁶⁰ Τα τοπικά συμβούλια στην Αυτοκρατορία δημιουργήθηκαν σύμφωνα με το γαλλικό πρότυπο της εποχής. Ιδρύθηκαν και λειτούργησαν στην Ρούμελη, στο Ντιγιάρμπακιρ και στην Ερζουρούμ. Κυρίως στα τελευταία κέντρα επαρχιών αντιμετώπισαν σφοδρές επιθέσεις από τους τοπικούς προκρίτους. Βασικός στόχος του συγκεντρωτικού κρατικού προγραμματισμού ήταν η διεύρυνση ακτίνας δράσεως του καθώς και εγκαθίδρυση παραγόντων εξασφάλισης ομοιομορφίας σε τοπικό επίπεδο. Μέλη αυτών των βουλών ήταν οι μουχασσίληδες (αρχηγός τοπικής φορολογικής υπηρεσίας), οι βοηθοί του (ο υπεύθυνος δημογραφικής υπηρεσίας, ο γραμματέας), ο δικαστής, ο μουφτής, ο αρχηγός της χωροφυλακής, οι ντόπιοι μουσουλμάνοι και μη πρόκριτοι και ο μητροπολίτης. Στην βουλή πλειοψηφία αποτελούσαν οι μουσουλμάνοι. Όλα τα μέλη λάμβαναν μισθό από το κράτος. Οι μουχασσίληδες επικοινωνούσαν απευθείας με το κέντρο (δίχως την μεσολάβηση των νομαρχών). Οι συνεδριάσεις ήταν κλειστές στο κοινό. Βλπ. Ορταϊλί Ιλμπερ, ο.π., σελ.:19, 37-38, Τσαντιρτζί Μουσά, ο.π., σελ.:212 καθώς και Τανόρ Μπουλέντ, ο.π., σελ.:108,109,191,

Ας σημειωθεί ότι στα Βαλκάνια με την πάροδο του χρόνου, στο συγκεκριμένο “ενιαίο” μέτωπο απογοήτευσης αυτοί οι οποίοι θα αναλάμβαναν ηγετικό ρόλο θα ήταν οι απογοητευμένοι χριστιανοί κοτζαμπάσηδες. Αυτή η μερίδα των απογοητευμένων κοτζαμπάσηδων θα προσπαθούσε να προσελκύσει την εύνοια της εξαθλιωμένης αγροτιάς προπαγανδίζοντας ότι η ανώτερη εξουσία -η οποία δεν ήταν καμία άλλη παρά η συμμαχία μουσουλμάνων αγάδων και εκπροσώπων της Υψηλής Πύλης- είχε ως μοναδικό στόχο την ανάπτυξη του κεφαλαίου της εις βάρος του λαού³⁶³. Αντιθέτως, στην Ανατολή, οι κοτζαμπάσηδες θα λάμβαναν από μόνοι τους την πρωτοβουλία (δίχως να αναζητήσουν την υποστήριξη των εξαθλιωμένων αγροτών) και θα απεύθυναν τις διαμαρτυρίες τους στο κέντρο³⁶⁴. Μάλιστα εδώ, οι μουσουλμάνοι κοτζαμπάσηδες θα λάμβαναν πολιτικές πρωτοβουλίες για δικό τους λογαριασμό(θα προχωρούσαν σε “δυναμικές” διαμαρτυρίες δίχως να υπολογίσουν την τοποθέτηση των χριστιανών κοτζαμπάσηδων³⁶⁵).

Παράλληλα, οι αγρότες μαζί με την μερίδα των απογοητευμένων κοτζαμπάσηδων θα άρχιζαν να συνειδητοποιούν ότι μονάχα η πρακτική των παλαιών εποχών, δηλαδή η απευθείας συνεννόηση με έναν ισχυρό νομάρχη ήταν σε θέση να λύσει κάποια από τα επίμαχα τους ζητήματα της καθημερινότητας τους. Εκείνη την ιστορική στιγμή όμως, οι χειριστές του νέου συγκεντρωτικού προγραμματισμού οι οποίοι είχαν στερήσει πολλές εξουσίες και αρμοδιότητες από τους νομάρχες ήταν απασχολημένοι με την δρομολόγηση νέων φόρων³⁶⁶ και αυτό εξαργίωνε περισσότερο τις εξαθλιωμένες και απογοητευμένες μάζες της περιφέρειας. Φαίνεται πως οι ριζοσπάστες σκέφτονταν ότι η οθωμανική επικράτεια είχε επωφεληθεί αρκετά από την αναρχία που επικρατούσε στο φορολογικό καθεστώς πριν από το 1839, και ότι αυτό το γεγονός δικαιολογούσε την δρομολόγηση νέων, έκτακτων φόρων³⁶⁷. Αυτό μας οδηγεί στο εξής συμπέρασμα: Το ριζοσπαστικό μανιφέστο χρησιμοποιούσε ως νομιμοποιητική βάση τις λανθασμένες

Davison H.Roderic, *Osmanlı'da Batı Tesiri (Η Δυτική Επίδραση στην Οθωμανική Αυτοκρατορία)*, Πόλη:1995, σελ.:108

³⁶¹ Στην Κύπρο αυτής της περιόδου ο μεγάλος “αγάς” του νησιού, η εκκλησία κατάφερε να συνάψει συμμαχία με τον μουχασσίλη και να εξασφαλίσει μεγάλα κέρδη από αυτή την “συμμαχία”. Βλπ. Ουζούν Αχμέτ, *ο.π.*, σελ.:20-21

³⁶² Ιναλτζίκ Χαλίλ, *Tanzimat ve Bulgar...*, *ο.π.*, *ο.π.*, σελ.:76

³⁶³ Ουζούν Αχμέτ, *ο.π.*, κυρίως σελ.:37

³⁶⁴ Φαίνεται πως σε αυτό μεγάλο ρόλο έπαιξε και η ενισχυμένη στρατιωτική παρουσία του αυτοκρατορικού κέντρου στην περιοχή. Βλπ. Ουζούν Αχμέτ, *ο.π.*, σελ.:13-16

³⁶⁵ Ουζούν Αχμέτ, *ο.π.*, σελ.:33

³⁶⁶ Ουζούν Αχμέτ, *ο.π.*, σελ.:16

³⁶⁷ Παπαγεωργίου Γεώργιος, *ο.π.*, σελ.:164 και 186

στρατηγικές και πρακτικές του παρελθόντος. Αυτή όμως η αρνητική νομιμοποιητική βάση στην νέα περίοδο μετατρεπόταν σε μια νέα νομιμοποιητική βάση για τους τοπικούς παράγοντες εξουσίας οι οποίοι (οι αγάδες, οι μεγάλοι κοτζαμπάσηδες) όπως τονίστηκε άλλωστε και παραπάνω, ενίσχυαν την δική τους, ιδιαίτερη ακτίνα δράσης υπό την μορφή ενίσχυσης της κεντρικής εξουσίας. Το άμεσο αποτέλεσμα αυτής της εξέλιξης ήταν ότι ο αγρότης της περιφέρειας έχανε εκ νέου την επαφή με το κέντρο και παρέμενε αντιμέτωπος με την εκμετάλλευση του ντόπιου άρχοντα ή του εκπροσώπου της κεντρικής κυβερνήσεως³⁶⁸. Και στην συνέχεια λάμβανε χώρα μια περίεργη διαδικασία κατά την οποία σε τοπικό επίπεδο το ριζοσπαστικό μανιφέστο ταυτιζόνταν με το πρόσωπο του ντόπιου αγά ή του εκπροσώπου της κεντρικής κυβερνήσεως³⁶⁹. Αυτή ήταν μια μεγάλη ήττα για την νέα απρόσωπη γραφειοκρατία του κέντρου. Και καθώς θα μεγάλωνε η αμηχανία που προκαλούσε αυτή η κατάσταση στους χειριστές του συγκεντρωτικού κρατικού προγραμματισμού, θα αυξάνονταν και οι φορές κατά τις οποίες το κέντρο θα προσέφευγε στην έσχατη λύση, δηλαδή στα στρατιωτικά μέτρα και στην αστυνόμευση³⁷⁰.

Από την μεριά τους, οι αγρότες μαζί με τους δυσαρεστημένους κοτζαμπάσηδες θα επιχειρούσαν να θέσουν υπό τον έλεγχο τους αποτελέσματα των νέων άδοξων συνθηκών προσπαθώντας να περιορίσουν τις καταχρήσεις των εκπροσώπων του συγκεντρωτικού κρατικού προγραμματισμού και την ακτίνα δράσης των αγάδων³⁷¹. Παράλληλα, κατέβαλλαν προσπάθειες για να εξουδετερώσουν το κρατικό μονοπώλιο και να ξεφύγουν από την ακτίνα δράσης της Υψηλής Πύλης³⁷². Πολλές φορές οι αντιδράσεις τους έλαβαν μορφές εξέγερσης. Και στις περιπτώσεις που εξεγέρθηκαν, η ανέλεγκτη βία τους κατευθυνόταν προς τους εκπρόσωπους

---

³⁶⁸ Η "αποξένωση" θα λάμβανε ακόμη πιο μεγαλύτερες διαστάσεις καθώς κυρίως στα Βαλκάνια, οι διαμαρτυρίες της χριστιανικής πλειοψηφίας των αγροτών θα αντίκριζε τις καταχρήσεις των μουσουλμάνων αγάδων και εκπροσώπων κεντρικής διοικήσεως. Βλπ. και Ιναλτζίκ Χαλίλ, *ο.π.*, σελ.:36-37 καθώς και Ουζούν Αχμέτ, *ο.π.*, σελ.:47

³⁶⁹ Υπήρξαν φορές κατά τις οποίες ένας συνετός μουχασσίλης κατέβαλλε "υπεράνθρωπες" προσπάθειες για να δώσει τέλος στις καταχρήσεις των ντόπιων παραγόντων. Άλλες φορές πάλι, η τοπική διαφθορά εγκλώβισε στα δίκτυα της τον ίδιο και έτσι εκείνος προσπάθησε να απλώσει τα πλοκάμια της εξουσίας του απλώνοντας τα πλοκάμια της εξουσίας του σε όλες τις όψεις της καθημερινότητας της ντόπιας κοινωνίας. Λ.χ. στα Γιάννενα την δεκαετία 40 ο μουχασσίλης συγκρούστηκε με τους χριστιανούς προκρίτους τους οποίους του χρησιμοποίησε ως φοροεισπράκτορες. Βλπ. Ουζούν Αχμέτ, *ο.π.*, σελ.:23-34 και 51 καθώς και Παπαγεωργίου Γεώργιος, *ο.π.*, σελ.:187-188

³⁷⁰ Στα Βαλκάνια για αυτό τον σκοπό το κέντρο έφτασε στο σημείο που στρατολόγησε ακόμη και τους πιο κακόφημες αλβανικές συμμορίες. κακόφημους Ουζούν Αχμέτ, *ο.π.*, σελ.:45,49, 72, Τσαντιρτζί Μουσά, *ο.π.*, σελ.:225 καθώς και Ιναλτζίκ Χαλίλ, *Tanzimat ve Bulgar...*, *ο.π.*, σελ.:14, 30, 53-54

³⁷¹ Ουζούν Αχμέτ, *ο.π.*, σελ.:36

³⁷² Βλπ.ενδεικτικά Ιναλτζίκ Χαλίλ, *Tanzimat ve Bulgar...*, *ο.π.*, σελ.:36-37

της κεντρικής διοίκησης (φοροεισπράκτορες, γραμματείς τους και στρατιώτες) καθώς και προς στους ισχυρούς αγάδες της περιοχής τους³⁷³. Στα Βαλκάνια, καθώς οι εξεγερμένοι αγρότες ήταν στην πλειοψηφία τους χριστιανοί, πολλές φορές η ανέλεγκτη βία προκαλούσε τρόμο στους μουσουλμάνους κατοίκους της περιοχής και η κεντρική κυβέρνηση αναγκαζόταν να λάβει πιο αυστηρά μέτρα αστυνόμευσης³⁷⁴. Η αλληπάλληλη βία όμως δημιουργούσε μια περίεργη κατάσταση: Στα μέσα του 19^{ου} αιώνα, αν όχι σε ολόκληρη την Αυτοκρατορία, σίγουρα στα Βαλκάνια, στο σημείο που οι πραγματικές πολιτικές συνθήκες συναντούσαν την ταξική πραγματικότητα της Αυτοκρατορίας, ερχόταν στην επιφάνεια βίαια θρησκευτικά ξεσπάσματα τα οποία μέσα σε σύντομο χρονικό διάστημα και υπό την επίδραση της Δύσης μετατρέπονταν σε εθνικιστικά αιτήματα³⁷⁵. Οι εξεγερμένοι πρώτα προσπαθούσαν να εξασφαλίσουν την εύνοια της "χριστιανικής" Δύσης ή των "χριστιανικών" βαλκανικών κρατικών υποστάσεων³⁷⁶ και στην συνέχεια άρχιζαν να προβληματίζονται για δικό τους ανεξάρτητο "χριστιανικό" πολιτικό κέντρο.

Οι αξιωματούχοι της Υψηλής Πύλης στο σύνολο τους, θα παρακολουθούσαν με αγωνία και άγχος όλη αυτή την έκρυθμη κατάσταση. Οι εξελίξεις της δεκαετίας 40' άλλωστε τους είχαν κάνει να πιστέψουν ότι στα Βαλκάνια διακυβευόταν το μέλλον της Αυτοκρατορίας³⁷⁷. Φαίνεται πως είχαν συνειδητοποιήσει ότι οι δυσαρεστημένοι από τις τελευταίες εξελίξεις χριστιανοί κοτζαμπάσηδες της περιοχής είχαν παρασυρθεί σε μια απότομη απομυθοποίηση σε ότι αφορά το ριζοσπαστικό μανιφέστο και ότι αυτή η κατάσταση έθετε σε κίνδυνο το θεμέλιο της διαδικασίας εκσυγχρονισμού των οθωμανικών διοικητικών δομών της περιόδου του Τανζιμάτ³⁷⁸. Αυτές οι ανησυχίες θα διπλασιάζονταν καθώς τα ξένα κέντρα εξουσίας θα προσπαθούσαν να επωφεληθούν από την συγκεκριμένη κατάσταση³⁷⁹. Την ίδια στιγμή, μια μερίδα των ριζοσπαστών θα εξέφραζε έντονες ανησυχίες για την ψυχροσύνη των μουσουλμανικών πληθυσμών της Ρούμελης³⁸⁰. Θα πρέπει να τονιστεί ότι στο σύνολο της η Πύλη γνώριζε πολύ καλά ότι για να οδηγηθεί σε μια διέξοδο η Αυτοκρατορία έπρεπε πρώτα από όλα να

³⁷³ Σε επιστολές διαμαρτυρίας προς την κεντρική διοίκηση θα τόνιζαν: «Bizim derdimiz mültezimlerden ve köy ağalarından ve subaşılarından vesairedendir» («Τα παράπονα μας έχουν να κάνουν με τους φοροεισπράκτορες και τους λειτουργούς τους»). Βλπ.ενδεικτικά Ιβαλτζίκ Χαλίλ, *ο.π.*, σελ.:47,76 και 98

³⁷⁴ Ουζούν Αχμέτ, *ο.π.*, σελ.:45

³⁷⁵ Βλπ.ενδεικτικά Ουζούν Αχμέτ, *ο.π.*, σελ.:47

³⁷⁶ Ουζούν Αχμέτ, *ο.π.*, σελ.:46

³⁷⁷ Ιβαλτζίκ Χαλίλ, *Tanzimat ve Bulgar...*, *ο.π.*, σελ.:30

³⁷⁸ Για την "απομυθοποίηση" βλπ. Ιβαλτζίκ Χαλίλ, *Tanzimat ve Bulgar...*, *ο.π.*, κυρίως σελ.:78

³⁷⁹ Ιβαλτζίκ Χαλίλ, *Tanzimat ve Bulgar...*, *ο.π.*, σελ.:37

³⁸⁰ Ιβαλτζίκ Χαλίλ, *Tanzimat ve Bulgar...*, *ο.π.*, σελ.:30 και 52

εξασφαλιστεί δίκαιο καθεστώς ιδιοκτησίας γης και φορολογίας πράγμα που σήμαινε μετωπική σύγκρουση με τους πανίσχυρους αγάδες. Παράλληλα όμως, γνώριζαν ότι κάτι τέτοιο θα δημιουργούσε όλες τις κατάλληλες προϋποθέσεις για την αυτονόμηση και στην συνέχεια για την πιθανή απόσχιση κάποιων επαρχιών της Αυτοκρατορίας, και έτσι παρασύρονταν σε μια κατάσταση πολιτικής αμφιταλάντευσης³⁸¹.

- **Η αναγκαστική αλλαγή στάσης της Υψηλής Πύλης**

Αντιμέτωπη με την έκρυθμη κατάσταση που προσπαθήσαμε να περιγράψουμε παραπάνω, η Υψηλή Πύλη μετά το δεύτερο μισό της δεκαετίας του 40 άλλαξε στάση. Ο ίδιος ο Αμπτουλμετζίντ στο Υψηλό Συμβούλιο Νομικών Εντολών παραδέχθηκε ότι το Τανζιμάτ είχε εν μέρει αποτύχει και κάλεσε τους γραφειοκράτες του να λάβουν τα απαιτούμενα μέτρα³⁸². Απαντώντας στο κάλεσμα του Σουλτάνου τους, οι ίδιοι κάλεσαν αμέσως τους εκπρόσωπους των επαρχιών στην Πόλη για σύσκεψη³⁸³. Η συγκεκριμένη σύσκεψη στην πράξη δεν σήμαινε και πολλά³⁸⁴. Σε συμβολικό επίπεδο όμως έφερε στην επιφάνεια δυο πολύ σημαντικά σημεία τα οποία συσχετιζόνταν άμεσα με την πολιτική τοποθέτηση της Υψηλής Πύλης αυτής της περιόδου: Πρώτον, η τελευταία κίνηση της Πόλης (το κάλεσμα στο κέντρο των εκπροσώπων της περιφέρειας) αποδείκνυε ότι το κέντρο είχε συνειδητοποιήσει το αυτονόητο: Το 1808 δεν διέφερε σε πολιτικό επίπεδο από το 1845. Με άλλα λόγια, το κέντρο παρ'όλες τις προσπάθειες του παρέμενε αποκομμένο από την περιφέρεια του³⁸⁵. Δεύτερον, η Πύλη είχε πλέον συνειδητοποιήσει ότι το ριζοσπαστικό μανιφέστο έπρεπε να συνοδευτεί από ριζοσπαστικές πολιτικές αποφάσεις και στρατηγικές οι οποίες θα μετατρέπονταν αμέσως σε πράξη με σκοπό να διευρυνθεί η ακτίνα δράσης του ριζοσπαστικού μανιφέστου σε ολόκληρη την αυτοκρατορική επικράτεια. Για να πραγματοποιηθεί κάτι τέτοιο όμως, το κέντρο πρώτα από όλα έπρεπε να λάβει υπόψη του τις δυσάρεστες συνθήκες που επικρατούσαν στην

³⁸¹ Ένας αξιωματικός της Υψηλής Πύλης σε μια επιστολή του θα τόνιζε: «Burasını şimdiden beyan ederim ki Bulgaristan elden gidecektir («Σας δηλώνω από σήμερα ότι η Βουλγαρία πρόκειται να χαθεί»)). Ιναλτζίκ Χαλίλ, *Tanzimat ve Bulgar...*, ο.π., σελ.:81, 104 και 105

³⁸² Τσαντιρτζί Μουσά, ο.π., σελ.:199

³⁸³ Τσαντιρτζί Μουσά, ο.π., σελ.:199-200

³⁸⁴ Οι εκπρόσωποι των βιλαγιετιών βρέθηκαν για μερικές μέρες στην Πόλη και γνωστοποίησαν τα παράπονα τους στην Υψηλή Πύλη. Αμέσως μετά επέστρεψαν στις πατρίδες τους. Βλπ.σημ.381

³⁸⁵ Το 1808 είχαν βρεθεί στην Πόλη κάποιοι μουσουλμάνοι αγιάνιδες ενώ 37 χρόνια μετά οι ισχυροί μουσουλμάνοι και χριστιανοί κοτζαμπάσηδες της περιφέρειας. Και στις δυο περιπτώσεις το κέντρο είχε ζητήσει από την περιφέρεια να αποδείξει την εμπιστοσύνη της στις πολιτικές της Πύλης.

καθημερινότητα της αυτοκρατορικής περιφέρειας³⁸⁶. Στην θεωρία μια τέτοια είδους αποφασιστική πολιτική στάση θα μπορούσε να ελαττώσει τα προβλήματα του κέντρου. Όμως σε μια τέτοια ιστορική στιγμή ήταν ανάγκη για να συνοδεύονται οι θεωρητικοί προγραμματισμοί να συνοδεύονται με αποφασιστικές πράξεις και φαίνεται ότι εκείνη την περίοδο οι πολιτικές αμφιταλαντεύσεις στο κέντρο δεν άφηναν πολλά περιθώρια για κάτι τέτοιο³⁸⁷. Είναι αξιοσημείωτο το γεγονός ότι εκείνη την περίοδο όλα έδειχναν ότι η Υψηλή Πύλη στην ανάγκη ότι έπρεπε να δοθεί τέλος στα μικρά σουλτανάτα των αγάδων (να ενισχυθεί με τον ένα ή τον άλλο τρόπο η κεντρική εξουσία στην περιφέρεια³⁸⁸) αλλά δίσταζε να προχωρήσει σε αυτή την απόφαση μια που κάτι τέτοιο θα στερούσε από το κέντρο την υποστήριξη (διαμεσολάβηση) των κοτζαμπάσηδων³⁸⁹. Ας σημειωθεί ότι προς το τέλος της δεκαετίας του 40' στο κέντρο είχαν αναπτυχθεί προτάσεις οι οποίες από την μια θα αποζημίωναν τους αγάδες και από την άλλη θα δημιουργούσαν ένα πιο δίκαιο καθεστώς ιδιοκτησίας και εκμετάλλευσης γης. Όμως, σε μια περίοδο που ολόκληρη η Ρούμελη βάδιζε στα βήματα της εξέγερσης, η αναποφασιστικότητα της Αυτοκρατορίας στο να προχωρήσει στην πράξη, σήμαινε απώλεια πολύτιμου χρόνου. Επίσης, οι αγρότες εξέφραζαν την πλήρης αντίθεση τους με κάθε είδος "συμβιβασμού" και καλούσαν το κέντρο να προχωρήσει σε γενναιόδωρα ανοίγματα που θα ευνοούσε την κοινωνικοοικονομική τους κατάσταση³⁹⁰. Φυσικά κάτι τέτοιο δεν συμπεριλαμβανόταν στους σχεδιασμούς της Υψηλής Πύλης, η οποία προτιμούσε πάντα να έρθει σε συνεννόηση με τα ανώτερα στρώματα της οθωμανικής κοινωνικής πυραμίδας παρά με τα λαϊκά στρώματα της οθωμανικής κοινωνίας. Όμως, οι βασικές ελλείψεις σε κεντρικό και περιφερειακό επίπεδο στις οποίες αναφερόμαστε στις αρχές αυτού του κεφαλαίου, στην νέα περίοδο θα τους στερούσε ακόμη και αυτό το προνόμιο. Στην Ανατολή λ.χ. μετά το 1845 οι γραφειοκράτες του κέντρου θα κατέβαλλαν πολλαπλές προσπάθειες με σκοπό να διευρύνουν τα δίκτυα εξουσίας του συγκεντρωτικού κρατικού προγραμματισμού και να εντάξουν

³⁸⁶ Στο τέλος του συμβουλίου του 1845 το οποίο έλαβε χώρα στην Πόλη και στο οποίο είχαν λάβει μέρος οι εκπρόσωποι της περιφέρειας, ο Σουλεϊμάν Πασάς ενώπιον του Σουλτάνου, θα δήλωνε ότι η Πόλη είχε λάβει υπόψη της τα παράπονα της περιφέρειας και ότι προχωρούσε στην λήψη των εξής μέτρων: Ενίσχυση των τοπικών συμβουλίων (ενίσχυση νομαρχών, δυνάμεις ασφάλειας στην υπηρεσία του συμβουλίου), βελτίωση του φορολογικού καθεστώτος. Στην πορεία το κέντρο θα λάμβανε υπόψη του και κάποιες προτάσεις που επικεντρωνόταν στην προώθηση του ελεύθερου εμπορίου στα Βαλκάνια (λ.χ. κατάργηση εσωτερικών τελωνείων). Βλπ.σημ.:668 καθώς και Ιναλτζίκ Χαλίλ, *ο.π.*, κυρίως σελ.:43, 47, 77

³⁸⁷ Ιναλτζίκ Χαλίλ, *Tanzimat ve Bulgar...*, *ο.π.*, σελ.:102-104

³⁸⁸ Ιναλτζίκ Χαλίλ, *Tanzimat ve Bulgar...*, *ο.π.*, σελ.:77

³⁸⁹ Στα μέσα του 19^{ου} αιώνα η υποστήριξη των μουσουλμάνων κοτζαμπάσηδων στα Βαλκάνια ήταν ζωτικής σημασίας για το κέντρο. Βλπ. ενδεικτικά Ιναλτζίκ Χαλίλ, *Tanzimat ve Bulgar...*, *ο.π.*, σελ.:104

³⁹⁰ Ιναλτζίκ Χαλίλ, *Tanzimat ve Bulgar...*, *ο.π.*, κυρίως σελ.:103 και 106

σε αυτό τους ντόπιους προκρίτους. Σύντομα όμως οι ντόπιοι πρόκριτοι θα συνειδητοποιούσαν το αγεφύρωτο χάσμα που χώριζε το κέντρο από την περιφέρεια και θα αντιστέκονταν με κάθε μέσο στους σχεδιασμούς του³⁹¹. Και τότε το κέντρο θα συνειδητοποιούσε βλέποντας το στην πράξη, ότι τα αυστηρά μέτρα αστυνόμευσης δεν ήταν σε θέση να γεφυρώσουν το χάσμα που χώριζε το κέντρο από την περιφέρεια καθώς και τις ανώτερες τάξεις από τις κατώτερες. Έτσι θα επικέντρωνε τις προσπάθειες του στην ανάπτυξη ενός διευρυσμένου διαλόγου με την περιφέρεια³⁹². Όμως σε τελική ανάλυση όλες οι ευσεβείς πόθοι και οι προσπάθειες του κέντρου δεν θα ήταν αρκετές για να αντιμετωπίσουν με αποφασιστικότητα την εκμετάλλευση των οίκων των αγάδων στην περιφέρεια καθώς και η διεύρυνση ακτίνας δράσης του συγκεντρωτικού πολιτικού προγραμματισμού η οποία είχε δρομολογηθεί για αυτό τον σκοπό δεν θα κατάφερε τίποτα άλλο παρά την ανάπτυξη νέων δικτύων εκμετάλλευσης της αγροτικής μάζας της Αυτοκρατορίας³⁹³.

Αντιμέτωπη με πολλαπλά ανοικτά κοινωνικοπολιτικά ζητήματα σε πολλά μέτωπα, η Υψηλή Πύλη θα παρουσίαζε εξ αρχής ενδιαφέρον για την τόνωση του σκέλους της κοινωνικής πολιτικής του οθωμανικού πολιτικού κέντρου. Μάλιστα στην νέα περίοδο, το ίδιο κέντρο με τον συγκεντρωτικό κρατικό του προγραμματισμό ανέλαμβανε νέα καθήκοντα για να δρομολογήσει την ιδέα του οθωμανισμού μέσα από τα νέα δίκτυα επικοινωνίας κέντρου – περιφέρειας.

- **Η κοινωνική πολιτική της νέας περιόδου του Τανζιμάτ: Οι διαφορετικές αναγνώσεις του δόγματος περί ισότητας των υπηκόων του Σουλτάνου**

Όπως και στην κλασική περίοδο έτσι και στην νέα περίοδο του Τανζιμάτ, η τόνωση του σκέλους της κοινωνικής πολιτικής πραγματοποιούνταν για μια ακόμη φορά σε δυο επίπεδα: Στο επίπεδο των μουσουλμάνων υπηκόων του Σουλτάνου και στο επίπεδο των μη μουσουλμανικών στοιχείων της Αυτοκρατορίας. Στην πρώτη περίπτωση υπήρχε ένα σουνίτικο – χανεφήτικο κέντρο το οποίο ήθελε να διευρύνει την ακτίνα δράσης του και να

³⁹¹ Αναφερόμαστε τις εξεγέρσεις στο Κουρδιστάν αυτής της περιόδου καθώς και στην πολιτική ένταση που επικρατούσε στην πόλη Ερζουρούμ και στην Τραπεζούντα Βλπ. Τσαντιρτζί Μουσά, *ο.π.*, σελ.:192-197

³⁹² Με βάση αυτό τον διάλογο πραγματοποιήθηκαν τονώσεις στην διοικητική δομή της περιφέρειας και πιο συγκεκριμένα στην λειτουργία των συμβουλίων και των μηχανισμών ασφαλείας της περιφέρειας. Τσαντιρτζί Μουσά, *ο.π.*, σελ.:197 και 218-225

³⁹³ Σε αυτή την κατάσταση συνέβαλλαν και η κατάχρηση εξουσίας των εκπροσώπων σε περιφερειακό επίπεδο της ριζοσπαστικής γραφειοκρατίας. Βλπ. ενδεικτικά Ιναλτζίκ Χαλίλ, *Tanzimat ve Bulgar...*, *ο.π.*, σελ.:81 και 106.

δρομολογήσει τον οθωμανισμό (ο οθωμανός σουλτάνος είναι ο χαλίφης όλων των μουσουλμάνων) χρησιμοποιώντας τα νέα δίκτυα επικοινωνίας κέντρου – περιφέρειας. Σε ότι αφορά δε τα μη μουσουλμανικά στοιχεία και την τόνωση της οθωμανικής κοινωνικής πολιτικής, θα πρέπει να τονιστεί ότι αυτό το σημείο είναι πολύ σημαντικό, μια που συσχετίζεται με έναν από τους πρωταρχικούς στόχους των ριζοσπαστών: Την σύμπραξη με τα μη μουσουλμανικά κεφαλαιοκρατικά- αστικά στοιχεία.

Την στιγμή που το ριζοσπαστικό μανιφέστο (το φιρμάνι του 1839) διακήρυσσε σε όλο τον κόσμο την εξασφάλιση ισότητας ανάμεσα στα μιλλέτ της Αυτοκρατορίας³⁹⁴ καθώς και την ίση μεταχείριση του κράτους προς όλους του υπηκόους, ο νέος συγκεντρωτικός κρατικός προγραμματισμός (η γραφειοκρατική δομή) δρομολογούσε ένα επίσημο σουνίτικο – χανεφήτικο δόγμα το οποίο είχε τεθεί στην υπηρεσία και στον έλεγχο του πολιτικού κέντρου της Αυτοκρατορίας³⁹⁵. Στην νέα εποχή ο σεΐχουισλάμης, δηλαδή ο αρχηγός των ουλεμάδων, επρόκειτο πρώτα να μετατραπεί σε έναν γραφιά και στην συνέχεια σε ένα στέλεχος του κυβερνητικού σχήματος³⁹⁶. Σε μια περίοδο που οι ξεπεσμένοι προύχοντες, τα αντιδραστικά στοιχεία της ήδη διαλυμένης συγκυριακής συμμαχίας και τα οικονομικά ασθενέστερα στρώματα ένωναν τις φωνές διαμαρτυρίας τους, φαίνεται πως οι ριζοσπάστες δεν ήθελαν να αφήσουν μεγάλα ελεύθερα περιθώρια δράσης και κριτικής στους θρησκευτικούς παράγοντες του κέντρου και της περιφέρειας. Παράλληλα όμως, οι ίδιοι αδυνατούσαν να επικεντρωθούν στο βασικό πρόσχημα διαμαρτυρίας αυτών των μερίδων: Οι εξαθλιωμένες, από οικονομικής απόψεως, μουσουλμανικές μάζες της Αυτοκρατορίας δεν αντιδρούσαν κατά του δόγματος περί ισότητας του ριζοσπαστικού μανιφέστου. Αλλά αντιδρούσαν στην οικονομική τους πτώση και στην άνιση οικονομική άνοδο των μη μουσουλμανικών κεφαλαιοκρατικών στοιχείων³⁹⁷. Αυτή την περίοδο οι αντιδραστικοί μουσουλμανικοί παράγοντες άρχισαν να χαρακτηρίζουν όλο και περισσότερο τα μη μουσουλμανικά στοιχεία της Αυτοκρατορίας και του εξωτερικού με τον όρο "kafir" (άπιστοι)³⁹⁸. Αυτός ο χαρακτηρισμός δημιουργούσε ένα νοερό, κοινό και ενιαίο μέτωπο απέναντι στον μουσουλμανικό κόσμο και προκαλούσε την αποξένωση των μουσουλμάνων υπηκόων του Σουλτάνου από τα μη μουσουλμανικά στοιχεία

³⁹⁴ Όπως τονίστηκε παραπάνω, την περίοδο του Τανζιμάτ οι ριζοσπάστες έκαναν λόγο για τέσσερα μιλλέτ (milel-i erbaa) της Αυτοκρατορίας (ελληνορθόδοξο, αρμένικο, εβραϊκό, μουσουλμανικό). Βλπ. Masters Bruce, *Christians and Jews in the Ottoman Arab World*, Cambridge: 2001, σελ.:134

³⁹⁵ Τανόρ Μπουλέντ, *ο.π.*, σελ.:100-101

³⁹⁶ *Tanzimat 2 (Τανζιμάτ 2)*, *ο.π.*, σελ.:874-876

³⁹⁷ Masters Bruce, *ο.π.*, σελ.:132

³⁹⁸ Masters Bruce, *ο.π.*, σελ.:133

της Αυτοκρατορίας. Πολλές φορές αυτό το νοερό και ενιαίο μέτωπο μεγάλωνε καθώς συμπεριλάμβανε στους κόλπους του τους "άπιστους" ριζοσπάστες της Πόλης οι οποίοι συνεργάζονταν με τον "εχθρό".³⁹⁹ Τα πράγματα γινόταν ακόμη πιο περίπλοκα όταν οι δυτικές δυνάμεις εκείνη την περίοδο ανταγωνίζονταν η μία την άλλη για το ποια θα γίνει ο υπερασπιστής των μη μουσουλμανικών μιλλέτ της Αυτοκρατορίας (πολλές φορές έφταναν στο σημείο να εφεύρουν ακόμη και νέα μιλλέτ!) ενώ οι εξαθλιωμένες μερίδες ένοιωθαν ανυπεράσπιστες βλέποντας ότι οι χειρισμοί της Υψηλής Πύλης δεν άγγιζαν τα δικά τους ιδιαίτερα ταξικά συμφέροντα⁴⁰⁰. Ας σημειωθεί ότι, αυτές οι εξαθλιωμένες μάζες το 1839 μετά την δημοσιοποίηση του ριζοσπαστικού μανιφέστου είχαν πιστέψει ότι η νέα, δίκαια τάξη πραγμάτων την οποία υποσχόταν το φιρμάνι σήμαινε "επιστροφή" στο λαμπρό παρελθόν όπου επικρατούσαν ευνοϊκότερες οικονομικές συνθήκες⁴⁰¹. Αυτή λοιπόν η λανθασμένη ανάγνωση εκ μέρους των εξαθλιωμένων μαζών προμήνυε ένα δυσοίωνο μέλλον για την τόνωση της οθωμανικής κοινωνικής πολιτικής. Κατά την γνώμη μας αυτή η λανθασμένη ανάγνωση εκ πρώτης όψεως θα αποξένωνε τις εξαθλιωμένες μάζες από τους ριζοσπάστες του κέντρου και στην συνέχεια θα δημιουργούσε την πολυδιάσπαση στους κόλπους του μουσουλμανικού μιλλέτ με την μορφή των τοπικισμών που είχαν μετεξελιχθεί σε εθνικιστικά κινήματα με την ανάμειξη των δυτικών παραγόντων (τέλη 19^{ου} αιώνα). Αυτή η λανθασμένη ανάγνωση την περίοδο του Τανζιμάτ κατά διαστήματα θα λάμβανε διαστάσεις κοινωνικής υστερίας καθώς τα μουσουλμανικά στοιχεία της Αυτοκρατορίας, αλλά και κάποιες μερίδες της Υψηλής Πύλης θα εξέφραζαν ανησυχίες για μια ενδεχόμενη εξέγερση όλων των μη μουσουλμανικών και κυρίως χριστιανικών στοιχείων της Αυτοκρατορίας που θα είχε ως αποτέλεσμα την εξολόθρευση των μουσουλμάνων υπηκόων του Σουλτάνου⁴⁰². Όπως γίνεται κατανοητό, το νοερό, ενιαίο μέτωπο εχθρού στο οποίο αναφερόμαστε παραπάνω, διαδραμάτιζε καταλυτικό ρόλο στην καλλιέργεια αυτού του κλίματος τρόμου.

Οι εξαθλιωμένες μάζες δεν ήταν το μοναδικό θύμα της λανθασμένης ανάγνωσης. Οι ίδιοι οι ριζοσπάστες ήταν αυτοί που δεν είχαν καταφέρει να αναλογιστούν το γεγονός ότι τα μη μουσουλμανικά κεφαλαιοκρατικά –

---

³⁹⁹ Τανόρ Μπουλέντ, *ο.π.*, σελ.:186. Κατά την αιγυπτοοθωμανική κρίση η πλειοψηφία της οθωμανικής κοινής γνώμης εξέφραζε συμπάθεια για τον Μωάμεθ Αλί και απέχθεια για τον Μαχμούτ Β΄, ο οποίος συνεργαζόταν με την Δύση. Βλπ. Engelhardt, *ο.π.*, σελ.:51

⁴⁰⁰ Το ίδιο

⁴⁰¹ Masters Bruce, *ο.π.*, σελ.:157

⁴⁰² Engelhardt, *ο.π.*, σελ.:51

αστικά στοιχεία θα “διάβαζαν” με πολύ διαφορετικό τρόπο από τους ίδιους το ριζοσπαστικό μανιφέστο. Με άλλα λόγια, οι ριζοσπάστες δεν είχαν αντιληφθεί το εξής γεγονός: Ενώ οι ίδιοι πίστευαν ότι το φιρμάνι θα γινόταν αιτία για να προσκολληθούν όλα τα μη μουσουλμανικά στοιχεία στον οθωμανικό πατριωτισμό⁴⁰³ (στον οθωμανισμό)⁴⁰⁴, τα μη μουσουλμανικά κεφαλαιοκρατικά – αστικά στοιχεία της Αυτοκρατορίας, τα οποία στα μέσα του 19^{ου} αι. είχαν μετεξελιχθεί από διαμεσολαβητές του δυτικού κεφαλαίου σε ανεξάρτητα μεγάλα κεφάλαια, από την μεριά τους είχαν “πιστέψει” στο φιρμάνι του 1839 με βάση το γεγονός ότι αυτό το ριζοσπαστικό μανιφέστο συμπεριλάμβανε στην δομή του όλες τις προϋποθέσεις για την επιπλέον ανάπτυξη του κεφαλαίου τους⁴⁰⁵. Αγνοώντας αυτή την πραγματικότητα, οι ριζοσπάστες επικεντρώθηκαν με ακόμη περισσότερο ζήλο στην προώθηση του οθωμανισμού της περιόδου Τανζιμάτ.

- **Milel-i Erbaa (Τα τέσσερα μιλλέτ της Αυτοκρατορίας): Οι πραγματικές πολιτικές συνθήκες και η ταξική πραγματικότητα της Αυτοκρατορίας**

Το ριζοσπαστικό μανιφέστο του 1839 είχε τονίσει ξεκάθαρα ότι όλοι οι Οθωμανοί πολίτες είχαν ίσα δικαιώματα και ίσες υποχρεώσεις. Μέσα σε αυτά τα πλαίσια, στην νέα εποχή κάθε Οθωμανός πολίτης καλείτο να εκπληρώσει τις υποχρεώσεις του απέναντι στην πατρίδα του. Πέρα από την φορολογία μια άλλη βασική “εθνική” υποχρέωση ήταν και η στρατιωτική θητεία του κάθε Οθωμανού πολίτη. Είναι αυτονόητο το γεγονός ότι στην νέα περίοδο του Τανζιμάτ, στον τομέα των βασικών “εθνικών” ή καλύτερα “αυτοκρατορικών” υποχρεώσεων δεν μπορούσε να γίνει λόγος για θρησκευτικές διακρίσεις. Σε αυτό το σημείο αισθανόμαστε την ανάγκη να

⁴⁰³ Στην νέα περίοδο του Τανζιμάτ κάθε Οθωμανός πολίτης είχε ίσα δικαιώματα και ίσες υποχρεώσεις ως προς την πατρίδα του.

⁴⁰⁴ Στις απαρχές του Κριμαϊκού Πολέμου οι ριζοσπάστες ζήτησαν από το ελληνορθόδοξο μιλλέτ να ξεκαθαρίσει τις θέσεις του. Αμέσως μετά ο Πατριάρχης με επιστολή του δήλωσε ότι το ορθόδοξο μιλλέτ ήταν πιστό στον Σουλτάνο του. Οι ριζοσπάστες χρησιμοποίησαν αυτή την πατριαρχική δήλωση ως ένα διπλωματικό εργαλείο στο εξωτερικό. Βλπ. Γεράσιμος Στέφανος, *ο.π.*, σελ.:88 και Τανόρ Μπουλέντ, *ο.π.*, σελ.:231

⁴⁰⁵ Κατά την διάρκεια του δεύτερου μισού του 18^{ου} αιώνα και κυρίως κατά τον 19^ο αιώνα, την άνοδο των μη μουσουλμανικών κεφαλαιοκρατικών – αστικών στοιχείων (κυρίως των ρωμαϊκών) “χαιρέτησε” με διάφορα ανοίγματα της η Υψηλή Πύλη. Στην νέα εποχή οι αξιωματούχοι της θα έκαναν λόγο για ένα ορθόδοξο μιλλέτ (στην κλασική εποχή έκαναν λόγο για “ομάδας απίστων” -teva’if kefer-) και για τον “Πατριάρχη ρωμίων ραγιάδων της Πόλεως και εξαρτημάτων” (στην κλασική περίοδο έκαναν λόγο για “Πατριάρχη απίστων Πόλης και εξαρτημάτων”. Αυτή η αλλαγή στάσης συσχετίζεται άμεσα με τις προσπάθειες εδραίωσης συγκεντρωτικών διοικητικών δομών στην Αυτοκρατορία καθώς και με την άνοδο των μη μουσουλμανικών κεφαλαιοκρατικών – αστικών στοιχείων (κυρίως των ρωμαϊκών). Βλπ.:Κονόρτας Παρασκευάς, *Οθωμανικές Θεωρήσεις για το Οικουμενικό Πατριαρχείο*, Αθήνα:1998, κυρίως σελ.:299-303

ανοίξουμε υποχρεωτικά μια μικρή παρένθεση: Με βάση το γεγονός ότι στην περίοδο του Τανζιμάτ οι ριζοσπάστες θεωρούσαν ότι είχαν στα χέρια τους τα ηνία μιας Αυτοκρατορίας την οποία αποτελούσαν τέσσερα μιλλέτ (milel-i Erbaa)⁴⁰⁶ και ότι στην νέα εποχή κάθε Οθωμανός πολίτης κατείχε ισότιμο status με κάθε συμπολίτη του (δόγμα περιόδου Τανζιμάτ περί ισότητας πολιτών ως προς τις αυτοκρατορικές υποχρεώσεις και τα ατομικά δικαιώματα) ανεξάρτητα από το μιλλέτ στο οποίο ανήκε, ως προς τις υποχρεώσεις του απέναντι στην πατρίδα. Την ίδια στιγμή όμως δεν θα πρέπει να αγνοούμε το εξής γεγονός: Υπήρχαν δυο βασικά σημεία που προκαλούσαν διαταραχές στο παραπάνω σχήμα. Πρώτα από όλα, όπως έχουμε τονίσει άλλωστε και παραπάνω, υπήρχε ένα ανοιχτό ζήτημα “πραγματικών” πολιτικών συνθηκών αντίθετων προς τους “ευσεβείς” πόθους και στόχους των ριζοσπαστών. Δηλαδή, αν και οι ίδιοι οι ριζοσπάστες πίστευαν ότι ήταν δυνατόν να προωθηθούν οι φιλελεύθερες και δημοκρατικές δομές και λειτουργίες στους κόλπους των τριών μη μουσουλμανικών μιλλέτ⁴⁰⁷, ταυτοχρόνως δεν πίστευαν ότι μπορούσε να συμβεί το ίδιο και στην περίπτωση του μουσουλμανικού μιλλέτ της Αυτοκρατορίας. Φαίνεται πως, οι ίδιοι θεωρούσαν σίγουρο ότι η προώθηση φιλελεύθερων δομών στους κόλπους του μουσουλμανικού μιλλέτ θα στερούσε από τους ίδιους την εξουσία και θα οδηγούσε την Αυτοκρατορία σε κατάρρευση αφού θα ενίσχυε την θέση των διαμεσολαβητών της νέας περιόδου του Τανζιμάτ⁴⁰⁸. Παράλληλα, υπήρχε και το δεύτερο σημείο το οποίο προκαλούσε την διαταραχή του προαναφερθέντος σχήματος. Πέρα από το ανοιχτό ζήτημα των “πραγματικών” πολιτικών συνθηκών υπήρχε και η ταξική πραγματικότητα της Αυτοκρατορίας η οποία ξεπερνούσε τα όρια της κοινοτικής δομής, δηλαδή του milel-i Erbaa (των τεσσάρων μιλλέτ). Λέγοντας ταξική πραγματικότητα αναφερόμαστε στην νέα κοινωνική πυραμίδα των νέων εποχών (οι εξαθλιωμένοι αγρότες μαζί με τους απογοητευμένους κοτζαμπάσηδες δεν έβλεπαν με καλό μάτι το δόγμα περί

---

⁴⁰⁶ Βλπ.σημ.574

⁴⁰⁷ Το 1832 η τοπική αυτοδιοίκηση στην Σάμο έλαβε νέα μορφή και αυτή η νέα μορφή επρόκειτο να αποτελέσει πρότυπο για τις εξελίξεις στο μέλλον. Τότε η διοίκηση του νησιού αφέθηκε στον μπέη του νησιού ο οποίος καλούνταν να συνεργαστεί με ένα συμβούλιο αρμόδιο για θέματα φορολογίας, ασφάλειας, παιδείας, δημόσιων έργων, επικοινωνιών και θρησκείας. Βλπ. Βλπ. Gondicas Dimitri & Issawi Charles (επιμέλεια), *Ottoman Greeks in the Age of Nationalism*, Cambridge:1999, σελ.:162. Με την προώθηση του φιλελευθερισμού σε κοινοτικό επίπεδο η Πόλη πίστευε ότι μπορούσε να εμποδίσει την επανάληψη των δεινών της σερβικής και ελληνικής επαναστάσεως.

⁴⁰⁸ Αυτή η κοινωνική ανισότητα όμως επιφύλασσε και τις επιπτώσεις της: Στον εκπαιδευτικό τομέα, οι μη μουσουλμάνοι υπήκοοι του Σουλτάνου προτίμησαν να στείλουν τα παιδιά τους στα κοινοτικά σχολεία ενώ τα νέα κοσμικά εκπαιδευτικά ιδρύματα που είχε ιδρύσει η Υψηλή Πύλη και τα οποία στην ουσία ήταν ανοιχτά για όλους του οθωμανούς πολίτες, λειτούργησαν ως “μουσουλμανικά” σχολεία. Βλπ. Masters Bruce, ο.π., σελ.:156

ισότητας της Υψηλής Πύλης η οποία μάλιστα εκείνη την περίοδο –δεκαετία 40' και 50'- εντατικοποιούσε τις προσπάθειες της με σκοπό να συνάψει συμμαχία με όλα τα αστικά στοιχεία της Αυτοκρατορίας)⁴⁰⁹. Εν συντομία, από την μια οι πραγματικές πολιτικές συνθήκες και από την άλλη η ταξική πραγματικότητα της Αυτοκρατορίας μας οδηγούν σε ένα και μοναδικό συμπέρασμα: Ναι μεν στην θεωρία το ριζοσπαστικό μανιφέστο έκανε λόγο για ισότητα των πολιτών ως προς τις υποχρεώσεις τους, αλλά αυτή η ισότητα δεν λάμβανε σάρκα και οστά στην πράξη αφού οι πραγματικές πολιτικές συνθήκες και η ταξική πραγματικότητα αναιρούσε το ίδιο το δόγμα περί ισότητας του Τανζιμάτ.

Καθώς αναφερόμαστε στο δόγμα της περιόδου του Τανζιμάτ περί ισότητας των πολιτών ως προς τις αυτοκρατορικές υποχρεώσεις και τα ατομικά δικαιώματα δεν θα πρέπει να αγνοούμε το ζήτημα της στρατιωτικής θητείας όλων των πολιτών της Αυτοκρατορίας. Γνωρίζουμε ότι στην Αυτοκρατορία στα τέλη της δεκαετίας 30 είχαν πραγματοποιηθεί οι πρώτες προσπάθειες για να ενταχθούν πρώτα οι Αρμένιοι και στην συνέχεια οι ρωμιοί ναύτες στον οθωμανικό στόλο⁴¹⁰. Το 1839 όμως, αμέσως μετά την δημοσιοποίηση του φημισμένου φερμανιού, έγινε αισθητή η αναταραχή που δημιουργούσε η λανθασμένη ή καλύτερα διαφορετική ανάγνωση του από τους μη μουσουλμάνους υπηκόους του Σουλτάνου. Σε αντίθεση με τις “υψηλές” προθέσεις των ριζοσπαστών⁴¹¹, οι χριστιανοί υπήκοοι του Σουλτάνου δεν ήταν καθόλου διατεθειμένοι να παραχωρήσουν ένα από τα βασικά παραδοσιακά τους ιστορικά προνόμια, δηλαδή την απαλλαγή από την στρατιωτική θητεία⁴¹². Αυτή η άρνηση όμως δημιουργούσε πολύ σημαντικές επιπτώσεις: Στην πορεία η Υψηλή Πύλη για την τροφοδότηση των ενόπλων δυνάμεων θα αναγκαζόταν να στηριχθεί αποκλειστικά στο μουσουλμανικό μιλλέτ από το οποίο μάλιστα την ίδια στιγμή εξακολουθούσε να στερεί τα βασικά πολιτικά του δικαιώματα⁴¹³. Με βάση μάλιστα το γεγονός ότι, από τα

---

⁴⁰⁹ Η γραφειοκρατία στόχευε να διεκπεραιώσει την καθοδήγηση της τόνωσης του πολιτικού προγραμματισμού μέσα στα πλαίσια της ανώτερης κατηγορίας της ανανεωμένης οθωμανικής κοινωνικής πυραμίδας της περιόδου (δηλαδή, μεγάλες ελπίδες είχαν επενδυθεί στην συνεργασία με τα κεφαλαιοκρατικά – αστικά στρώματα). Βλπ. κεφάλαιο: *Οι προσπάθειες τόνωσης της οθωμανικής οικονομίας μετά το 1839· Οι αλλαγές στην οθωμανική κοινωνική δομή*

⁴¹⁰ Γκιούλσοϊ Ουφούκ, *Osmanlı Gayrimüslimlerinin Askerlik Serüveni (Η Στρατιωτική Περιπέτεια των Μη Μουσουλμάνων Οθωμανών)*, Πόλη:2004, κυρίως σελ.:29-31

⁴¹¹ «Muhafaza-i vatan için asker vermek...» («Στρατιωτική θητεία για την ασφάλεια της πατρίδος»), Γκιούλσοϊ Ουφούκ, *ο.π.*, σελ.:35

⁴¹² Καράλ Ζιγιά Ενβέρ, *Osmanlı Tarihi ...*, *ο.π.*, κυρίως σελ.:180

⁴¹³ Χρησιμοποιούμε τον όρο “πολιτικά δικαιώματα” με την έννοια των δικαιωμάτων που κατέχει ένα άτομο με βάση το γεγονός ότι είναι υπήκοος ενός κράτους και όχι ως δικαίωμα ελεύθερης πρόσβασης στην

μέλη του μουσουλμανικού μιλλέτ τα οποία εντάσσονταν στις οθωμανικές ένοπλες δυνάμεις, μονάχα αυτά που προσαρμόζονταν στην σουνίτικη – χανεφίτικη γραμμή του κέντρου θα κατάφεραν να εξασφαλίσουν πόστα αξιωματικού, γίνονται ακόμη πιο αισθητοί οι αντίκτυποι της πολιτικής κρίσης μέσα στην οποία είχαν βρεθεί οι ριζοσπάστες στο ξεκίνημα κι'όλας της πορείας τους εξαιτίας της “διαφορετικής ανάγνωσης” του δόγματος περί ισότητας του Τανζιμάτ από τους υπηκόους του Σουλτάνου. Αντιμέτωποι με την άρνηση των χριστιανών για εκπλήρωση της στρατιωτικής τους θητείας, οι ριζοσπάστες θα επέμεναν στον “υψηλό” στόχο τους. Όμως με την πάροδο του χρόνου, έχοντας λάβει αναγκαστικά υπόψη τους την διαφορετική κοινοτική προέλευση του κάθε Οθωμανού πολίτη, οι ίδιοι θα άρχιζαν να κάνουν λόγο για ξεχωριστά χριστιανικά τάγματα στον στρατό και ακόμη για απαλλαγή από την στρατιωτική θητεία έναντι καταβολής κάποιου συγκεκριμένου φόρου⁴¹⁴.

Παραπάνω, αναφερόμενοι στις πραγματικές πολιτικές συνθήκες τονίσαμε ότι οι ριζοσπάστες πίστευαν ότι ήταν δυνατόν να προωθηθούν οι φιλελεύθερες και δημοκρατικές δομές και λειτουργίες στους κόλπους των τριών μη μουσουλμανικών μιλλέτ (ελληνορθόδοξο, αρμένικο, εβραϊκό), ταυτοχρόνως όμως δεν πίστευαν ότι μπορούσε να συμβεί το ίδιο και στην περίπτωση του μουσουλμανικού μιλλέτ της Αυτοκρατορίας. Πιστεύουμε ότι αυτό είναι ένα πολύ σημαντικό σημείο το οποίο πρέπει να λάβουμε υπόψη μας. Φυσικά, πρώτα από όλα θα πρέπει να τονίσουμε ότι η προώθηση των φιλελεύθερων δομών στους κόλπους των τριών μη μουσουλμανικών μιλλέτ πραγματοποιούνταν με βάση το γεγονός ότι οι ριζοσπάστες στόχευαν να προχωρήσουν σε σύμπραξη κυρίως με τα κεφαλαιοκρατικά – αστικά στοιχεία αυτών των μιλλέτ⁴¹⁵. Παράλληλα, στόχευαν να θέσουν υπό έλεγχο τους και όλα τα ενδοκοινοτικά πολιτικοοικονομικά δρώμενα⁴¹⁶. Η αναδιοργάνωση του ορθόδοξου μιλλέτ είχε λοιπόν ως στόχο, εκτός από την επιβεβαίωση των προνομίων που είχαν παραχωρηθεί στο Πατριαρχείο, τη θεσμοθέτηση της εισαγωγής του λαϊκού στοιχείου στη διαχείριση των «υλικών» υποθέσεων του -υποθέσεων δηλαδή που άπτονταν της διοικητικής και οικονομικής ζωής της Μεγάλης Εκκλησίας-, όπως και την πάταξη των

πολιτική εξουσία. Για τις ανάγκες μελέτης της περιόδου Τανζιμάτ πιστεύουμε ότι η συγκεκριμένη διάκριση είναι αναγκαία.

⁴¹⁴ Γκιούλσοϊ Ουφούκ, *ο.π.*, σελ.:35-46

⁴¹⁵ Παράλληλα, ο αναγνώστης θα πρέπει να λάβει υπόψη του και το εξής σημείο: Εκείνη την περίοδο, στα Βαλκάνια είχε ήδη δρομολογηθεί η προοπτική έθνους – κράτους, η οποία σε καμία περίπτωση δεν συμβιβαζόταν με τον οικουμενικό χαρακτήρα του Πατριαρχείου. Βλπ. Mazower Mark, *The Balkans*, Λονδίνο: 2005, σελ.:83

⁴¹⁶ Σταματόπουλος Δημήτρης, *ο.π.*, Αθήνα:2005, σελ.:70

φαινομένων διαφθοράς του ανώτερου κλήρου στις επαρχίες⁴¹⁷. Και για να συμβεί κάτι τέτοιο έπρεπε πρώτα από όλα να αντιμετωπιστεί η αντίσταση της δεύτερης κατηγορίας της νέας οθωμανικής κοινωνικής πυραμίδας, δηλαδή οι ξεπεσμένες ελίτ τάξεις των παλαιών εποχών (οι πιθανόν αντιστάσεις και ενδοιασμοί του κλήρου και των παλαιών αριστοκρατών)⁴¹⁸. Μέσα λοιπόν σε αυτά τα πλαίσια, οι ριζοσπάστες προχώρησαν στην λήψη σε πρωτοβουλιών που στερούσαν προνόμια και εξουσίες από αυτή την κοινωνική κατηγορία⁴¹⁹. Έτσι, λ.χ. με την ίδρυση των κοσμικών δικαστηρίων οι πατριαρχικοί θεσμοί έχασαν τις δικαστικές και εκτελεστικές τους εξουσίες και περιορίστηκαν σε θέματα που αφορούσαν τις τελετουργίες και την θεολογία⁴²⁰. Παράλληλα, στην νέα περίοδο ο κλήρος άρχισε να φορολογείται και να παραχωρεί μια αξιοσημείωτη μερίδα από την περιουσία του⁴²¹. Φαίνεται πως τα μη μουσουλμανικά κεφαλαιοκρατικά – αστικά στοιχεία σε συνασπισμό με τους ριζοσπάστες της Υψηλής Πόλης⁴²² δεν αρκέστηκαν στη

⁴¹⁷ Σταματόπουλος Δημήτρης, *ο.π.*, Αθήνα:2005, σελ.:16

⁴¹⁸ Στην Αυτοκρατορία προς τα τέλη του 18^{ου} αιώνα έχουν ανατραπεί τα παραδοσιακά δεδομένα: Πιο πριν ο Εβραίοι ως συνδετικοί κρίκοι της Αυτοκρατορίας με της Δύσης ήταν οι μεσάζοντες του οθωμανικού κέντρου ενώ τώρα οι Οθωμανοί χριστιανοί έχουν μετατραπεί σε μεσάζοντες της Δύσης. Αντλώντας νομιμοποιητική βάση από τις στενές επαφές που έχουν αναπτύξει με την Δύση τα μέλη της νέας χριστιανικής αστικής τάξης θα διεκδικήσουν δυναμικά την συμμετοχή τους και στα εκκλησιαστικά δρώμενα των κοινοτήτων τους. Αξιοσημείωτο παράδειγμα για αυτή την νέα εξέλιξη αποτελεί το Οικουμενικό Πατριαρχείο κατά τον 18^ο αιώνα. Στις αρχές του αιώνα ο Πατριάρχης εξαρτιόταν αποκλειστικά από αυτόν που τον διόριζε, δηλαδή τον Σουλτάνο. Όμως στην πορεία, άρχισαν να εκδηλώνονται αντιδράσεις από τους μητροπολίτες και τα μέλη της νέας ρωμαϊκής αστικής τάξεως. Απέναντι σε αυτές τις αντιδράσεις, γύρω στα μέσα του 18^{ου} αιώνα, ο Σουλτάνος αναγνωρίζει το δικαίωμα στους πέντε μητροπολίτες της Πόλης να προτείνουν την παύση ή τον διορισμό του Πατριάρχη. Μέσα σε σύντομο χρονικό διάστημα συμβουλευτικό ρόλο αποκτούν και τα μέλη της ρωμαϊκής αστικής τάξεως. Καθώς πραγματοποιούνται αυτές οι αλλαγές η ρωμαϊκή κοινότητα παραμένει προσκολλημένη στην μια και μοναδική αρχή: Η οθωμανική εξουσία είναι απαραίτητη πηγή νομιμοποίησης για τα κοινοτικά δρώμενα. Βλπ. Lewis Bernard, *İslam Dünyasında Yahudiler (Οι Εβραίοι στον Ισλαμικό Κόσμο)*, Άγκυρα:1996, σελ.:168 καθώς και Κονόρτας Παρασκευάς, *Οθωμανικές Θεωρήσεις Για το Οθωμανικό Πατριαρχείο*, Αθήνα:1996, σελ.:126

⁴¹⁹ «Όταν το θέμα της προώθησης των μεταρρυθμίσεων θα επανέλθει από την οθωμανική κυβέρνηση με επικεφαλής και πάλι τον Ααλή πασά, θα τεθεί με διαφορετικό τρόπο: ο στόχος της Πύλης δεν θα είναι αυτή τη φορά η απομάκρυνση των Γερόντων από την Κωνσταντινούπολη αλλά ο θεσμικός αποκλεισμός τους...», Βλπ. Σταματόπουλος Δημήτρης, *ο.π.*, σελ.:78

⁴²⁰ Οι πατριάρχες στην νέα εποχή δεν είχαν το δικαίωμα να εξορίσουν κάποιο υπήκοο του Σουλτάνου ή ακόμη να αποφασίσουν για σωματική ποινή. Βλπ.Αρτινιάν Βαρτίν, *Osmanlı Devleti'nde Ermeni Anayasası'nın Doğuşu (Η Γένεση του Αρμενικού Συντάγματος στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, 1839-1863)*, Πόλη:2004, σελ.:66

⁴²¹ «Η θεσμοθέτηση της εισαγωγής του λαϊκού στοιχείου στη διαχείριση των «υλικών» υποθέσεων του - υποθέσεων δηλαδή που άπτονταν της διοικητικής και οικονομικής ζω- της Μεγάλης Εκκλησίας-, είχε να κάνει και με την πάταξη των φαινομένων διαφθοράς του ανώτερου κλήρου στις επαρχίες». Η αναδυόμενη ελθονορθόδοξη αστική τάξη διαδήλωνε ήδη από το 1819 για να τεθεί τέλος στα οικονομικά προνόμια καθώς και στις οικονομικές καταχρήσεις του κλήρου. Βλπ. Αρτινιάν Βαρτίν, *ο.π.*, σελ.:67, Σταματόπουλος Δημήτρης, *ο.π.*, σελ.:36.καθώς και Gondicas Dimitri & Issawi Charles (επιμέλεια), *ο.π.*, σελ.:84

⁴²² Αυτή την περίοδο τα μη μουσουλμανικά κεφαλαιοκρατικά – αστικά στοιχεία είχαν πολλά κοινά χαρακτηριστικά με τους ριζοσπάστες της Υψηλής Πύλης. Πέρα από την κοινή δυτική παιδεία, την πίστη

νομή κρατικών αξιωμάτων, που ούτως ή άλλως δεν είχαν την αίγλη και τη σπουδαιότητα της κλασικής περιόδου, αλλά φρόντισαν να ελέγξουν αμέσως το χώρο του Πατριαρχείου⁴²³ και τα δίκτυα των τάξεων του ορθόδοξου κλήρου που στηρίζονταν στην εκμετάλλευση εκκλησιαστικών προσόδων⁴²⁴. Την ίδια στιγμή, με το νέο καθεστώς του Τανζιμάτ οι μη μουσουλμάνοι τοκογλύφοι και μουλτεζίμηδες(φοροεισπράκτορες) έχασαν σπουδαία κέρδη⁴²⁵. Ας σημειωθεί ότι σε πολλές περιπτώσεις, αντιμέτωπες με αυτές τις νέες πιέσεις, οι παραδοσιακές ελίτ⁴²⁶, προσέγγισαν την κατώτερη μερίδα της κοινωνικής μερίδας, δηλαδή τις εξαθλιωμένες μάζες και κυρίως τις συντεχνίες με σκοπό να σχηματίσουν ένα ενιαίο μέτωπο έναντι στις επιθέσεις των νεόπλουτων⁴²⁷. Είναι αξιοσημείωτο το γεγονός ότι στην περίπτωση του αρμένικου μιλλέτ, ο Πατριάρχης μαζί με τον κλήρο συνειδητοποίησε την ανάγκη ευθυγράμμισης τους με τις νέες φιλελεύθερες επιταγές των νέων εποχών. Εκείνη την περίοδο, στους κόλπους του αρμένικου μιλλέτ της Πόλης φαίνεται πως είχε ξεσπάσει μια διαμάχη ανάμεσα στα αναδυόμενα αστικά στοιχεία που διατηρούσαν στενές σχέσεις με τους ριζοσπάστες της Υψηλής Πύλης και στους παραδοσιακούς

στα δυτικά φιλελεύθερα ιδανικά της εποχής κ.ο.κ., και στις δυο περιπτώσεις ότι έχουν σχηματιστεί περίπλοκα "δίκτυα συνδιαλλαγής" με την Δύση και πιο συγκεκριμένα με τις πρεσβείες στην Πόλη. Και στην περίπτωση των μη μουσουλμανικών κεφαλαιοκρατικών – αστικών στοιχείων αλλά και στην περίπτωση των ριζοσπαστών θα πρέπει να τονίσουμε ότι να τονίσουμε ότι όταν αναφερόμαστε στα συγκεκριμένα πρόσωπα ως φορείς επιρροών των ξένων πρεσβειών, κατανοούμε το ρόλο τους όχι με την έννοια του διαμεσολαβητή συμφερόντων της κάθε χώρας, αλλά ως προνομιακούς συνομιλητές των πρεσβειών αυτών - έργο που κατά κάποιο τρόπο αναλάμβαναν με την έγκριση εκπροσώπων της οθωμανικής εξουσίας και ότι η ευνοϊκή στάση τους απέναντι στη μια ή την άλλη ξένη πρεσβεία εναλλασσόταν με κριτήριο, την ικανοποίηση των ιδιαίτερων συμφερόντων τους, αλλά και των εκάστοτε πολιτικών συγκυριών που επαναπροσδιόριζαν τις ανάγκες της οθωμανικής εξωτερικής πολιτικής. Βλπ. Σταματόπουλος Δημήτρης, *ο.π.*, σελ.:39-40

⁴²³ Ο Δ.Σταματόπουλος κάνει λόγο για "λαϊκοποίησης" της εκκλησίας. Διαφυλάσσοντας μια δόση επιφυλακτικότητας εμείς πιστεύουμε ότι πρόκειται για προσπάθεια διεύρυνσης ακτίνας δράσης της κορυφής της νέας οθωμανικής κοινωνικής πυραμίδας (συγκεκριμένα των ριζοσπαστών και των ισχυρών μη μουσουλμανικών κεφαλαιοκρατικών – αστικών στοιχείων). Άλλωστε ο ίδιος ο Σταματόπουλος σε ένα άλλο σημείο της μελέτης του τονίζει ότι οι "βοηθοί και συνδιοικηταί του γένους" δεν ήταν άλλοι παρά ελάχιστοι έμποροι και τραπεζίτες της Πόλης. Βλπ. Σταματόπουλος Δημήτρης, *ο.π.*, σελ.:40,44 και 63.

⁴²⁴ Στην περίπτωση του ελληνορθόδοξου μιλλέτ της δεκαετίας 30' και 40', οι συγκεκριμένες κινήσεις επέτρεψαν στους συγκεκριμένους νεοφαναριώτες να ελέγξουν τη ροή των μοναστηριακών προσόδων που προέρχονταν από τις Παραδουνάβιες και να ισχυροποιήσουν τη θέση τους στους ενδοπατριαρχικούς συσχετισμούς. Φυσικά αυτό γινόταν μέσα στο πλαίσιο που όριζε η ανάγκη διασφάλισης της οθωμανικής επικυριαρχία. Σταματόπουλος Δημήτρης, *ο.π.*, κυρίως σελ.:38, 41,42

⁴²⁵ Αρτινιάν Βαρτίν, *ο.π.*, σελ.:67-68

⁴²⁶ Ο ελληνορθόδοξος κλήρος θα παρουσίαζε παρόμοιους ενδοιασμούς με αυτούς των μουσουλμάνων ουλεμάδων. Θα τόνιζε ότι είχαν τεθεί σε κίνδυνο οι Ιεροί Κανόνες! Βλπ. Σταματόπουλος Δημήτρης, *ο.π.*, σελ.:46

⁴²⁷ Βλπ. λ.χ. Σταματόπουλος Δημήτρης, *ο.π.*, κυρίως σελ.:37 και 55. Ας σημειωθεί ότι κυρίως στην περίπτωση του ελληνορθόδοξου μιλλέτ μια μερίδα του κλήρου προσπάθησε να συμβιβαστεί με τα νέα δεδομένα. Αναφερόμαστε στην μερίδα κληρικών της Βιθυνίας. Πολλές φορές θα διαδραματίζονταν σφοδρές αντιπαράθεσεις αναμεταξύ στα μέλη της αστικής τάξης τα οποία έχουν αντιληφθεί την σημασία του ελέγχου των πληθυσμών, και στις συντεχνίες. Βλπ. Σταματόπουλος Δημήτρης, *ο.π.*, κυρίως σελ.:52

αριστοκράτες (αμιράδες). Τα αναδυόμενα αστικά στοιχεία χρειαζόνταν την βοήθεια του κλήρου ούτως ώστε να υπερισχύσουν. Έτσι, σε αντίθεση με την περίπτωση του ελληνορθόδοξου μιλλέτ, στο αρμένικο μιλλέτ της περιόδου του Τανζιμάτ, η αναδυόμενη αστική τάξη επωφελήθηκε από την συμμαχία του Πατριαρχείου με τα κατώτερα στρώματα της κοινωνίας και αντιμετώπισε με αποφασιστικότητα τους ενδοιασμούς των μελών της παραδοσιακής ελίτ τάξης⁴²⁸. Αυτή η σύμπραξη⁴²⁹ στους κόλπους της αρμένικης κοινότητας της Πόλης εξασφάλισε ένα μοναδικό πλεονέκτημα το οποίο στερούνταν οι Οθωμανοί γραφειοκράτες της Υψηλής Πύλης αλλά και οι αναδυόμενες αστικές τάξεις του ελληνορθόδοξου και εβραϊκού μιλλέτ⁴³⁰: Η αρμένικη αστική τάξη ανέλαβε ηγετικά και πραγματικά “διαφωτιστικά” καθήκοντα (σε αντίθεση με τους οθωμανούς ριζοσπάστες των οποίων το διαφωτιστικό όραμα παρέμενε ως ένας ανεκπλήρωτος ευσεβής πόθος) και στην πορεία κατάφερε να προωθήσει από την μια την φιλελεύθερη διάνοηση (αναγέννηση στο φιλολογικό και επιστημονικό πεδίο) στους κόλπους της κοινότητας και από την άλλη το αίσθημα του “ανήκειν” σε μια νοερή αρμένικη κοινότητα⁴³¹. Οι αντίκτυποι αυτής της διαδικασίας σύντομα ξεπέρασαν τα σύνορα της Πόλης και απλώθηκαν σε όλη την Ανατολή⁴³² και στο εξωτερικό.

Τα μη μουσουλμανικά κεφαλαιοκρατικά – αστικά στοιχεία τα οποία ευθυγραμμίστηκαν με την πολιτική γραμμή των ριζοσπαστών εφόσον αυτή ευνοούσε την θέση τους, στην πορεία κατέβαλλαν προσπάθειες για να προσαρμόσουν(εσωκλείσουν) την τόνωση του οθωμανικών διοικητικών δομών στο ενδοκοινοτικό τους πλαίσιο. Με άλλα λόγια, μετέφεραν τους νέους κρατικούς θεσμούς του Τανζιμάτ στο εσωτερικό των κοινοτήτων τους. Έτσι, λ.χ. βλέπουμε ότι στο αρμένικο μιλλέτ το έτος 1839 ιδρύεται ένα Νομικό

⁴²⁸ Αρτινιάν Βαρτίν, *ο.π.*, σελ.:48 καθώς και 67-71

⁴²⁹ Βλέπουμε ότι στην περίπτωση του ελληνορθόδοξου μιλλέτ, τα αστικά στοιχεία βρισκόταν στις ίδιες γραμμές με τα κατώτερα κοινωνικά στρώματα σε περιπτώσεις που διαμαρτύρονταν για τις οικονομικές καταχρήσεις του κλήρου (κυρίως στις επαρχίες). Βλπ. Gondicas Dimitri & Issawi Charles (επιμέλεια), *ο.π.*, σελ.:84

⁴³⁰ Στην περίπτωση του ελληνορθόδοξου μιλλέτ διαπιστώσαμε την ύπαρξη αντιθέσεως αναμεταξύ στην αστική τάξη και στην σύμπραξη κλήρου- συντεχνιών (κατώτερων στρωμάτων). Η ίδια ακριβώς εικόνα κάνει αισθητή την ύπαρξη της και στην περίπτωση της εβραϊκής κοινότητας της Αυτοκρατορίας. Μόνο που σε αυτή την περίπτωση, τα αστικά στοιχεία της εβραϊκής κοινότητας πέρα από την υποστήριξη των οθωμανών ριζοσπαστών βρίσκουν υποστήριξη και από την ήδη αναπτυγμένη εβραϊκή αστική τάξη του εξωτερικού. Βλπ. Rodrigue Aron, *Türkiye Yahudileri'nin Batılılaşması (Ο Εκδυτικισμός των Εβραίων της Τουρκίας)*, Άγκυρα: 1997, σελ.:6,7,63

⁴³¹ Αρτινιάν Βαρτίν, *ο.π.*, κυρίως σελ.:73-77

⁴³² Στο ανατολικό τμήμα της Αυτοκρατορίας τον διαφωτιστικό ρόλο της αστικής τάξης το ανέλαβαν οι ιεραποστολικές εκστρατείες και τα εκπαιδευτικά ιδρύματα που ίδρυσαν αυτές. Βλπ. Masters Bruce, *ο.π.*, σελ.:145-155

Συμβούλιο σύμφωνα με το πρότυπο του Οθωμανικού Υψηλού Συμβουλίου Νομικών Εντολών⁴³³. Στην πορεία ιδρύεται και Συμβούλιο Εκπαιδευτικών Υποθέσεων⁴³⁴. Στην νέα περίοδο τα μη μουσουλμανικά κεφαλαιοκρατικά – αστικά στοιχεία πλέον ήταν οι “βοηθοί και συνδιοικηταί του γένους” οι οποίοι είχαν πλέον τον πρώτο λόγο και σε θέματα εκμετάλλευσης των εκκλησιαστικών προσόδων⁴³⁵. Παράλληλα, στο επίπεδο του ελληνορθόδοξου μιλλέτ, η λανθασμένη ανάγνωση στην οποία αναφερόμαστε παραπάνω, τους επέτρεψε να οραματιστούν ένα ανανεωμένο οθωμανικό πολιτικό κέντρο το οποίο φυσικά θα βρισκόταν σε αντίθεση με το νέο εθνικό κέντρο στην Πελοπόννησο (νέο ελληνικό κράτος)⁴³⁶.

Για τα μη μουσουλμανικά κεφαλαιοκρατικά- αστικά στοιχεία της Αυτοκρατορίας το δόγμα περί ισότητας καθώς και το εκσυγχρονιστικό μήνυμα του Τανζιμάτ σήμαινε εξαρχής απελευθέρωση, κοινωνική δικαιοσύνη και ένα πρώτο βήμα για την δημιουργία του “ωφέλιμου” και διαφωτισμένου (με δυτική παιδεία⁴³⁷) πολίτη ο οποίος με τις “υπηρεσίες” του θα συμμετείχε στην πολιτικοοικονομική άνθιση της κοινότητας του και με αυτό τον τρόπο θα γινόταν ένα άξιο μέλος της⁴³⁸. Επίσης, το μήνυμα του Τανζιμάτ χρησίμευε για να μεταφερθεί το ανανεωτικό μήνυμα της δυτικής αναγέννησης και του δυτικού διαφωτισμού στο εσωτερικό των κοινοτήτων (συρρίκνωση της θρησκευτικής εξουσίας, διάδοση των κοσμικών θεσμικών και πρακτικών, ενδοκοινοτική αναγέννηση⁴³⁹)⁴⁴⁰. Δεν θα πρέπει να ξεχνάμε ότι όλα αυτά διαδραματίζονταν μέσα στα πλαίσια της λανθασμένης ανάγνωσης στην οποία αναφερόμαστε παραπάνω. Τα ίδια τα αστικά στοιχεία τα οποία μέσα σε έναν αιώνα είχαν μετεξελιχθεί από ενδιάμεσους παράγοντες σε ξεχωριστά οικονομικά κεφάλαια τώρα ζητούσαν αυτονομία

⁴³³ Στην πορεία απέκτησε διοικητικές, νομικές, οικονομικές αρμοδιότητες. Αρτινιάν Βαρτίν, *ο.π.*, σελ.:66 και 86

⁴³⁴ Αρτινιάν Βαρτίν, *ο.π.*, σελ.:84

⁴³⁵ Σταματόπουλος Δημήτρης, *ο.π.*, κυρίως σελ.:38 και 44

⁴³⁶ Αναφερόμαστε μονάχα σε μερικά αντιπροσωπευτικά παραδείγματα: Ο Ανδρέας Κορομελάς τόνισε ότι ο Σουλτάνος ήταν ο κοινός άρχοντας των τούρκων και ελλήνων. Ο Πιτσιπίος Μπέης από την μεριά του μίλησε για οθωμανοβυζαντινή αυτοκρατορία. Οι ελληνορθόδοξοι “στοχαστές” αυτής της κατηγορίας στο σύνολο τους εξέφρασαν την αντίθεση τους με τον λαϊκισμό και τον εθνικισμό. Βλπ. Gondicas Dimitri & Issawi Charles (επιμέλεια), *ο.π.*, σελ.:164

⁴³⁷ Σύμφωνα με την αναδυόμενη αστική τάξη η μοντέρνα παιδεία (σε αντίθεση με την παραδοσιακή) είχε ως στόχο να διαφωτίσει εξαρχής τους άπορους νέους των κοινοτήτων. Βλπ. Rodrigue Aron, *ο.π.*, σελ.:10

⁴³⁸ Βλπ. Rodrigue Aron, *ο.π.*, σελ.:9

⁴³⁹ Αυτή την περίοδο άρχισε να παρουσιάζεται ενδιαφέρον για τον εκσυγχρονισμό των μητρικών γλωσσών καθώς και για την εκπαίδευση των ξένων γλωσσών μια που κάτι τέτοιο θα προωθούσε τις εμπορικές ικανότητες της κάθε κοινότητας και φυσικά τα συμφέροντα των αναδυόμενων αστικών τάξεων. Βλπ. Βλπ. Rodrigue Aron, *ο.π.*, σελ.:62

⁴⁴⁰ Βλπ. Rodrigue Aron, *ο.π.*, σελ.:67

δράσεως⁴⁴¹. Το ζητούμενο στην νέα εποχή ήταν η μεγέθυνση του προσωπικού κέρδους και το άνοιγμα στην παγκόσμια αγορά εξασφαλίζοντας την οικονομική κυριαρχία σε τοπικό επίπεδο⁴⁴². Φυσικά κάτι τέτοιο ξεπερνούσε τα όρια του βασικού στόχου των ριζοσπαστών, δηλαδή την ίδια την σύμπραξη. Κάτω από αυτές τις συνθήκες, από την μεριά των μη μουσουλμανικών στοιχείων και σε αντίθεση με την Υψηλή Πύλη, αυτό που υπερτονιζόταν ήταν ότι το πολιτικό κέντρο της Αυτοκρατορίας έπρεπε να δημιουργήσει όλες τις απαιτούμενες προϋποθέσεις για την οικονομική άνθιση τόσο των ιδίων τους, όσο και ολόκληρης της Αυτοκρατορίας. Το παράξενο ήταν ότι ενώ η ίδια η Υψηλή Πύλη δεν θα κατάφερε ποτέ να ξεπεράσει την ψευδαίσθηση ότι στην νέα περίοδο μπορούσε ακόμη να ελέγχει τους μηχανισμούς της ελεύθερης αγοράς⁴⁴³, την ίδια στιγμή τα μη μουσουλμανικά κεφαλαιοκρατικά στοιχεία για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα ακόμη θα εξακολουθούσαν να "διαβάζουν" με λανθασμένο τρόπο το περιεχόμενο του ριζοσπαστικού μανιφέστου. Παράλληλα, ενώ η Υψηλή Πύλη καλούσε όλους τους μη μουσουλμάνους υπηκόους του Σουλτάνου να συμμετάσχουν στην τόνωση του οικονομικού προγραμματισμού με σκοπό να υποστηριχθεί η τόνωση των αυτοκρατορικών διοικητικών δομών, όλα τα μη μουσουλμανικά κεφαλαιοκρατικά στοιχεία στο σύνολο τους θα επέλεγαν να διατηρήσουν μια απολιτικοποίητη στάση και να μη παίρνουν θέση σε ότι αφορά τα επίμαχα ζητήματα της Αυτοκρατορίας⁴⁴⁴. Η Υψηλή Πύλη θα παρατηρούσε με προσεκτικό βλέμμα αυτή την στρατηγική καθώς και την σχέση της ως προς τα ξένα (εθνικά) κέντρα. Και μάλιστα με σκοπό να αναδειχθεί η ίδια σε ρυθμιστή των νέων δρώμενων, θα επιτάχυνε την ξεχωριστή προώθηση φιλελεύθερων δομών και λειτουργιών στους κόλπους κάθε κοινότητας και θα αύξανε τον βαθμό επιφυλακτικότητας της αφού αυτή η κατάσταση στα μέσα του 19^{ου} αιώνα υπό την επίδραση των νέων πολιτικοοικονομικών εξελίξεων προκαλούσε πολυδιάσπαση στους κόλπους του *milel-i Erbaa* (των τεσσάρων μιλλέτ),⁴⁴⁵.

⁴⁴¹ Στην περίπτωση του ελληνορθόδοξου μιλλέτ τα κεφαλαιοκρατικά – αστικά στοιχεία μετά την ελληνική επανάσταση είχαν στρέψει τα βλέμματα τους είτε σε θέσεις στον κρατικό μηχανισμό είτε σε εκμετάλλευση κάποιων σημαντικών νησιών του ανατολικού Αιγαίου, όπως της Σάμου και της Χίου. Βλπ. Σταματόπουλος Δημήτρης, *ο.π.*, κυρίως σελ.:38 και Gondicas Dimitri & Issawi Charles (επιμέλεια), *ο.π.*, σελ.:90.

⁴⁴² Gondicas Dimitri & Issawi Charles (επιμέλεια), *ο.π.*, σελ.:79-81

⁴⁴³ Gondicas Dimitri & Issawi Charles (επιμέλεια), *ο.π.*, σελ.:82-83

⁴⁴⁴ Η σιωπή θα χαρακτήριζε την στάση της ελληνορθόδοξης κοινότητας της Πόλης όταν ξέσπασε η κρίση της Κρήτης πιο μετά, κατά την δεκαετία 60. Βλπ. Gondicas Dimitri & Issawi Charles (επιμέλεια), *ο.π.*, σελ.:91

⁴⁴⁵ Στην πορεία δρομολογήθηκαν ξεχωριστά κοινοτικά συντάγματα, νόμος περί εθνικότητας, νέο καθεστώς γης και αυξήθηκαν τα μέτρα αστυνόμευσης. Βλπ. Gondicas Dimitri & Issawi Charles (επιμέλεια), *ο.π.*, σελ.:85 και 165

Θα πρέπει να τονιστεί ότι τα ανανεωμένα μιλλέτ με την νέα ηγεσία των αστικών τους τάξεων στόχευαν στο να προωθήσουν την κοινωνική ομοιογένεια στους κόλπους τους (παράλληλη διαδικασία με την οθωμανοποίηση όλων των υπηκόων με βάση το δόγμα περί ισότητας του Τανζιμάτ στο οποίο αναφερόμαστε παραπάνω). Στην νέα περίοδο του Τανζιμάτ, οι ενορίες και οι κοινότητες των κοινοτήτων, όπως και οι δομές της Υψηλής Πύλης, επιχειρούν να διαδώσουν σε ολόκληρο το κοινωνικό σώμα τις αρχές του ευνυπόληπτου βίου ως στοιχείο ομογενοποίησης και ελέγχου⁴⁴⁶. Κυρίως στο ελληνορθόδοξο μιλλέτ αυτή την περίοδο οι ανανεωμένες ηγετικές τάξεις από τη μια πλευρά προσπαθούν να συσπειρώσουν τους ορθόδοξους πληθυσμούς της Αυτοκρατορίας γύρω από το Πατριαρχείο και την ελληνική ηγεσία του μιλλέτ και από την άλλη να διαμορφώσουν κάποιες νέες κατηγορίες οικονομικά ενεργού πληθυσμού —χειρωνακτών ή διανοουμένων— που θα συμβάλουν στην αναβάθμιση του μιλλέτ και ταυτόχρονα στην οικονομική ανόρθωση της Αυτοκρατορίας⁴⁴⁷. Για την κοινοτική αναγέννηση αναγκαία προϋπόθεση θεωρούνταν η προσέλκυση των άπορων στρωμάτων⁴⁴⁸. Οι νέες ηγετικές κοινοτικές τάξεις θεωρούσαν ότι οι φτωχοί αποτελούσαν την αφετηρία για την ομογενοποίησή των ορθόδοξων πληθυσμών, για την ενίσχυση δηλαδή του δικού τους ελέγχου⁴⁴⁹. Τώρα πια, μέσω της καταγραφής των άπορων στρωμάτων από τα ηγετικά στελέχη των κοινοτήτων, οι “έχοντες χρείαν” ομαδοποιούνταν και κατηγοριοποιούνταν. Έτσι, σιγά σιγά οι όροι ενδεής, άπορος κορασής, έχθετον βρέφος κ.λπ. θα άρχιζαν να υπερβαίνουν το όριο της ατομικής περίπτωσης και θα παράπέμπαν σε συγκεκριμένες πλέον κοινωνικές κατηγορίες — που έχριζαν φυσικά μιας επίσης συγκεκριμένης κοινωνικής αντιμετώπισης⁴⁵⁰.

Στην νέα περίοδο οι νέες ηγετικές τάξεις των κοινοτήτων λειτουργούν με μηχανισμούς κοινωνικών αποκλεισμών. Έτσι, λ.χ. στους «ιππηλάτες» το χαμηλό εισόδημα και οι άθλιες συνθήκες εργασίας και διαβίωσης συσχετίζονται με το ότι οι συγκεκριμένοι επαγγελματίες είναι «άστεγοι, απάτριδες [...] κακοηθέστατοι, φιλόμαχοι και βλάσφημοι»⁴⁵¹. Την ίδια στιγμή

⁴⁴⁶ Δεν είναι τυχαίος το γεγονός ότι, περί τα μέσα του 19ου αιώνα, το ιατρικό σώμα θα επιχειρήσει να ακυρώσει τον ποινικό χαρακτήρα των νοσοκομείων και να τους προσδώσει χαρακτήρα θεραπευτηρίου και χώρου κοινωνικής επανένταξης των ατόμων. Βλπ. Καννέρ Έφη, *Φτώχεια και Φιλανθρωπία στην Ορθόδοξη Κοινότητα της Κων/πολης 1753-1912*, σελ.:42-44

⁴⁴⁷ Καννέρ Έφη, *ο.π.*, σελ.:45. Ανάλογες συνθήκες επικρατούν και στα άλλα μη μουσουλμανικά μιλλέτ της Αυτοκρατορίας.

⁴⁴⁸ Καννέρ Έφη, *ο.π.*, σελ.:48

⁴⁴⁹ Καννέρ Έφη, *ο.π.*, σελ.:109

⁴⁵⁰ Καννέρ Έφη, *ο.π.*, σελ.:105

⁴⁵¹ Καννέρ Έφη, *ο.π.*, σελ.:90

το “ανήθικο άλλο” ταυτίζεται με το “εχθρικό” ξένο και έτσι δημιουργείται μια σχέση απειλούντος – απειλουμένου⁴⁵². Γνωρίζουμε ότι, για τις ανανεωμένες ηγετικές τάξεις της ελληνορθόδοξης κοινότητας οι “ηθικά ενδεείς” συντεχνίες απαρτίζονται από ετερόχθονες – και κατά κανόνα μη ελληνόφωνους: «Αλβανοί αρτοπώλαι», «Βούλγαροι ποιμένες», «Μαυροβουνιώται πετροκόποι», «Ρουμελιώτιδες υπηρέτιδες», «Ατζίγγανοι ιππηλάται»⁴⁵³. Και με αυτό τον τρόπο, δηλαδή με βάση την σχέση απειλούντος – απειλουμένου, οι ταξικές διαφοροποιήσεις μετατρέπονται σε εθνικές διαφοροποιήσεις και προκαλούνται διασπάσεις στους κόλπους της αυτοκρατορικής κοινωνικής συμβάσεως: Σε ολόκληρη την Αυτοκρατορία, τα μουσουλμανικά στοιχεία τα οποία βιώνουν οικονομική πτώση χαρακτηρίζουν όλα τα χριστιανικά στοιχεία (όχι όμως και τα εβραϊκά) ως “απειλή” η οποία μεγιστοποιεί τον εξωτερικό κίνδυνο⁴⁵⁴. Την ίδια στιγμή, οι ελίτ τάξεις (μια μερίδα της Υψηλής Πύλης καθώς και οι ελίτ τάξεις των κοινοτήτων) αρχίζουν και χαρακτηρίζουν όλα τα οικονομικά ασθενέστερα στρώματα της Αυτοκρατορίας τα οποία ξεφεύγουν την λεγόμενη “διαφωτιστική” τους ακτίνα δράσης ως “βλαβερά” στοιχεία τα οποία εμποδίζουν την πρόοδο της Αυτοκρατορίας⁴⁵⁵.

---

⁴⁵² Καννέρ Έφη, *ο.π.*, σελ.:93

⁴⁵³ Καννέρ Έφη, *ο.π.*, σελ.:92

⁴⁵⁴ Masters Bruce, *ο.π.*, σελ.:130

⁴⁵⁵ Τέτοιες κατηγορίες συνήθως έχουν ως αποδέκτη την εβραϊκή κοινότητα. Βλπ. Lewis Bernard, *İslam Dünyasında Yahudiler (Οι Εβραίοι στον Ισλαμικό Κόσμο)*, Πόλη:1996, σελ.:189.

Ο Αντί-επίλογος...

Η μετάβαση στην περίοδο του Τανζιμάτ αποτελεί κομβικό σημείο στην ιστορική πορεία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Στην διάρκεια αυτή της μεταβατικής περιόδου η Αυτοκρατορία, και πιο συγκεκριμένα ο πολιτικός άνδρας στο κέντρο, συνειδητοποιεί την ανάγκη για την ανανέωση των αυτοκρατορικών δομών, οι οποίες έχουν πάψει να απαντούν στις ανάγκες της αυτοκρατορικής κοινωνίας από την στιγμή που η ανανεωμένη καπιταλιστική πλέον Δύση έχει περάσει σε αντεπίθεση στον κοινωνικοπολιτικό πεδίο. Έτσι, ενώ στην Δύση καλπάζουν η καινοτομία και οι νέοι τρόποι ζωής, στην Αυτοκρατορία, η ανανεωμένη Υψηλή Πύλη η οποία με την πάροδο του χρόνου καταφέρνει να ελέγξει το πολιτικό γίγνεσθαι στο κέντρο, δρομολογεί την αναθεώρηση της οθωμανικής κοσμοθεωρίας.

Στην παραπάνω "αναθεώρηση" πολύ σημαντικό ρόλο θα διαδραματίσει εξ αρχής η επιθυμία της Υψηλής Πύλης να ισοσταθμίσει σε στρατιωτικό επίπεδο την Αυτοκρατορία με την ανανεωμένη Δύση. Σταδιακά έρχεται στην επιφάνεια η ανάγκη για ριζικές κοινωνικοπολιτικές αλλαγές με σκοπό να αρθεί η Αυτοκρατορία στο ύψος των νέων περιστάσεων. Η τόνωση το κέντρου δεν είναι ο στόχος μιας συγκεκριμένης (ενιαίας) ομάδας του κέντρου (της Πόλης). Στα τέλη του 18^{ου} αιώνα στους δρόμους καθώς και στα παλάτια της Πόλης συγκρούονται δυο αντίπαλες ομάδες με πολύ διαφορετικές ταξικές αποχρώσεις. Η μια από αυτές τις ομάδες αποτελείται από τον Σελίμ Γ' και τους στενούς του συνεργάτες. Η άλλη έχει την μορφή μιας χαλαρής συγκυριακής συμμαχίας που απαρτίζεται από τους γενίτσαρους, τους χαμηλόβαθμους ουλεμάδες, τους παράγοντες της αγοράς Πόλης, τα οικονομικά ασθενέστερα στρώματα και τους ξεπεσμένους κοινωνικοοικονομικούς παράγοντες της Πόλης. Αυτές οι δυο αντίπαλες ομάδες λοιπόν συγκρούονται στο όνομα της πολυπόθητης τόνωσης – συντήρησης της ανωτερότητας και αποτελεσματικότητας των κεντρικών και περιφερειακών οθωμανικών διοικητικών και στρατιωτικών δομών. Εδώ πρέπει να τονιστεί το γεγονός ότι σε αντίθεση με την κλασική περίοδο η "τόνωση" βρίσκεται τώρα στο επίκεντρο της διαμάχης.. Στην πράξη ο πολυπόθητος στόχος της πρώτης ομάδας μεταφράζεται σε πλήρη έλεγχο στο εσωτερικό της Αυτοκρατορίας (τα πρώτα βήματα για συγκεντρωτικό κράτος) και μίμηση του δυτικού καπιταλιστικού εκσυγχρονιστικού μοντέλου. Για την χαλαρή συμμαχία δε, αυτό που έχει σημασία είναι η εύρεση μιας διεξόδου για την δεινή καθημερινότητα των οικονομικά ασθενέστερων τάξεων και των ξεπεσμένων κοινωνικοοικονομικών παραγόντων της Αυτοκρατορίας. Η πραγμάτωση του στόχου όμως αυτής της ομάδας δεν παρουσιάζει μεθοδικότητα και συστηματικότητα που απαιτείται και σε γενικές γραμμές ο ίδιος ο χαρακτήρας της ομάδας –ο χαλαρός συνασπισμός συμφερόντων- είναι αυτός που ευνοεί την άνοδο της αντίπαλης ομάδας.

Η ανανεωμένη γραφειοκρατία της Υψηλής Πύλης αρχίζει αναρριχάται στην εξουσία την περίοδο της βασιλείας του Μαχμούτ Β'. Πρώτα συμμαχεί με τους

αιώνιους αντίπαλους του κέντρου, του ντόπιους προκρίτους –αγιάνιδες- και στην συνέχεια καταργώντας το σώμα των γενιτοάρων αποσιωπάει την “αντιπολίτευση” της αντίπαλης συγκυριακής συμμαχίας. Σημαντικό σημείο καμπής στην ανοδική της πορεία αποτελούν οι δυο “εξεγέρσεις” των Βαλκανίων, δηλαδή η σερβική και η ελληνική επανάσταση. Με αφορμή το ξέσπασμα τους, η Υψηλή Πύλη συνειδητοποιεί ότι η τόνωση – συντήρηση των οθωμανικών δομών εξαρτάται από την τόνωση – συντήρηση του οικονομικού προγραμματισμού καθώς και την ανανέωση της κοινωνικής πολιτικής του αυτοκρατορικού κέντρου. Τότε ξεκινά μια περίοδος εντατικής τόνωσης των οθωμανικών δομών, η οποία κορυφώνεται με την ανακοίνωση του ριζοσπαστικού μανιφέστου, δηλαδή το περίφημο φερμάνι του 1839. Τότε άλλωστε ανεβαίνει οριστικά στην εξουσία η ανανεωμένη γραφειοκρατία της Υψηλής Πύλης και προωθεί τα σημεία – στόχους που συμπεριλαμβάνει το ριζοσπαστικό μανιφέστο (φερμάνι) του 1839. Σε αντίθεση με την κλασική περίοδο, κατά την περίοδο του Τανζιμάτ η αριστοκρατική γραφειοκρατία βρίσκεται στην εξουσία για να προωθήσει μια ριζοσπαστική εκουγχρονιστική αιτζέντα στηρίζοντας τις προσπάθειες της σε δυο πόλους: Πρώτον, εξασφάλιση της σύμπραξης με τα κεφαλαιοκρατικά – αστικά (κυρίως μη μουσουλμανικά) στοιχεία της Αυτοκρατορίας και δεύτερον, εξασφάλιση της συμμαχίας με μια νέα τάξη μικρών ιδιοκτητών γης. Στην πορεία όμως, οι ανάγκες της περιόδου την αναγκάζουν να συμβιβαστεί με τις “πραγματικότητες” της Αυτοκρατορίας: Οι πραγματικές πολιτικές συνθήκες, και συγκεκριμένα η ανυπαρξία του απαιτούμενου εκπαιδευμένου ανθρωπίνου δυναμικού το οποίο θα υποστηρίξει την τόνωση του οθωμανικού πολιτικού κέντρου, δυσκολεύουν όλο και περισσότερο την διεκπεραίωση του εκουγχρονιστικού έργου. Παράλληλα, η ταξική πραγματικότητα, δηλαδή οι κοινωνικές ανισότητες –η άνοδος μιας μικρής μερίδας κεφαλαιοκρατικών – αστικών στοιχείων και η κάθοδος των εξαθλιωμένων μαζών- πολλαπλασιάζει τα προβλήματα που αντιμετωπίζει η Υψηλή Πύλη στα ήδη πολλαπλά μέτωπα. Αυτή την περίοδο άλλωστε, δημιουργείται το κατάλληλο έδαφος για την εκ νέου παρέμβαση των ανανεωμένων αγιάνιδων (ή αγάνιδων) και για την αποξένωση των εξαθλιωμένων μαζών της Αυτοκρατορίας από το αυτοκρατορικό κέντρο, δηλαδή την αυτοκρατορική Πόλη.

Όλα αυτά που αναφέραμε παραπάνω αποτελούν την βασική “οπτική γωνία” ή καλύτερα την κατευθυντήρια γραμμή αυτής της μελέτης. Τονίζω ότι η παρούσα μελέτη σε καμία περίπτωση δεν φιλοδοξεί να αποτελέσει την ιστορικά κατευθυντήρια θέση για τις κοινωνικοπολιτικές εξελίξεις της οθωμανικής μεταβατικής περιόδου. Απεναντίας, επιχειρεί να προχωρήσει στην “ανάγνωση” αυτών των κοινωνικοπολιτικών εξελίξεων της συγκεκριμένης περιόδου.

Μελετώντας τις πολλαπλές αξιόλογες μελέτες των διακεκριμένων ιστορικών και πολιτικών επιστημόνων οι οποίες αναφέρονται στην συγκεκριμένη περίοδο με την οποία ασχολούμαστε στην παρούσα μελέτη, διαπίστωσα την έλλειψη των κατάλληλων απαντήσεων σε τέσσερα τουλάχιστον βασικά ερωτήματα τα οποία

είναι τα εξής: Ποιες ήταν οι αντιμαχόμενες πλευρές στο οθωμανικό πολιτικό κέντρο, δηλαδή στην Πόλη, κατά την διάρκεια της μεταβατικής περιόδου; Αν όντως υπήρχαν αντίπαλες ομάδες τότε ποια ήταν η κοινωνική ή καλύτερα ταξική τους δομή και οι κοινωνικοπολιτικές τους τοποθετήσεις; Ποια η σχέση της πολιτικής αντιπαράθεσης στην Πόλη με την κατάσταση μέσα στην οποία βρίσκεται το οθωμανικό πολιτικό κέντρο; Ποιοι είναι οι κοινωνικοπολιτικοί αντίκτυποι, οι αναταραχές και οι αλλαγές που προκαλεί στην αυτοκρατορική κοινωνία το φημισμένο Φιρμάνι του 1839 και ποιος είναι ο χαρακτήρας του; Τα συγκεκριμένα ερωτήματα – τοποθετήσεις αποτέλεσαν το σημείο εκκίνησης για την παρούσα μελέτη.

Γνωρίζω ότι στα κεφάλαια που προηγήθηκαν παραμένουν ακάλυπτα πολλά κενά σημεία. Ο ίδιος ο αναγνώστης θα είναι αυτός ο οποίος στο τέλος της ανάγνωσης του θα ανακαλύψει ότι υπάρχουν πολλά αναπάντητα ερωτήματα τα οποία θα πρέπει να ληφθούν υπόψη από τις μελλοντικές μελέτες. Εύχομαι ότι στο τέλος της ανάγνωσης αυτής της μελέτης οι νέες ερωτήσεις που θα προκύψουν θα αποτελέσουν νέα σημεία εκκίνησης για νέες επιστημονικές αναζητήσεις και ότι κάποια μέρα αυτές οι ερωτήσεις καθώς και οι αναζητήσεις θα συσχετιστούν με την ιδιαίτερη κοινωνική – ταξική δομή του τόπου που κάποτε συνηθιζόταν να ονομάζεται Οθωμανική Αυτοκρατορία και η οποία εξακολουθεί να αντικατοπτρίζεται στο ιδιαίτερο του χώρου “σήμερα” που ονομάζεται Μέση Ανατολή...

Τελειώνοντας αυτό τον αντί – επίλογο θα ήθελα να αναφέρω μια δική μου εμπειρία η οποία συσχετίζεται με το μεράκι μου για τους τελευταίους αιώνες διάλυσης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Είχε τύχει κάποτε να γνωρίσω έναν Τούρκο μελετητή – διανοούμενο ο οποίος σε κάθε συζήτηση τόνιζε ότι είναι ένα “ιστορικό τίποτα που μελετά το τίποτα” και ότι το “τίποτα ενοχλεί πολλούς” και ότι για αυτό τον λόγο είχε “υπηρετήσει” το “ιστορικό τίποτα” με πολύχρονες ποινές στα τουρκικά κρατητήρια. Αντιδρώντας στον “ιστορικό” ντανταϊσμό του, σε κάθε συζήτηση μας υποστήριζα ότι δεν συμφωνώ με το “ιστορικό τίποτα” και ότι σε κάθε περίπτωση υπήρχαν κάποια ιστορικά ερωτήματα που έπρεπε να μας απασχολούν. Θυμάμαι ότι μια μέρα περπατώντας στην παλαιά γέφυρα του Γαλατά ο παλαιός φίλος μου απάντησε με τον εξής τρόπο: «Υπάρχουν πολλές μελέτες πολλών μελετητών εδώ στην Τουρκία αλλά και στο εξωτερικό οι οποίες ασχολούνται με μεγάλα ιστορικά γεγονότα του τόπου. Είναι “μεγάλες” μελέτες όπως άλλωστε μεγάλοι είναι και οι ίδιοι στα “μεγάλα” τους πανεπιστήμια. Διαβάζεις στις σελίδες τους τις διεθνείς εξελίξεις, τις εξελίξεις στις κορυφές των κρατικών διοικήσεων και τις λεγόμενες εκουγχρονιστικές προσπάθειες. Όμως την ίδια στιγμή διαπιστώνεις ότι από εκείνες λείπει το “τίποτα” δηλαδή η ίδια η κοινωνία, οι κατώτερες τάξεις, η ουσία της ιστορίας λ.χ.... Για εκείνους αυτό απλώς είναι το “τίποτα”, για εμάς δε το “αξιοσημείωτο τίποτα”. Εδώ λοιπόν νεαρέ, δεν χωρούν σχόλια, συμπεράσματα, “μεγάλες” ιστορικές περιηγήσεις...»

Ελπίζω και θέλω να πιστέψω ότι στις σελίδες που προηγήθηκαν κατάφερα να διατηρήσω αποστάσεις από τα τελικά συμπεράσματα... Άλλωστε το "τίποτα" με προβληματίζε και ελπίζω ότι θα με προβληματίζει στο μέλλον...

*Στην μνήμη ενός παλαιού φίλου
που ήταν ένα πολύ μεγάλο "τίποτα"
για να παραμείνει στις φυλακές
αυτής της επίγειας ζωής...*

Βιβλιογραφία

Εκδομένες Πηγές

1. Karal Z.Enver, *Selim III'ün Hat-ti Hümayunları –Nizam-ı Cedid- (Τα φερμάνια του Σελίμ Γ' -Η Νέα Τάξη*, Εκδόσεις Τουρκικού Ιδρύματος Ιστορίας, Άγκυρα: 1999

2. Τζεβντέτ Αχμέτ Πασάς, *Συλλογές από τα Χρονικά του Αχμέτ Τζεβντέτ Πασά 1 (Ahmet Cevdet Paşa tarihinden Seçmeler 1)*, Εκδόσεις Υπουργείου Εθνικής Παιδείας, Άγκυρα: 1994
3. Τζεβντέτ Αχμέτ Πασάς, *Συλλογές από τα Χρονικά του Αχμέτ Τζεβντέτ Πασά 2 (Ahmet Cevdet Paşa tarihinden Seçmeler 2)*, Εκδόσεις Υπουργείου Εθνικής Παιδείας, Άγκυρα: 1994

Έργα Τούρκων συγγραφέων

4. 'Αγκιαζ Ντογάν, *Askeri Müdahalelerin Orduga Etkisi (Η Επίδραση των Στρατιωτικών Επεμβάσεων στον Στρατό)*, Εκδόσεις Ιλετισίμ, Πόλη:2002
5. Γιουτζέλ Γιασάρ & Σεβίμ Αλί, *Η Ιστορία της Τουρκίας 3 και 4 (Türkiye Tarihi 3-4)*, Εκδόσεις Σαμπάχ, Πόλη:1990
6. Γκιούλοσϊ Ουφούκ, *Osmanlı Gayrimüslimlerinin Askerlik Serüveni (Η Στρατιωτική Περιπέτεια των Μη Μουσουλμάνων Οθωμανών)*, Εκδόσεις Σιμούργκ, Πόλη: 2004
7. Εζτέρ Βεχμπί Αχμέντ, *Το Κίνημα των Ουαχαμπιστών στην Ιστορία και οι Επιδράσεις του (Tarihte Vehhabi Hareketi ve Etkileri)*, Εκδόσεις Άθσαμ, Άγκυρα: 2001,
8. Ιναλτζίκ Χαλίλ, *Κλασική Εποχή στην Οθωμανική Αυτοκρατορία (Osmanlı İmparatorluğu'nda Klasik Çağ)*, Εκδόσεις Τραπέζης Γιαπί Κρέντι, Πόλη: 2004
9. Ιναλτζίκ Χαλίλ, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi (Το Τανζιμάτ και το Βουλγαρικό Ζήτημα)*, Εκδόσεις Τουρκικού Ιδρύματος Ιστορίας, Άγκυρα: 1942,
10. Καράλ Ζιγιά Ενβέρ, *Osmanlı Tarihi V.Cilt (Οθωμανική Ιστορία Τόμος Ε')*, Εκδόσεις Τουρκικού Ιδρύματος Ιστορίας, Άγκυρα: 1994
11. Κιουτσιούκ Σεζαί, *Mevleviliğin Son Yüzyılı (Ο τελευταίος αιώνας των Μεβλεβίδων)*, Εκδόσεις Σιμούργκ, Πόλη: 2003
12. Μαρντίν Σερίφ, *Türkiye'de Din ve Siyaset (Θρησκεία και Πολιτική στην Τουρκία)*, Εκδόσεις Ιλετισίμ, Πόλη: 2000

- 13.Μπερκές Νιγιαζί, *Türkiye’de Çağdaşlaşma (Εκσυγχρονισμός στην Τουρκία)*, Εκδόσεις Τραπεζής Γιαπί Κρέντι, Πόλη: 2004
- 14.Μπιλίμ Γιαλτσίν Τζαχίντ, *Tanzimat Devrinde Türk Eğitiminde Çağdaşlaşma (Ο Εκσυγχρονισμός της Τουρκικής Παιδείας στην Περίοδο του Τανζιμάτ)*, Εκδόσεις Πανεπιστημίου Ανατολής, Εσκίσεχίρ: 1984
- 15.Μουσταφά Νουρί Πασά, *Netayic Ül – Vukuat 3-4*, Εκδόσεις Τουρκικού Ιδρύματος Ιστορίας, Άγκυρα:1992
- 16.Όζτουνά Γιλμάζ, *Osmanlı Devleti Tarihi (Η Ιστορία του Οθωμανικού Κράτους)*, Εκδόσεις Φαϋσάλ, Πόλη: 1986
- 17.Ορταϊλί Ιλμπέρ, *Ο Πιο Μακρύς Αιώνας της Αυτοκρατορίας*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα: 2003
- 18.Ορταϊλί Ιλμπέρ, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri 1840-1880 (Η Οθωμανική Τοπική Αυτοδιοίκηση στην Περίοδο Τανζιμάτ 1840-1880)*, Εκδόσεις Τουρκικού Ιδρύματος Ιστορίας, Άγκυρα:2000
- 19.Ουζούν Αχμέτ, *Tanzimat ve Sosyal Direnişler (Τανζιμάτ και Κοινωνικές Αντιστάσεις)*, Εκδόσεις Ερέν, Πόλη: 2002
- 20.Σαγιάρ Γκιουνέρ Αχμέτ, *Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması (Ο Εκσυγχρονισμός Της Οθωμανικής Οικονομικής Σκέψης)*, Εκδόσεις Οτουκιέν, Πόλη:2000
- 21.Σακάογλου Νετζντέτ, *Bu Mülkün Sultanları (Οι Σουλτάνοι Αυτής της Ιδιοκτησίας)*, Εκδόσεις Ογλάκ, Πόλη:1999
- 22.Τανόρ Μπουλέντ, *Osmanlı – Türk Anayasal Gelişmeleri (Οι Οθωμανοτουρκικές Συνταγματικές Εξελίξεις)*, Εκδόσεις Τραπεζής Γιαπί Κρέντι, Πόλη:2005
- 23.Τζιχάν Αχμέτ, *Reform Çağında İlmiye Sınıfı (Στην Περίοδο Εκσυγχρονισμού η Τάξη των Ιλμιγιέ)*, Εκδόσεις Μπιρέϋ, Πόλη:2004
- 24.Τσαντιρτζί Μουσά, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri’nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı (Στην Περίοδο Τανζιμάτ η Κοινωνικοοικονομική Δομή της Ανατολής)*, Εκδόσεις Τουρκικού Ιδρύματος Ιστορίας, Άγκυρα:1997
- 25.Τιμούρ Τανέρ, *Osmanlı Çalışmaları (Οθωμανικές Μελέτες)*, Εκδόσεις Ιμγκέ, Άγκυρα: 1996

26. Τιμούρ Τανέρ, *Osmanlı Kimliği (Οθωμανική Ταυτότητα)*, Εκδόσεις Ιμγκέ, Άγκυρα: 2000
27. Χαλάτσουγλου Γιουσούφ, *XVIII.Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskan Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi (Η Δημογραφική Πολιτική της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και η Εγκατάσταση των Φυλών κατά τον 18^ο αιώνα)*, Εκδόσεις Τουρκικού Ιδρύματος Ιστορίας, Άγκυρα: 1997
28. *Tanzimat 1 (Τανζιμάτ 1 -ειδική έκδοση για τα 100 χρόνια της ανακοίνωσης του φερμανιού, το 1939 από το Υπουργείο Εθνικής Παιδείας της Τουρκικής Δημοκρατίας-)*, Εκδόσεις Υπουργείου Εθνικής Παιδείας, Άγκυρα: 1999
29. *Tanzimat 2 (Τανζιμάτ 2 -ειδική έκδοση για τα 100 χρόνια της ανακοίνωσης του φερμανιού, το 1939 από το Υπουργείο Εθνικής Παιδείας της Τουρκικής Δημοκρατίας-)*, Εκδόσεις Υπουργείου Εθνικής Παιδείας, Άγκυρα: 1999

Έργα ξένων συγγραφέων⁴⁵⁶

1. Αρτινιάν Βαρτίν, *Osmanlı Devleti'nde Ermeni Anayasası'nın Doğuşu (Η Γένεση του Αρμενικού Συντάγματος στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, 1839-1863)*, Εκδόσεις Αράς, Πόλη: 2004
2. Castellan Georges, *Balkanların Tarihi (Η Ιστορία των Βαλκανίων)*. Εκδόσεις Μιλλιγιέτ, Πόλη: 1995
3. Davison H.Roderic, *Osmanlı'da Batı Tesiri (Η Δυτική Επίδραση στην Οθωμανική Αυτοκρατορία)*, Εκδόσεις Ιλετισίμ της Αδάνας, Αδάνα: 1997
4. Engelhardt, *Tanzimat ve Türkiye (Η Περίοδος Τανζιμάτ και η Τουρκία)*, Εκδόσεις Κάκτους, Πόλη: 1999
5. Findley V.Carter, *Bureaucratic Reform in the Ottoman Empire*, Εκδόσεις Princeton, Princeton: 1971,
6. Faroqi Sureyya, *Bektaşilik (Μπεκτασισμός)*, Εκδόσεις Σιμούργκ, Πόλη: 2004
7. Gibb H.A.R. & Bowen H., *Islamic Society and West*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Oxford, Oxford: 1957

---

⁴⁵⁶ Σε αγγλικά και μεταφρασμένα από διάφορες γλώσσες στα τουρκικά και στα ελληνικά

8. Gondicas Dimitri & Issawi Charles (επιμέλεια), *Ottoman Greeks in the Age of Nationalism*, Εκδόσεις Darwin, New Jersey: 1999
9. Haj E. Abou A.R., *Devletin Doğası (Η φύση του κράτους)*, Εκδόσεις Ιμγκιέ, Άγκυρα: 2000
10. Hale William, *Türkiye'de Ordu ve Siyaset (Ο Στρατός και η Πολιτική στην Τουρκία)*, Εκδόσεις Χιλ, Πόλη: 1996
11. Hourani Albert (επιμέλεια), *The Modern Middle East*, Εκδόσεις Tauris, London:1993
12. Hodgson G.S.Marshall, *The Venture of Islam*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Chicago, Chicago: 1977
13. Itkowitz Norman, *Ottoman Empire and Islamic Tradition (Osmanlı İmparatorluğu ve İslami Gelenek)*, Εκδόσεις Σουλέ, Πόλη:1997
14. Kazemi F. & Waterbury J. (επιμέλεια), *Peasants and Democracy in the Modern Middle East*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Florida International, Florida:1991
15. Khoury R.Dina, [*State and Provincial Society in the Ottoman Empire : Mosul, 1540-1834*](#), Πανεπιστημιακές Εκδόσεις [Cambridge](#), Cambridge: 2002
16. Lewis B., *Η Ανάδυση της Σύγχρονης Τουρκίας*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα: 2001
17. Lewis Bernard, *İslam Dünyasında Yahudiler (Οι Εβραίοι στον Ισλαμικό Κόσμο)*, Εκδόσεις Ιμγκιέ, Άγκυρα: 1996
18. Mantran Robert, *Historie de l'Empire Ottoman (Osmanlı İmparatorluğu Tarihi στα τούρκικα)*, Εκδόσεις Αντάμ, Πόλη:2004,
19. Masters Bruce, *Christians and Jews in the Ottoman Arab World*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Cambridge, Cambridge: 2001
20. Moore Jr.Barrington, *Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri (Οι κοινωνικές ρίζες της δικτατορίας και της δημοκρατίας)*, Εκδόσεις Ιμγκιέ: 2003

21. Palmer Alan, *Osmanlı İmparatorluğu: Son Üçyüz Yıl. Bir Çöküşün Yeni Tarihi* (Οθωμανική Αυτοκρατορία: Τα Τελευταία Τριακόσια Χρόνια. Η Νέα Ιστορία Μιας Πτώσης), Εκδόσεις Σαμπάχ, Πόλη: 1994
22. Quarteart Donald, *Η Οθωμανική Αυτοκρατορία, Οι Τελευταίοι Αιώνες*, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα: 2005
23. Quataert Donald, *Workers, Peasants and Economic Change in Ottoman Empire 1730 – 1914*, Πόλη: 1993, Εκδόσεις Τους, Πόλη: 1993
24. Rodrigue Aron, *Türkiye Yahudileri'nin Batılılaşması (Ο Εκδυτικοισμός των Εβραίων της Τουρκίας)*, Εκδόσεις Αϊράτς, Πόλη: 1997
25. Ramazan Tarik, *İslami Yenilenmenin Kökleri (Οι ρίζες της ισλαμικής αναγέννησης)*, Εκδόσεις Άνκα, Πόλη: 2005
26. Shaw S., *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey: Volume 1*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Cambridge, Cambridge:1995
27. Yapp M.E., *The Making of the Middle East 1792-1923*, Edinburgh: 1987, Εκδόσεις Longman, Edinburgh:1987
28. Modern Greek Studies Yearbook, Volume:7, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Minnesota, Minnesota: 1991

Έργα Ελλήνων συγγραφέων

1. Αρβέλερ Γκλυκατζή Ελένη, *Η Πολιτική Ιδεολογία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας*, Εκδόσεις Κατάρτι, Αθήνα: 2004
2. Βακαλόπουλος Ε. Απόστολος, *Νέα Ελληνική Ιστορία*, Καγιά Οντέρ, *Azınlıklar (Οι Μειονότητες)*, Αθήνα:1997
3. Γεράσιμος Στέφανος, *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye – 1.cilt (Η Τουρκία σε Φάση Υπανάπτυξης– Α' τεύχος)*⁴⁵⁷, Εκδόσεις Μπελγκέ, Πόλη: 2001
4. Γεράσιμος Στέφανος, *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye – 2.cilt (Η Τουρκία σε Φάση Υπανάπτυξης– Β' τεύχος)*⁴⁵⁸, Εκδόσεις Μπελγκέ, Πόλη: 2001

---

⁴⁵⁷ Μεταφρασμένα από γαλλικά στα τουρκικά

⁴⁵⁸ Το ίδιο

5. Κονόρτας Παρασκευάς, *Οθωμανικές Θεωρήσεις Για το Οθωμανικό Πατριαρχείο*, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα:2005
6. Παπαγεωργίου Γεώργιος, *Οι Συντεχνίες στα Γιάννενα Κατά τον 19^ο Αιώνα και τις Αρχές του 20^{ου} Αιώνα*, Εκδόσεις Ιμιάξ, Ιωάννινα: 1988
7. Σταματόπουλος Δημήτρης, *Μεταρρύθμιση και Εκκοσμίκευση*, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, 2003

Εγκυκλοπαίδειες

1. *Büyük Larousse Ansiklopedisi* (Εγκυκλοπαίδεια Μεγάλης Λαρούσης), Εκδόσεις Μιλλιέτ, Πόλη: 1995
2. *Cumhuriyet Ansiklopedisi* (Εγκυκλοπαίδεια Δημοκρατίας), Εκδόσεις Τζιουμχουριγιέτ, Πόλη:1963
3. Encyclopedia Britannica Electronic Deluxe Edition 2005

Ειδικές εκδόσεις

1. *Η Ιστορία του Νέου Ελληνισμού (1770-2000)*, τεύχος 1,2,3, ένθετο της εφημερίδας "Τα Νέα"

Λεξικά

1. Άλοβα Ερντάλ & Καμπάαγας Σινά, *Latince – Türkçe Sözlük* (Λατινοτουρκικό Λεξικό), Εκδόσεις Σοσιγιάλ, Πόλη:1995
2. Οζόν Νιχάτ Μουσταφά, *Osmanlıca – Türkçe Sözlük* (Οθωμανοτουρκικό Λεξικό), Εκδόσεις Ινκίλαπ, Πόλη: 2006
3. The Oxford Dictionary of Word Histories, Εκδόσεις Oxford, Oxford: 2000

Διαδίκτυο

1. Ατάϊ Χιουσεγίν, *Medreselerin Islahatı* (Ο εκσυγχρονισμός των μεντρεσέδων), περιοδικό Σχολής Ιλαχινιάτ, τ.5., σελ.:1-43 και Ιχσάνογλου Εκμελεντιν, *Primary Schools Under The Ottomans*, <http://www.muslimheritage.com>
2. Έρσαχίν Σεϊφετιν, *Islamic Support on the Westernization Policy in the Ottoman Empire: Making Mahmud II a Reformer Caliph-Sultan* by

3. Makdisi Ussama, *The Culture of Sectarianism: Community, History, and Violence in Nineteenth-Century Ottoman Lebanon*, το οποίο δημοσιεύεται σε μορφή e-book στο διαδίκτυο, στην ιστοσελίδα <http://ark.cdlib.org/ark:/13030/ft2r29n8jr>
4. Lizzio K.. *The Naqshbandi- Saiyiyya Battle for Islamic Tradition*, βλπ. <http://www.blackwell-synergy.com/doi/abs/10.1111/j.1478-1913.2006.00117.x>
5. Samuelson James, *Romania Past and the Present*, σε μορφή ebook στο διαδίκτυο <http://dp.ratsko.net> (Ebook # 18240)
6. Sedgwick M., *Sects in The Islamic World 1*, βλπ. <http://caliber.cupress.net/oi/pdf/>
7. Shakely F., *The Naqshbandi Shaikhs of Hawraman And the Heritage of Khalidiya – Mujaddidiyya in Kurdistan*, <http://www.kerkuk-kurdistan.com/kulturek.asp?ser=4&cep=3&nnimre=512>
8. Turan Fahri, *Osmanlı Medrese Uleması İlim Anlayışı ve İlmi Verim (Ο οθωμανός ουλεμά του Μεντρεσέ και η Επιστημονική Απόδοση)*, περιοδικό Κοινωνικών Επιστημών του Τουρκικού Ιδρύματος Θρησκευτικών Υποθέσεων, <http://www.egitim.aku.edu.tr/tet.htm>
9. Χουρί Ρίζκ Ντίνα, *The Politicization Of Islam: Reconstructing Identity, State, Faith, And Community in the Late Ottoman State - Book Review*, http://muse.jhu.edu/journalism/mediterranean_quartetly/v013/13.3pranger.html
10. *“Islamic Revivalism: Popular Roots of Islamism (Panislamism)”*, βλπ.[http:// 130.88.203.72/pdf/0195136187_01.pdf](http://130.88.203.72/pdf/0195136187_01.pdf)
11. <http://www.turktarihi.gen.tr/tarih115.html>

